

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА:

*Милан Ненадић, Рајко Лу-
кач, Дара Секулић, Лабуд Дра-
гић, Небојша Девеџак, Мирко Де-
мић, Боро Кайеџановић, Јован Премеру*

ОГЛЕДИ: *Лешек Колаковски, Владеџа Јеро-*

џић, Сџојан Ђорђић **СВЕДОЧАНСТВА:** *Тања Кра-*

џујевић, Кајоко Јамасаки, Срба Миџровић, Миџра Ре-

љић, Милан Михајловић, Анђелко Ануџић, Милан Ненадић,

Владеџа Јероџић, Јосиџ Бабел **КРИТИКА:** *Илија Марић,*

Василије Кресџић, Дуџан Иванић, Александар Б. Лаковић,

Наџаџа Половина, Славко Гордић, Бранислава Шуџић, Же-

лидраџ Никчевић, Саџа Важић, Сџојан Ђорђић, Тихомир

Пеџровић, Лука Кеџман

Министарство културе Републике Србије
и Покрајински секретаријат за образовање и културу
омогућили су редовно објављивање
Лейојиса Мајице српске.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824—1830), Јован Хаџић (1830—1831), Павле Стаматовић (1831—1832), Теодор Павловић (1832—1841), Јован Суботић (1842—1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850—1853), Јаков Игњатовић (1854—1856), Субота Младеновић (1856—1857), Јован Ђорђевић (1858—1859), Антоније Хаџић (1859—1869), Јован Бошковић (1870—1875), Антоније Хаџић (1876—1895), Милан Савић (1896—1911), Тихомир Остојић (1912—1914), Васа Стајић (1921), Каменко Суботић (1922—1923), Марко Малетин (1923—1929), Стеван Ђирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933—1935), Васа Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936—1941), Живан Милисавец (1946—1957), Младен Лесковац (1958—1964), Бошко Петровић (1965—1969), Александар Тишма (1969—1973), Димитрије Вученов (1974—1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980—1991), Славко Гордић (1992—2004)

Уредништво

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

(Драган Станић, главни и одговорни уредник)

МИХАЈЛО ПАНТИЋ, ЈОВАН ПОПОВ, САША РАДОЈЧИЋ

Секретар Уредништва

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Лектор

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Коректор

БРАНИСЛАВ КАРАНОВИЋ

Технички уредник

ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 2.000 динара, а за чланове Матице српске 1.000 динара. Претплата за иностранство износи 100 €. Цена по једној свесци у књижарској продаји је 200 динара. Претплата се може уплатити у свакој пошти на жиро рачун број 355-1056656-23, са назнаком „за Летопис”. Адреса: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1, телефон: 021/6613-864 и 021/420-199, локал 112, факс: 021/528-901.

Е-mail: letopis@maticasrpska.org.yu
Интернет адреса: www.maticasrpska.org.yu

Издаје: Матица српска

Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа: БУДУЋНОСТ, Нови Сад

Тираж: 1.000

РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Год. 183

Јул—август 2007

Књ. 480, св. 1—2

САДРЖАЈ

Милан Ненадић, <i>Црвени чош</i>	5
Рајко Лукач, <i>Достојно јесћ</i>	7
Дара Секулић, <i>Не може се враћити</i>	28
Лабуд Драгић, <i>Не могу да се сећим једне девојке</i>	33
Небојша Деветак, <i>Зид</i>	50
Мирко Демић, <i>У сенци њобуне</i>	55
Боро Капетановић, <i>Луѓ</i>	64
Јован Премеру, <i>Уочавања у галерији Брукенџал</i>	68

ОГЛЕДИ

Лешек Колаковски, <i>Две расправе</i>	73
Владета Јеротић, <i>Улога жртве, њродонишеља и сјасноца у живо- шту човека и народа</i>	83
Стојан Ђорђевић, <i>Прва њриповејка Павла Уѓринова: „Бели ниски зид”</i>	94

СВЕДОЧАНСТВА

Ип мемогиам СРБА МИТРОВИЋ

Тања Крагујевић, <i>Картографија измичућих реалности</i>	107
Кајоко Јамасаки, <i>Светлосна обала</i>	115
Срба Митровић, <i>Без речи</i>	123

Ип мемогиам ДАРИНКА ЈЕВРИЋ

Митра Рељић, <i>Пайња и реч благословена</i>	126
Милан Михајловић, <i>Сусрећи са Даринком</i>	132
Анђелко Анушић, <i>Мркаљев синдром</i>	134
Милан Ненадић, <i>Ђура Јакшић, једним замахом</i>	161
Јосип Бабел, <i>Делима и љубављу ка Боѓу</i> (Разговор са Владетом Јеротићем)	164

КРИТИКА

Илија Марић, <i>Владеџа Јеротић као чийалац и шумач</i> (Владета Јеротић, <i>Прејоруке и прикази: религија, философија, књижевност</i>)	178
Василије Крестић, <i>Велика Србија, стварност и мит</i> (Чедомир Попов, <i>Велика Србија, стварност и мит</i>)	184
Душан Иванић, <i>Пси и вране или трагање за њричом</i> (Јован Радловић, <i>Мама врана, шаша врана и деца вране; Бора под окупацијом</i>)	189
Александар Б. Лаковић, <i>Интелектуалистички концепт њесништва</i> (Раша Ливада, <i>Песме</i>)	195
Наташа Половина, <i>Између џушљаја вина</i> (Миодраг Матицки, <i>Десети за мошћиву</i>)	204
Славко Гордић, <i>Између књижевности и философије</i> (Зоран Видојевић, <i>Тромостовље, џонори, шрејшјаји</i>)	207
Бранислава Шушић, <i>Поешника игре</i> (Младен Шукало, <i>Бавољи дукаш. О Иви Андрићу</i>)	212
Желидраг Никчевић, <i>Зашвореничка дилема</i> (<i>Уставни џеноцид над Србима — Српски народ у новом уставу Црне Горе, зборник радова</i>)	217
Саша Важић, <i>Љубав из сваке слике</i> (Срба Митровић, <i>С Калемегдана</i>)	221
Стојан Ђорђић, <i>Без нарације</i> (Горан Самарцић, <i>Шумски дух</i>)	224
Тихомир Петровић, <i>Крајишка књижевна реч</i> (Зорица Турјачанин, <i>Лампа на џисаћем столу — есеји и кришике</i>)	226
Лука Кеџман, <i>Песник и његова сенка</i> (Зоран Ђерић, <i>Песник и његова сенка</i>)	230
Бранислав Карановић, <i>Аушори Лешошиса</i>	233

МИЛАН НЕНАДИЋ

ЦРВЕНИ ЧОТ

*Мени је једно зрно досџа,
Шкољка љубави, џек џолико —
А хоће ли је моћи даџи,
А хоће ли је даџи ико!*

*На сан ми Бранко, млад до бола,
Доводи мому нона белих:
У сред новоџа раскол-кола
До дна се себе сневеселим.
Чујем да џаџе срџско слово
Милоџу сеџном — џреџње и мај;
Зар може знаџи Сџраџилово
За већу радосџи, џуџу и сјај!*

*Силазим, занеџи, у дно биџа
Уз џесме младе, чулне, нежне
С џехаром новоџ рујна џиџа
Лебдим изнад Марије Снежне
И џако, у сну, џраџим сврху
Наџем џочеџку, наџем крају,
Смисао наџем дну и врху,
Вир на увиру завичају;*

*Мени је једно зрно досџа,
Шкољка љубави, џек џолико —
А хоће ли је моћи даџи,
А хоће ли је даџи ико!*

*Кроз џлачне ноџи, мучне дане,
Ридања, џуџе, оџомене*

*Јелен, ломећи роџом жране,
Зове Милоша, Бранка, сѐне;
Кроз кайљу кише шћо се блиста
Уместо сузе, јер је биста
У колу данас, јуче, давно
Познала сновно, болно, јавно;*

*Занос шћо пресе модре вене
Језиком муње, језом свода
Шайће — засићи жедне зене
И љуби Фрушћу — йонос рода;
Док сунце жреје круну Чошћу,
Док зари жробље на Черашћу —
Ту нађи сврху свом живошћу,
Смисао своје смршћом сашћу.*

*Мени је једно зрно досћа,
Шкољка љубави, шек шолико —
Али је неће моћи даши,
Али је неће даши нико!*

Нови Сад, 2007*

* Док се јулско-августовска свеска *Лешошиса Машице српске* налазила у штампани, стигао нам је јунски број *Књижевних новина*, а у њему је објављена песма Милана Ненадића *Црвени чот* коју је Редакција *Лешошиса* са задовољством ставила на челно место у часопису. Непријатно изненађени оваквом некоректношћу, обратили смо се аутору за објашњење и од њега добили следеће писмо:

Поштована Редакцијо Летописа,
у овогодишњем јунском броју *Књижевних новина* објављена је, мојом непажњом, ранија верзија песме „Црвени чот”. Уз извињење, сви греси падају на моју душу. Захваљујем на разумевању.

Милан Ненадић

Р. С.
Негришорац, Шовљански,
ви немате ништа од тога што сам ја, у незнању, појео повелико — зна се шта. Видимо се у здрављу!

РАЈКО ЛУКАЧ

ДОСТОЈНО ЈЕСТ

I

*Сва књиџа о љетју 1796-ом кад бистї у нас куџа
сїиса се и сврши в љетїо ѓосїодње 1816-о
ѓрешним Генацијом*

Газимо боси орошену прашину, која се гњецави и лијепи за стопала. Као тијесто у кориту, вели Пилип. Машући штапом испред себе, толико жури да га једва стижем. За одмор бира најдебљи хлад, смијешећи му се као да га види. Штапом пипа по опалим гранама и лишћу док не нађе какав пањ и сједа на њега, усправивши се попут владике на амвону. И глас му дубок, као да се обраћа Богу, а не мени, грешноме калуђеру:

— Мени било двадесет година, али им, Боже, ти си ми свједок, овако слијеп нисам могао ничим помоћи. Кад сам чуо, моја туга је била толика да сам мислио како су ми очи поново проплакале.

Мућну и нави пљоску, испра уста и прогута гутљај. Поново ослони огрљак са мједеном бурмом на усне и ракија заклокота низ грло. Стресе се и настави причу.

— Ђубрад турска! Насрнули на Ђурђију, а она трудна! Побјеснили због рата са Швабом. И шта су стричеви могли, шта!? Једног су балију сасјекли косама, а другог објесили на шљиву уларом с његовог коња.

Ракија поново заклокота.

— Хоћеш ли и ти, калуђеру, мало? Опери грло прије него га запрашиш, послије је касно... Онда ти Турци лијепо опколе Вилића кућу, витлајући сабљама, кубурама и бакљама. Плану један пласт, па други, кућу остављају за крај. Плану и слама.

Стричеви, шта ће, баце виле и косе, подигну руке и предају се. Повезали их, преноћили, па ујутро, на Свето Преображеније, потјераше их Турци пред коњима у Зворник. Сврате у намастир да пију и једу. Кад народ, уранио код Тројице за свој светац, угледа Турке и робље како иду према њима, разбјежи се у шуму. Игуман преклињао Турке, нудио за сваког по кесу, а у свакој по петсто гроша, да им само руке одријеше, да се причесте и ручају као људи. Некрст проклети пристаде само да их за сто гроша један од њих уведе свезане у цркву. Ту, на причести, ђед Марко признаде, а Турчин у ћошку добро чу, да је сâм својом руком због снаје и братове части једнога посјекао, а другога објесио. У Зворнику посијеку Луку и Лазу, а старца Марка поведу на вјешала. Он се, јадан не био, распјевао чаршијом као да је на свадбу кренуо. Еееј, туго... — уздахну и опет отчепи пљоску.

— Дуго сједимо. А и ракија ти омалила. Мора се даље — опомињем га. — На овим богазима мрак је најбржи.

Устали смо, али он још не креће. Љутиито млати штапом:

— Мени се срце стегло, а ти тако! Од раног јутра ме подсјећаш да ће мрак! Па шта, мени је мрак већ двадесет година!

У сусрет нам долазе двије старице. Свака корача поред свог магарета натовареног сепетима, загледана у преслицу с које вретеном извлачи бескрајну вунену нит.

Крупним, крмељивим очима гледајући размахани штап, магарци се раздвојише, а за њима и жене, свака загледана у руку којом дотиче кудељу и ни на шта друго не обраћају пажњу. На наше: „Помоз Бог!”, једва изговорише Бојје име устима која су влажила чуперак вуне међу прстима, продуживши да чудно и несигурно корачају, не исправљајући сасвим ноге у кољенима.

— Гдје сам оно стао?

— Еееј, туго...

— Зла судбина је ишла за мном. Зла, него. И то од рођења — поново се вајка Пилип, сјевши на камен поред чесме. — Не пиј тако врућ. Сачекај, калуђеру! Ако не можеш да чекаш, узми ракије. Нећеш. Онда чекај као и ја... Ех, туго! Отац ми рано умро, ни да га запамтим. Мајка Вишња се поново удаде. Мени било четири године. Куд ћу него с њом. Туђа кућа, брате. Да нисам ослијепио, цио живот био бих слуга свом очува. Овако у осмој години велике богиње ми поједу очи и нагрде лице, те се избавим терета што ми судба била навалила његовим рукама. Горио сам као главња и вид ми се сав спржио. Онда Турци исјекоше стричеве, причао сам ти то, а мајка паде у кревет и умрије трећи дан. Биће од срца. Ја јој оста и слијеп и сам. Нема ми друге него да се удара у гусле. Добијем их на

ријеч и кад сам прве паре накупио, исплатим све и крајцер. Пјесме ми саме иду на уста. Наше, али и турске. Ко вода ова шуморе. Пиј, пиј, сада можеш, па ћу и ја. А и да се умијемо, као људи.

Сунце је високо и прашина све топлија под табанима. Једва се пробисмо кроз гомилу Циганки које доје дјецу пред механом. Покриле лице, а откриле груди. Дјеца цокћу, а оне одбијају димове, пукћу на глинене лулице. Пилипов штап нас спасава од грабежљивих руку дјечурлије умазане пекмезом. Свако Циганче камчи грош и као какав трговац нуди нам за узврат милост Божју.

Та мусава дјеца подсјетише ме на мој удес. На моју мртву жену и нашег сина, тек проходао, којег оставих њеној сестри. Куга је изабрала њу, а могла је све троје. Моје молитве и клечање бјеху слаби пред црном пошасту.

Циганка успједе да зграби једном руком Пилипов штап а другом шаку. Говорила је кроз зар, голицајући му длан ноктом, да ће и без очију наћи доста среће у животу, да ће се убрзо оженити и имати дјеце, да ће непријатеље побјеђивати, умицати пред смрћу и чинити дјела за памћење. То га разгали и он јој даде парицу.

Ја сам видио своју срећу и није ми требало ништа да се долије. Пожурио сам, да ме је слијепац једва стизао.

Дуго смо лупали на вратима конака. Монаси једва отворише. Наша вика срећом разбуди игумана и отац Венјамин ме одмах по гласу познаде, те тако уђосмо под кров. Нико ме не отварају, ни дању, камоли ноћу, кажу нам, као да не знамо. Турци су почели да се враћају у пуну Дубицу, Швабе им предале тврђаву, па знају и овуда да пролазе и боље је не бити им на путу. Његове зелене очи свјетлуцају изнад свијеће као мачје над огњиштем. Због њих и ријетких бијелих бркова, који се лако костријеше изнад ситних уста и коврцаве браде, сељаци игумана зову Мачком. Обрадова га што сам постао јеромонах и што сам се вратио у њихову обитељ. Калуђери донесоше вино, а Пилип истресе ђаконије из вреће и учас посла наста го зба. Игуман ме даље пита за гомионичко братство, сваког монаха поменув поименце, и ја му набрајам болести и друге невоље које је ко и када преко главе претурио и ко се од старца упокојио. Кад су обје боце испражњене, Пилип спусти гусле у крило. Од његовог гласа лучеви затреперише.

Иако сам био уморан од пута, сан не потраја ни до зоре. Буљио сам попут сове у таму, чекао сјај јутра на прозору и ми-

слио на своју мртву жену. Обукао сам се и одстајао прву службу, те се запутих до пашенца, да изљубим сина. Пође и Филип, не би ли напунио торбу успут.

Мој Стојан је проговорио. Тетка га пази као да је њен. Она сад има и свог сина. „Оба су моја”, стално ми понавља. У недјељу ће донијети свог малог Љепоју у манастир, да га крстим. Село му већ дало име, јер је дијете много лијепо. Мој Стојан ме ручицама чупа за браду, да ми понекад сузе потеку.

Пилип се врати из села са препуном торбом хране и сви добро замезисмо. Док смо се враћали манастиру, и старо и младо је викало: „Дођи нам, гуслару, опет!” Мене као да нису ни видјели. Свако се више диви онима с фесом, кубурама и гулама, него намјерницима с камилавком и крстом. На нас мисле само кад им се ко роди или умире у кући.

Дан пред Светога Илију кренусмо за Бадуше. Понеко стабло шупље забруји од ударца штапа. Зечеви искачу из жбунова и бјеже друмом испред нас. Шалим се како сам постао сљепчеводац, а Пилип узвраћа да бих пао на просјачки прут без њега и хљеба из његове торбе. На једном брду велика моба управо се бави јелом под гранатим орахом. Зову нас да сједнемо и презалогацимо. Не устаје им се. Њихове главе, од силног знојења мокре као пањеви послуже кише, заудару на трули дуван.

То је њива сеоског кнеза. Одјурio је кући кад су дјеца донијела ручак моби и понеко се кроз зубе нашали на кнежев црни рачун и његове успијуше, на чије скуте се помамио и сам поп Лукач. Куга се постарала да кнез остане удовац, па му се прохтјело младо у кући и кревету, веле. Што тражио, то добио. Срамећи се, женска чељад поустаја и дограби виле и грабуље. Оне згрћу откосе и пјевају, а мушкарци још врте сламке међу зубима, грицкају их и пљују, смијући се на кнежеву невољу. За једне је крив поп, а за друге она, којој не изговарају име, али јој броје биљеге по грудима и трбуху.

Гласнији су који хуле на попа: не могу да опросте што се ни пред кугом није смиривао. Почину и да пријете, реда ради, ни сами не вјерујући у оно што говоре. Као да се чека неко други ко би га удесио за њих, а они да буду и без бриге и без гријеха. Па опет углас замјерају попу што је дању сахрањивао а ноћу тјешио. Крив је, нема збора, повикаше. Као какве кадије. Покојник се још не би ни охладио, а пијани поп је већ кидисао, лупао на врата, пријетио како ће сви да помру у кући ако му се не отвори. И отварали су, да се зло умањи и увећа срамота.

Један се прси, тобоже држећи попову страну:

— А шта би ви хтјели? Он је поп, може му се. Не учи ли свето Јеванђеље: „Иштите и даће вам се. Тражите и наћи ћете. Куцајте и отвориће вам се.” Ради ли поп нешто супротно? Ја на њему не налазим ниједне кривице. Који је међу вама без гријеха нека први баца камен на њ.

Сједим и слушавам их, а знам да прегоне, да је срџба најбољи квасац за сељачку машту. Из потамњелих лица види се колико је иједа у њима. Колико љутње на све, па и на попа, а понајвише на сам живот. Гледају ме смркнуто, као да то нису очи сиромашних, у којима се искри нада у боље и вјера у Бога.

Испредали би они о поповом гријеху бар до сутра, лоше скривајући мушку завист у својим оптужбама, да не чуше копита, те поскакаше да се дочепају вила и нерад прикрију навиљком. Кнез, закрвављених очију и усуканих бркова, угледа гусле и, ништа не питајући, замахну канџијом на Пилипа, али се коњ пропе и бич удари у празно. Били смо иза првог грма прије него стиже да замахне и други пут.

Од силног иједа Пилип поче наглас да смишља пјесму о кнежевој невољи, у којој попа назва јарцем са брадом, а кнеза рогатим овном. То што обојица чине, назва жеђу и глађу, што ми се допаде. Зачикавам га питањима гдје он то видје јарца без браде и овна без рогова, можда у његовој Семберији, а и шта му треба то спрдање, на што се он наљути, диже нос и ућута.

Да не би мјесечине, тешко бисмо прошли шумом на Светињу, јер због сједења са доконом мобом изгубисмо добар сахат времена. Слабо сам и за себе могао видјети куд ми је ићи шумом, а камоли за обојицу. Срећом стигосмо и двери на ћелији бјеху отворене, те ућосмо и брзо захркасмо на љеси.

Што нису успјеле буве, успио је народ, који у трену нагрну пред ћелију и пробуди нас прије сунчева изласка. Дошли су да се умију и здрави и сакати. Мајке приносе болесну, још поспану дјецу на грудима и квасе им чела и усне, а она плачу додирнута леденим капима. С њима се гура и Пилип, да и он до сунчева зрака окваси очи. Пустише га да приђе гвозденој лули. Док влажним прстима трља капке, чује како причају о слијепом хајдуку који је оvdје некада прогледао. Сунце се помаља на видику и Пилип му окреће мокро лице и згасли поглед.

Јадна је ова наша црквица. Као тор, Боже ми прости. Умјесто зидова, коље оплетено прућем и улијепљено иловачом. Покривена трулом даском. Не знам како јој снијег већ није срушио кров. Два прозора висока једва један аршин, а трећи у олтару још нижи и ужи. Над притвором двије гредице и преко њих пружена љеса од прућа. На њој су, простријевши

мало сијена или сламе, спавали попови кад дођу на службу Божју. Али су сви помрли од куге, сем оца Лукача.

Дође и он, поп Лукач. Висок и намргођен, улицкан, зашиљене брадице. Као да је каплар у фрајкору. Пред њим свако обара поглед и склања се. Веселе и граја замукоше и народ се уозбиљи као на сахрани. Нечег пријетећег је одувијек у његовом оку и на лицу тамном попут градоносног облака, које се разведри само пред лијепом и младом женом, за коју увијек има пријатан глас и тиху, ласкаву ријеч. Видим по кораку да је тријезан. Откако је чума утихнула, постао је и он мање пијан и мање суров. Зна бити благ и њежан са женама. Његове руке се опет лаћају требника и крста.

Обгрлисмо се и трипут изљубисмо пред народом, те приђосмо олтару, да ставимо ораре и епитрахиље на груди. Ђелија је параклис нашег манастира и обичај је да на Илиндан, и на друге веће свеце, у њој чинодејствују и парох и монах. Али на пола службе приђе нам дјечак с првим брчићима и стаде да се сашаптава с попом, коме из руку испаде глинена кадионица и разби се. Поп утом збаци епитрахиљ и изјури из цркве, одвеза првог коња, не питајући чији је ни може ли, заскочи га и ошину дланом.

Народ лако погоди разлог толикој журби. Малобројни рекоше да је похитао некој удовици, не би ли и њу утјешио, али ућуташе кад дјечак, гужвајући фес и уврћући кићанку око прста, промуца како је видио кнеза код попадије, дошао је да се освети попу због своје жене, и да је она поњавом прекрила пенџер.

Предноћ, враћајући се манастиру, чујемо од доконог свјета у празничном руху да је село једва спасило кнеза, а попадија побјегла родбини. То је да се крстиш и десном и лијевом.

Млатећи штапом и табанајући за мном, Пилип опет смишља гласно пјесму, наставља гдје је стао јуче. „Љуто куне попадија Јегда, свога мужа црнобрадог јарца.”

До сутра је Пилип имао искићену пјесму. Прво су се сви калуђери добро насмијали и разгалили, да је игуман Венјамин наредио да се на трпезу донесе буренце с вином из Комоговине. А онда навалише сељаци. Сви хтједоше да им се одгуди и отпјева љубавно поповање, како су сами крстили ту Пилипову спрдњу. Даривали су јаја, грах, крушке и јабуке, мед и ракију, а Пилип сваки пут понешто дометао пјесми. Једну ноћ је гуслао воденичару и помељарима, другу хајдуцима.

Па пјесму неко донесе на праг оца Лукача и поп плану. Хтједе одмах да крене манастиру, али му рекоше да слијепац више није тамо, већ обилази села, те му поручи по уходама да

ће га за Преображење Господње живога одрати пред црквом манастирском мјесто брава и на ражањ натакнути, да ће га сатрати као стари сепет и разбити као мућак о дирјек, а платиће му и они који немају другог посла већ слушају слијепу будалу. Проклеће их у цркви и тући по кућама, поручивао је свима, а некима богме и поименце. Запријети и мени, јербо сам крив што сам довео ту замлату на манастирски праг, а игуману што му је вино на трпезу изнио и луди језик развезао, па отац Венјамин поче да се вајка:

— Ајде-де, што је ту протуву опјевао, ал' што да попадију у пјесму тура? Куд мора у кући да трпи ђавола претешког и за цијело село, сад је још и та брука снађе!

Било је мучно слушати игуманово празно пренемагање и кад више нисам издржао, подсјетих га на ријечи Христове, којих се и сам уплаших:

— Ова земља је починила толико много великих гријехова да Господ сада гледа како народ живи у курварлуку. Зар се од нас не очекује да нађемо начин да спасемо оне што живе у блуду?

Знајући да ништа не смије рећи у очи том силнику с камилавком и крстом, отац Венјамин бар преста да се непотребно вајка и више не помену Пилипа, нити га кад још назва слијепом лудом. А проћи ће доста времена када ће превалити преко уста и име Лукачево.

Али се сви не могаше сакрити иза ћутања. Зато, да би спрали сумњу и кривицу са себе, стадоше многи да навраћају попу и слушају шта је све намјеран да уради. Као што су се трудили да не пропусте ниједну Пилипову, тако сад гледаше да не пропусте ниједну попову. А у пијаним главама ријечи се лако претварају у живе слике и они већ виде понижења и муке на које ће поп сигурно ударити слијепца, јер је и досад држао до своје воље више него и до самог Бога.

Ухода за уходом доносио је Пилипу нове пријетње и он се добро уплаши, стрпа гусле у врећу, заћута и замисли се како и куда да се склони пред попом.

Срећом да су му за пјесму чули и Турци у Дубици. Седам година чекали су они да им Швабе врате тврђаву и сад нема никога веселијег од њих. Седам посних, тегобних и дангубних година, вајкају се и уздишу. Тамо, у Трну, гдје избјегоше за булама и дјецом, као на трњу им је било и сад хоће да се веселе. Старци клањају на згариштима спаљених џамија, а младићи царају прве ватрице на мемљивим огњиштима, скупљају се у механама и пуше наргиле. Још само да им неко запјева, па да буду и самом Алаху равни.

Да што прије чују тог Влаха што зна да удара у гусле, дадоше коња и фењер нашем несрећном Брадароглуу, за кога се дивани да се обрезао и вјеру им примио, и он докаса манастиру, гдје не нађе гуслара, те крену из села у село, сјахујући пред сваком кућом. Држећи улар, црна хаљина му је из авлије у авлију лелујала око мршавих кукова као платно чадора, све док није нашао Пилипа шћућуреног у сјенику. Узјаха Пилип турског дората, обави руке око уходиног паса и спаси живу главу, а по селима оста пјесма да се пјева попу иза леђа.

Мало-мало па се у Дубици нађе посла за Брадароглуу. Крштено име му није упамћено, јер му је брада, као и његовом оцу, рано никла и сви га зваше по њој, па и кад би је обријао. Кеса му отежала о пасу да храмље на једну ногу као да је килав, те су га и хајдуци почели чекати у засједи. Али тај зна више од цијеле чете и харамбаше, па и на чему свијет почива и небо стоји. Јер ко зна да сваку браву откључа, зна и сваки други белај. Цио живот тај отвара катанце без икаква кључа, а сад му Турци зато још и плаћају. Кад су отишле Швабе, сваки је балија затекао закључан чардак аустријским катанцем и све одаје, и да им није било Влаха Брадароглуу морали би резе и врата да разбијају. Овако је он једним јединим калаузом отворио свих шездесет кућа и свима удовољио, те кључеве свакоме турпијом нарезао и брусом углачао. Дали му и да ћумез са ћепенком склепа и у њему да отвори радњу за свашта. Али је посла све мање и он је већ у зору долазио у хан, још док се ватра пали, и чекао да га ко почасте.

Јуче Швабе, а данас Турке увесељава Брадароглуу причом о својим лоповлцима. Кад му се крчмарица удала за солдата, пожелио је да свеже штрању о дуд и објеси се. Али се није објесио. Одлучио се да живи и краде. Од Бога дане, а од народа све што му падне шака. Све док није украо подебео шајтов и чизме неког војника што је спавао на штали. Угазио је у војничово говно и кад су пандури ујутро омирисали опанке свог чупавог уходе, видио је и сам да не вриједи лагати. Добио је десет по туру и лежао у тамници све док се не појавише балије. Швабе га не поведоше са собом, као да је још смрдио на њихово говно. Ето, ту причу су му Турци најслађе слушали.

А сад је балијама довео и влашког слијепца, да им гулама призива славу шехида, мами сузе јуначким погибијама, али и влашким попом што узгрће сукње удовицама. Уморни од ношења камења и набијања земље по развалинама, слушају га у механама и замишљају како од фијука сабљи падају њихови непријатељи као лишће пред вјетром.

У позну јесен пристаде у арслану цинцарска лађа, да и-товари свилу и кадифу а утовари суву шљиву и вргање, пелин и хајдучку душицу. Трбушаста газда, који се свакоме до земље клањао, узео два дуката и момци кришом натоварише слијепог Влаха као да је бала платна, те се Пилип спаси све пијанијих Турака и све љућег попа. Помијешао се са хамалима и од силне гунгуле нико не примијети да се један не врати са шајке. Ни да му је у цаку мјесто суве шљиве суво лишће на коме ће да спава до Србије.

Лађа се отисну и газда преста да се клања, поставши пргав, досадан и лијен, да је то и Пилип без очију могао видјети. Али су зато други запињали из све снаге, да не потону са претешким товаром и не буду газди на оку. Толико су журили и мували се у свим правцима, да се Пилипу чинило како је у мравињаку а не под палубом што стално бруји од нервозних корака. А ноћу, врпољећи се на клупку конопца и врећи лишћа, и нерадо ударајући у гусле пред тим шкртим и радишним Грцима, обично је сједио лица окренутог према пуном Мјесецу, да су понекад испотиха говорили како их лаже, да он можда и види. Или је бар тако причао, кад смо се годинама касније срели и напили.

II

*Сва књиџа о љети 1815-ом кад бисџи сужањ у Турака
и кад се сџаси оџи зла и оџи лукаваџо
сџиса се и сврџи в љети џосџодње 1816-о
џрешним Генадијом*

Пут је раван и широк, а не вијугав и танак попут прута, какви су код нас по Босни. Од прашине очи често запеку и морамо их трљати. Срећом наиђе неки добар човјек са празним таљигама и он нас прими.

Испод кочијашевих отежалих капака примјећујем уморан поглед. Такво му је и лице: сморено и спечено од сунца. Носи тежињаву кошуљу преко искрпљених чакшира, а на ногама наборане и похабане чизме од коже. Њега не обува и не облачи ни врућина ни хладноћа, већ биједа. Ћутљив је, замишљен и забринут, а ја причљив и радостан. Дошло ми да пјевам од милине и он ми допусти, али одби да ме прати, јербо он је давно умукао, вели, од туге и невоље. Зато запјева Спасенија, колико је грло носи и ми је задивљено слушамо.

Пред капијом некога газде Мађара с којим је имао уговорен посао, таљигаш нам за даље рече како је најбоље да се

распитамо је ли скоро пролазио слијепи пјевач. Има и он кола и кљусе, па може нас одвести у Карловце, пошто и сам често свраћа митрополиту, да гусла доконим поповима. Пружи ми кошчату и жуљаву, поцрнилу шаку, а мене нешто штрецну и ја запитах не зове ли се гуслар тај можда Пилип. Потврди ми и рече још да је слијепец родом од Семберије, из његовог краја, и ја као да добих крила те пожурих далеко испред осталих, распитујући се код свакога.

Тек трећег дана нађемо га пред механом у Инђији гдје поји кљусе. Чим ми чу глас, познаде ме Пилип и чврсто загрли. Бјеше истарио и обркатио. Објешени брци само што не додирну рамена, а рекао бих како је и сав мало оголемио, постао више окошт и плећат. Онда је био риђ, а сада се златно руно на глави претворило у сребрну гриву што у ситним таласима дотиче руб кошуље. Стрехе од бијелих обрва помало заклањају мрке јаме и у њима ситне очи без сјаја.

Кочоперни момчић, који је хитро копчао амове на коњу, подоста му је личио и Пилип, као да види у шта гледам и шта нагађам, рече да му је то најмлађе дијете, да се оженио кад оно избјеже из Дубице и да има још једнога сина, а од четири кћери да су му три умрле. Старији син је у Грку, гдје су направили нешто куће, и тамо с мајком ради на окућници. Баба, жена његова, добра му је, али више воли да јој не сједи пред очима.

Пилип нас добро нахрани код механције, а ја се преломих и све му по реду, као некада што је он мени, повиједах какви су ме јади сналазили. Не могах више крити, „јер прије јела мојега долази уздах мој, и као вода ражљева се јаук мој”. Признах и да сам се потурчио. Од коца да јединца избавим.

— Срце ми се парало због њега и у многеме јадовању, брижењу и богомолби се ријешим да примимо оно са чиме Турци зануђаваху, па се и синак мој согласио — јадам се и набрајам. — Да му главу сачувам, па ће се некако и душа спасити. Рекох и учиних то, и не слутећи колико ће рана бити дубока.

Пилип ме једнако тјеши, да ће ме одвести митрополиту и да не плачем, јер нисам ја Турчин постао од воље, а ча-Стевча је добар с њиме, неће ништа да нам фали, ни длака с главе, кад је само глава остала на раменима. Да ме ободри, изговори и ријечи пророка Наума, што их ча-Стевча често дивани: „Бацићу на тебе гадове и наружићу те, и начинићу опет од тебе углед”, те кренемо одмах за Карловце.

Изливши све из душе, снуждио сам се и само ћутим. Мој син рече ко нас је упутио на њега, па се и Пилип снужди. Промуца да је тај таљигаш обер-кнез од Семберије Иво Кне-

жевић. Некада је Србље из турскога робља дукатима откупљивао и био велики јунак код Кара Ђорђија.

— Али, ето, настала су посљедња времена. Што њега снађе, горега вала ни диндушману. Сад је сиромашнији него што је ико био у његовој кнежини. Џаба му што рмба и таљига од звијезде до звијезде. Усукао се сав и смршавио, кажу људи, од рада и јада. Стесао се као дирјек, остала му само ребра. Али кад Ристос стане плаћати свакоме по дјелу — заврши као да збори у цркви — платиће и њему за добра што је коме почињено и накнадиће му за све муке.

— Дај Боже — сагласих се и ја.

Кљусе нас другога дана довуче у Карловце. Мој син поможе Пилиповом да напоји уморника на великој чесми, из које је вода цурила на више лула. Слијепац нас остави да чекамо, а он сам се упуга, усправан и сигурна корака, право као да види, у владичански двор. И баш ту, голуб из густе стољетне крошње нађе да се унереди на моје раме. А кад наскоро дође митрополитов слуга, хроми старчић у гуњу са свјетлуцавим стакалцима, спусти нарамак сијена дори и мени рече да се не једим због птице, да је то овдје срећан знак, те нас поведе дугачким ходником којег красише слике брадатих свештеника у широким, изрезбареним рамовима. Њихове свијетле очи ме сумњичаво гледаше испод таванице као очи светаца по црквама. Скрушено оборих поглед и наставих да зурим преда се. Као да ме Турци поново воде на губилиште. А те слике на зидовима да су живи гледаоци, раја и сејмени.

Ушав у капелу, посрнуо сам и затетурао се као јаре које приводе жртвенику. Да окајем своја сагрешенија, падох на кољена и низ образе ми потекоше сузе, скупљане у очима од трена кад љубав према Сину Божјем Ристу потиснух љубављу према својем сину. То и изговорих, молећи опроштај.

— „Не бој се. Бој није твој него Божији!” — бјеше то прва утјеха из митрополитових уста. Исповиједи он и Стојана и несрећну Спасенију, хаџи-Проданову снају која се због исте муке потурчила и избјеже с нама из пашиног дома, и ослободи нас свакога гријеха, говорећи као пророк Исаија: — „Умијте се, очистите се; уклоните злоћу дјела својих...”

Врати нас тако ча-Стевча у вјеру ришћанску, коју никада нисмо ни напустили у своме срцу. А с мојих усана поново зајуборише тропари, кондаци и стихире. Па се сјетих како је отац Венјамин имао обичај да каже: „Бог благослови пошљедак Јовов више него почетак.”

— Бог право суди, а човјек јадањем само уди себи — проговорио је опет митрополит, као да ми чу мисао. Док, метани-

шући, скрушено шаптах златну азбуку спасења из псалма Давидовог, рече ми још да Господу је истина из душе потребнија од кајања. И настави да слуша тај лијепи и добро очувани старац, меке коже и здраве румени на јаким јагодицама, да га је милина видјети колико и чути. Па сам још дуго, клечећи, говорио његовом превасходству у олтару и Богородици на иконостасу:

— Било је како рече Јеремија: „Плач, и ридање, и јаукање.” Четири стотине и тридесет осам глава сушио је мраз и окретала кошава на кољу. Седам пута више него што је Срба шћућурених по кућама Београда. Толико Турци наплатише Ибширагино злато и џебану које им је Хаџи-Продан отео из конака Благовештења. Сељачки брци и поповске браде пуни иња, а по ранама ухватио се крвави лед. Пазили су Турци да се у свакој партији за погубљење нађе и свештеник. Приштеђивали су само да би их увијек било, па је посљедњег дана набијено двадесет преосталих калуђера и попова. Сладили су се зануђавањем да се потурчимо, што су сви одбили, сем мене, до неба грешнога. Можда не бих ни ја пристао, да не имадох сина о врату и да из ноћи у ноћ нису побјесњели пси лизали кржаве локве испод лешева на кољу и држали језиво опијело на Стамбол-капији...

Записавши моје ријечи, митрополит ме миропомаза и допусти ми све послове свештеничке, окром једне литургије. И рече:

— „Узак је пут који води у живот, а широк који води у пропаст.”

Па се вртосмо у трпезарију, гдје је Пилип, чекајући нас, већ добро отпио из галона на гладан стомак и мучио се да остане у столици. Језик му сам од себе поскакује у устима, из којих вртцају ружне ријечи о архимандриту Лукијану, код кога је недавно био гост без своје и његове воље, те се наслушао свега и свачега. Подригнувши, набраја му фалинку за фалинком, а ча-Стевча задовољно глади браду, уживајући у свакој ријечи и увелико подстичући то раскалашно оговарање. Сеире са јелинским и ромејским боговима, пановима и нимфама у стиховима хришћанског архимандрита, спрдају се красном Хлојом, Мелисом, Кларисом, Купидоном, љубавним стријелама и срца бољу, те ломе језике дугим и чудним ријечима из њих. Сада им ништа није било свето и куцаху се кристалним чашама као раван с равним.

Кад се више није имало шта рећи а да буде смијешно бар митрополиту, Пилип се уозбиљи и упита ме шта је са архимандритом Венјамином из Моштанице. Испричах како су прије пет година, послје Јанчићеве буне, конак и црква у Мошта-

ници опустјели по ко зна који пут, а калуђери се крили у шуми и пећини изнад манастира:

— Снијег западе до његове браде и игуман нареди да се више не бјежи у шуму, већ да се скрасимо у кући молитве и заиштемо опрост од Бога за себе и душмане. Па су о Васкрсу, кад снијег одцури низ потоке, опет Турци дојахали, престижући једни друге. Бјеше вријеме јутарње молитве и двери цркве отворене. Бегов коњ се не заустави ни пред прагом, већ укаса у паперту. Приљубљен му уз ознојени врат, бег га је оштро мамузнуо и коњ је укорачио у наос. Занијемили монаси су се збијали у олтару и кад кубура невјерникова плану на иконе, кроз олтарска врата побјегнемо ка пећини. Турци су скупљали сијено и сламу да запале манастир, а храбри старац Вењајмин се поврати у цркву и изнесе рањене иконе, Богородицу и Арханђела, те их монаси на смјену понесоше кроз шуму. Сутрадне се архимандрит од силне жалости за спаљеним манастиром напрасно упокоји у каурској Дубици, селу преко Уне, а ми без свога смјерна пастира избјегосмо у Србијицу, на још грђе зло. Сваког јутра попут апостола помишљајући како смо ближи свјетлости, али смо се само још више приближили тами.

Прекрстисмо се и пожељесмо мир души раба Вењајмина. Све пијанији, Пилип је облизивао влажне бркове и прекидао ме, по трећи пут причајући како су његови стричеви имали најстарији и највећи виноград у Семберији и снажили вином четири наије. Нити је гдје таквога села, нити таквог воћа, можда само овдје на Фрушкој, каже заплићући језиком. Ко зна докле би се хвалио и сипао вино у грло, да га не спопаде штучавица, те га син и митрополитов слуга одведеше у кола и оставише да спава у сијену, кога је слуга нанио док смо ми ручали.

Сладећи се кечигом, сјетих се Ибширагиног доласка у манастир Благовештење да умакне чуми, кад на нашу сиромашку трпезу његови момци доносише пастрмке из трнавске ријеке. Ђакон Авакум, да му Бог душу прости, кога сам крстио и зђаконио и који избјеже са мном из Моштанице, није се обзирао на турске псовке и сваке зоре, са првим пијетлима, ударао је у клепало и будио монахе за молитву. Не могавши да усни послије тог раног лупања, ага је силазио на врело и, док су његови момци ловили рибу, лагано одбијао димове, гунђајући: „Као ова вода, ни пексијанска раја не престаје да ври, кључа и пјени од бијеса.” Није требало пуно па да се остваре муселимова јутарња предвиђања. Иако је пред њим тобож сачинио писмо које сам преписивао за бунтовне попове: „Боље ти је да с манеш сабље, а узмеш петраиљ, да свешташ воду по нурији, ћераш чуму из народа и народ умирујеш”, муселимов миљеник

Хаџи-Продан већ првом приликом латио се сабље и уграбио му силно благо и сву џебану из манастирског конака, за шта игуман Пајсије и онолики народ платише главама. Богат товар сам на себе дозове пљачкаша, као што се за изгубљеним товаром жали више него за самим собом. Али опет, силан народ погуби главе, а Хаџи-Продан, да себи како сачува главу на рамену, проћерда на то све отето злато. У земунском карантину, кад се дочепео аустријске обале, записали су му под имовно стање 1 дукат, а код његовог брата 53 дуката. И то би сва фајдица од буне.

Звона ме тргоше из невеселог сјећања. Док је митрополит писао за ме грамоту, ја се опет распричах. Никако да прежалим свог ђакона. Чак се и београдски улема појадао његовој мајци: „Јазук, баба, да оно лијепо дијете гине! Ето, кадија и везир, и сви нуде му да се потурчи, а он, луда глава, неће. Јазук, баба, јазук, ако погине!” Па се тргох, питајући се шта то трабуњам и руменило ми удари у образе.

Добри митрополит благослови још једном моја уста, на која потече шапат захвалности: „Уста ће моја пјевати хвалу, кад ме научиш наредбама својим, и језик ће мој казивати ријеч твоју, јер су све заповијести твоје праведне”, те потписа грамоту и рече да кренем у Славонију, јер ме именује за духовника у Старој Градишци. Заблагодарио сам на великој милости и пољубио руку којом нас је благосиљао и прстен који је отиснуо у печату на грамоти.

На таљигама се свима приспавало, али само Пилип лежи и хрче, а ми куњамо омамљени вином. А и оморина је нека, небо се зацрнило и чека се киша. Кад осу пљусак и лед, Пилип се прену од грмљавине:

— Е да хоћеш и мој мрак да обасјаш, проклета да си! — викну на муњу док је клизила с краја на крај неба и коју је пратио заглушујући гром. Одмах одабра кућу у коју ћемо да свратимо ради сувоте. Све он зна, каже, ко има и ко нема, ко да и ко не да, а и ко је удовица, ружна или лијепа, а оне су најлакше руке и да не причам даље, да не слушају дјеца, тако вели и ја видим да се и у томе измијенио, али ћутим.

Облак брзо прође, одваља се преко Фрушке. Грмљавина се претвори у жабљи кркет. Пилип се на наше наваљивање нерадо опрости са домаћицом, дуго јој држећи длан, уживајући у његовој мекоти и њежно јој милујући дебели мезимац са ураслом бурмом, те кренусмо да до мрака још пута преваљимо. Из Пилиповог ћутања баздила је срџба и ја покушах да га разговорим Библијом:

— „Кћери Јерусалимске! не плачите за мном, него плачите за дјецом својом. Јер иду дани у које ће се рећи: благо не-

роткињама, и утробама које не родише, и сисама које не дојише.”

Он и то осјети као пријекор, те још љуће закамени.

Сунце је зашло, али пространа и мокра поља и даље бљеште од његовог сјаја. Мирис покисле прашине мијеша се са мирисом траве с покошених ливада. Пилип, најзад, махну руком на све као да одгони муву и извуче гусле из вреће испод сијена, да види јесу ли суве. Обави шаке око јавора и стаде да глади витки врат. Умочи прсте у кесу са смолом као ја у крстионицу и превуче их низ струну, те хукну у гудало, превуче га преко струне и ослушну звук. Ради то као да је сам у колима, још тобоже љут што смо га одвукли од удовице, а ми га нетремице гледамо, ни сами немајући другог посла. Његов син затегну кајасе и коњ крену кораком, а Пилип као да се буди, силовито забаци главу, тихо заака и натегну струну калемом, да повиси тон и усклади глас и звук. Забрза гудалом, затитра прстима. Још једном издиже браду и забаци главу, крепко запјева:

*Боже мили, чуда великога!
Кад се ћаше њо земљи Србији,
По Србији земљи да њреврне
И да друга њостане судија...*

Ишчезоше све ране из душе и све муке посташе ситне и сношљиве. Срце је ударало све брже. Ми смо тек капи у бунару и наша невоља је мала спрам онога што снађе цијели народ. Тако сам мислио, јер дуго смо ћутали послјије његовог пјевања. Све док не рече сину да скрене на утрину, да ћемо спавати у колима, јер се сијено осушило и небо је ведро, пуно звијезда. Прича као да ми немамо а он да има очи. И сланину исјече као да види, на ситне кришке, а погачу изломисмо и посолисмо. Извади из сијена пљоску вина коју му је непримјетно гурнуо ча-Стевин слуга. Наздрависмо једни другима и подијелисмо је на лијепе гутљаје.

— Велики штавет, све по десет у један синцир повезаног робља, ваљао се ка Београду — одвеза вино и мој језик. — Оштре гвоздене алке су се упијале у наше вратове, из којих је цурила крв под кошуље. Ланци су тупо звецкали, надјачавани топотом табана и копита, звиждуком камџија и псовкама. Али је још тежа цича зима, од које смо цвокотали и ледили се. Поготово када су нас везивали за плотове пред хановима, у које су Турци свраћали да попију кувану ракију, а ми остајали да цупкамо, цвокоћемо и цвилимо. Видјевши како поскакујемо, помислише једном да кидамо окове и раскрављени пратиоци

истрчаше са канџијама и исуканим сабљама, али се досјетише шта је по сриједи, добро се насмијаше и вратише пред пећ, на треношце. За нама је трчао дјечак коме су се Турци смиловали и пустили га из штавета, да му синџир врат не поједе. Али он, несрећник као и ми што смо, није хтио да остави родитеље, а и куда би могао сам, док једном не изнеможе и паде, вичући да га чекамо. Какво чекање, кад Турчин шиба до крви и пожурује цијелим путем.

Преко уха и образа Пилипу се спуштала бразготина коју није имао за оних наших дана. Гледао сам дуго у то лице, које је морало бити тако лијепо, да су кидисали на њега и богиње и сјечива. Подигавши капке, Пилип усмјери мртве очи ка мени и поче да ми казује о Турчину што је из обијести и дерта замахнуо да га обезглави у Дубици и тако испуни поповске клетве, а он се тргао Божјом вољом и сабља мјесто по врату, лупила га по образу и уву.

— Пјевао сам дубичким Турцима пред ханом, а мјесечина била као ово сада — прича и показује руком на небо. Мој син се прекрсти, јер је и он у том трену помислио да Пилип види. — Хоће о светом Сави и Хасан-паши. Чули су да сам је наки-тио. Добићеш за њу пара, довикују, више него што би ти пет влашких села удијелило. Ја се накашљем и све се претвори у мук из кога се чуо само трептај струне и гудала. Осјећао сам како се главе и срца пуне омамом, да трну од стријепње и заноса. Да су сви у власти мојих ријечи. Да дрхте у том као паучина невидљивом а тешком синџиру. Сем једног, што је жму-рећи слушао из ћошка и који скочи као да га је ханџина ба-кља лизнула по табанима. Викнуо је да лажем и замахнуо са-бљом. Псовао ме што сам измислио пашино сљепило и ударао пљоштимице по тјемени, лицу, врату, грудима, а мени се учи-нило да је то рука попа Лукача, да ме је коначно стигао и ни Турци ме не могу, све кад би хтјели, одбранити пред његовом срцбом. Нисам осјећао љутње, страха ни мржње у себи. Нека само удара, бијес да истјера из себе и мене, па макар ми и жи-вот исцурио. А кад замахну да посљедњи ударац зада, сам Бог ме трже у страну и он само засијече уво и образ до усне. Јечао сам у себи и зубима стисако расјечену усну, сисао крв као ви-шњу и мислио на мајку. Нека! Уво је и криво за све. На њега сам чуо да поп јури младе удовице. Па нека га нема! Немам очи, а да жалим уво и усну!

Ућута закратко, па настави да се присјећа мутвака у коме су му дубичке буле лојем и боквицом видале ране. Не тражи-ше друге надокнаде, него да још једном у хану пјева о Ха-сан-паши, јер због онога кавгације нису је до краја чули. От-пјевао је, али не више оним жаром. И тако, у страху од лудог

Турчина у тврђави и од попа напољу, једини спас бјеше му цинцарска лађа. Па то и учини. А када га је догодине у некој мезулани срео бињецџија, татарин из Дубице, казао му је како није имао од чега да бјежи. Крвник је већ био мртав, исјечен у бици са хајдуцима, с неким одметнутим попом Гавром. Кад су га ђумурџије нашле на раскршћу гдје му је спремна ступица, на одсјеченој глави гаврани су већ искљували очне дупље.

На Пилипово питање знам ли шта о попу Лукачу, рекох само да је био жив до преласка Уне и да су га године начиниле скрушеним старцем. Да више не носи кицошку браду, већ сиједе чекиње. А не рекох му како је поп, суочен и сам са срамотом и тјелесном немоћи, чак и у цркви почео да кори похотне и похлепне, сваку бесједу почињући: „Ако те рука твоја саблажњава, одсијечи је! Ако те око твоје саблажњава, ископај га!” Ни да му је језик изгубио и бриткост и јеткост и да се често понавља у својој сметености, несвјестан да је исту реченицу изговорио већ више пута у дану, па су му се и дјеца смијала, не рекох.

Том чуду претходила је попадијина бјежанија са хајдучким сином, од кога је нису отргле мужевљеве молитве, клетве ни преклињања, већ младићев отац, чувен по суровости. Отац му у младости избо ножем блиског рођака на збору код манастира и побјегао пред осветом у Аустрију, па је послѣ војевања у фрајкору пришао хајдучкој чети на Козари. И син му плаховит, али и наочит, па је попадијино око лако запело за његов брк и затегнуте обрве. Кладио се да ће му попадија доћи у поточару и двије ноћи преспавати, али онда је ни шакама није могао одбити од себе, да је морао позвати и попа у помоћ. Дошли су и црквени тотор, и млади кнез, и закупник десетине, те је и они убјеђивали и молили да се врати мужу, пријетили и клели, нудили поклоне и паре, само да парохија не остане без попа. А она се није много обзирала нити се чега бојала. Бјежала је и враћала се више пута, све док од момковог оца не опроба хајдучке батине, мокру лику преко леђа и табана.

Јадни поп, мјесто да је по свом обичају домлати као гују пребијену на путу, тражио је од Бога, од жене и од народа који је испирао погана уста његовом судбином, да му се за све опрости, говорећи да се уморио кријући кајање у себи. „Ето гдје се зло и добро брже мире у лошем него у добром човјеку”, гунђао је отац Венјамин кад би му поменули покајника. „Не чуди онда што је први човјеков гријех био сазнавање укуса добра и зла.” Тако је олињали вук, оставши без длаке, одлучио да мијења и ћуд. Чак и покору за себе је поп смислио и као каква баба дане и године провео у хеклању, да је удавачко рухо његових кћери постало чувено и по љепоти и по броју.

Мјесто да се стиди тако чега недостојног руку мушкарца а камоли попа, он је толико заволио свој рад да га је свакоме показивао, па и Турцима. Они гледали и пипали у невјерици попову чипку, дланом и лактом премјеравали и дукатима је плаћали, те слали је пашама на пешкеш. А трговци су пак говорили како попу, док се цјењка и натеже, глас пишти као у жене, а да је и чангрисав толико да му ни бабе нису равне.

Или се смирио због владике, када му љути и пргави фанариот написа последије многих жалби: „Не можеш ти имати жене брата својега.” Те Крститељеве ријечи, којима митрополит покуша да од распусног свештеника једнако заштити све жене у парохији, добро су дошле злим језицима и причало се како је и у снахину постељу ишао, чак и брак обећавао. То је било булажњење и злурода лаж, али многи имаше зашто да му се и на тај начин свете. А кад је на крају с дукатима клекао пред владиком и молио да га разведе и остави у свештеничком звању и на парохији, брадати и масни Грк га је с ликованем одбио, говорећи да је та покора дошла од Бога и он је мора истрпити до женине старости, а онда ће се већ и Бог смиловати и жену му смирити. Остало му је једино да се тјеши правдом Васељенске Петракане у Стамболу и молбом коју није имао срца да напише а ни новца да пошаље.

Немадох снаге ни воље да све то и Пилипу кажем. А и што бих? Да опет сеири с нашом бруком и мене да срамоти? Неее! — јекнух у себи, као да Пилип већ везе ријечи о поповој чипки. А он утиша глас, да не пробуди дјецу, и поново се заприча:

— Теби ћу рећи. Других се то и не тиче. Ни тебе, али опет, морам неком. Прошлог мјесеца ме звао у намастир Шишатовач архимандрит Лукијан, један ружни господичић. Моје га очи нису видјеле, али тако кажу гуслари који су га видјели. Ја сам видио једино да болује од паметовања. Оно, кад силне књиге ударе у главу. Е, позове ме он код себе и тамо ме чека неки хроми младић. По гласу бих рекао да је младић. Име му Вук. Тај нема другог посла него лови слијепце и записује наше пјесме. Такав му ћеиф. Добро, кад си навалио, гуслаћу ти. Платиће, вели. И ја удри, па удри у гусле, а он мрчи, па мрчи пером хартију, све тако пола мјесеца. Архимандрит нас храни и поји, али стално гунђа, броји ми гутљаје и залагаје, па се овај ћопо са шутом свађа с њим и брани ме, говорећи како тобоже бољег пјевача није још срео. Ти ћеш да ме хвалиш, мислим се ја. Одгулам ваљда петнаестак пјесама, сваку по више пута, да би је ћопо боље записао. Али само једну нисам ћио. Ону о попу Лукачу. Тако је он и не записа. Нисам је заборавио, али како се избавих од дубичких Турака и попових

сељака, нисам је послјије никада више отпјевао. Нигдје и никоме. Преварим се и загудим је још само Цинцарима на тој лађи којом побјегах и они до Србије не хтједоше ни једну другу пјесму, само ту. Још тад сам се зарекао да више нећу ријеч из ње изустити. Те или сљедеће године, не знам право, ја се оженим, па и о попу, кнезу, женама и удовицама почнем другачије мислити. — Ту стаде, па као да се сјети нечега, дода: — Знадем толике јунаке, старе и нове, а сви најволе да им се о попу у шалварама и рокљама пјева. Јок! Заборавио сам је и квит!

Око поднева приближисмо се Пилиповом селу. Хвали се својим добротворима. Гајо Ноћајац је дао да у његовој авлији подигне овећу колибу, а војвода Чупић му поклонии бјелца и таљиге, те не мора да пјешачи као раније.

Да олакша себи чемер и чамотињу, увече се много народа искупи и посједа на трношце којих је била препуна авлија, чекајући да Пилип крене с причом. Говорио им је о злом уде-су моме, а ја климао главом да је све тако било и брисао сузе са осталима. Онда се машио гусала и почео да ређа мегдан за мегданом. Препуштајући се слави и јунаштву пређих с његових усана, сељаци су држали главе у рукама као да су одсјечене, сједећи око ватре упаљене због комараца. Дим је свима штипао очи, сем Пилипу.

Овај приказ се понови и у Кукујевцима, код спахије Михаила Јанковића, који ме изненади потпуно ћелавом главом на којој само уши бјеху обрасле бијелом маховином. Газда с поносом рече како су он и Пилип као браћа, јер имају расјечене горње усне, што је биљег срећна човјека. Кеса зазвекца као прапорци на Пилиповом бијелцу, док га је хвалисавац богато из ње даривао за причу и пјесму његовим сељацима. Извади он крајцере једном, па још једном, врховима прста, као дуван, и убаци их у уста гусала, као да их храни.

Смјењивала су се села и варошице, православне и католичке црквице и гробља, распела и путокази, крчме и поточаре, и свагдје је Пилип имао чиме да огрије душу својих слуша-лаца. Моју је највише гријао сјећањем на Лозницу, кад је усред битке соколио ратнике својом пјесмом, не обзирући се на олово које је зујало око главе као пчелињи рој. Да није толико подстицао и мамио им вољу, били би смрвљени као у авану, сваки пута каже на крају.

И док сељаци нијемо сједе на кладама, пушећи и мислећи о ономе што им је причао или на гуслама ударао, Пилип се увијек некако неопажено изгуби. Његов син се брзо досјећа и трчи да га тражи по удовичким кућама, да провирује и дозива оца кроз цвјетне засаде у лонцима на њиховим прозорима.

Дијете хоће да пресвисне од срдбе, а он по своме. Јер „са уса-на туђе жене капље мед, и грло јој је мекше од уља”, причао је још цар Соломун. „Али јој је пошљедак горак као пелен, оштар као мач са обје стране оштар. Савијају се стазе њезине. Ноге јој слазе ка смрти, до пакла допиру кораца њезини.”

Послије се и сам хвалио, кад су наши синови одвели коња да пасе на утрини, како се свагдје нађе неко да му дошапне за какву удовицу и не може да одоли а да не сврати. „Гори сам ти ја од оног твог попа”, признаје, тобож се кајући. Скува му свака кафу и намјести се да је испипа отпозади, како би оцијенио је ли чему. То му је обичај и нема жене која му није допустила, па их је све по Срему, а којекуде и Славонијом, знао по гласу и стасу. Тако је било и са овом у Годињаку. Муж јој био граничар и давно је посјечен у Лаудановом шанцу, јадала му се док је приносила послужење. Она наставила да шкрипи опанцима и врчка око њега, да ју је још једном опипао, те му сјела у крило и стала да га љуби. Дуго јој је раздвајао стиснута кољена и знојем улијепљена бедра. А онда се, загрљени и задихани, свалише са раскреченог трonoшца и испружише низ поњаву. Тад је жена угледала дјечју главицу иза прозора: „Ала, устај, Пилипе брате, ено нас гледа неко дијете!” Али Пилип ни за живу главу не би одустао. „Пусти дијете! Ја не видим никакво дијете!” рече и настави да је гњечи под собом.

Стигосмо крајем љета под Псуњ, па на обалу Саве, у Стару Градишку. Док је његов син појио коња на кориту чесме, Пилип ми показа руком на турбе од камена и дрвета, као да ја не видим а он види, и објасни како ту лежи пророк коме се Сава првome указала као међа Турске и Аустрије. Жандари не дају Турцима да му долазе у ходочашће, па се они петком искупе на босанској обали, узму абдест у Сави и клањају цуму. Коњ је био уморан и настависмо да ходамо поред кола, босим стопалима газећи у меку прашину што нам је трунила очи.

Тутор Чутурило, риђ и румен, ниског раста и овеликог стомака, назва нам Бога и упита:

— „Јеси ли ти тај који долази или треба да чекамо на другога?”

То ме збуни у први мах и гурнух руку у џеп са грамотом, али он продужи:

— „Знао сам да ћеш доћи данас! Речено ми је да те чекам, и ја сам уморан. Добро је да си овдје.”

Досјетих се да су то ријечи Претече из Светог Јеванђеља. Овај човјек, чија су уста, како ћу видјети, пуна Библије и који ми се учину однекуд познат, радосно откључа врата највећим

из гомиле кључева у пјегавој шаци. Неки грбавац, оставивши метлу којом је почистио голубје перје и измет са црквеног прага и, све скакућући за конопцима, зањиха сва три звона у шилтаој куполи торња и учас окупи православне душе на службу.

Из грбавчевих тамних очију, препуних неповјерења, видјех да је глас о мом турчењу и поновном крштењу био бржи од Пилипових таљига. Али, Богу хвала, у мени би довољно снаге да не скренем поглед пред њиховом сумњом и уозбиљише се који су се смјешкали а брбљивима ријечи замријеше на уснама. Тако су из мојих очију сазнали више него из ситних слова митрополитове грамоте коју им је показивао татор.

Да ме охрабри, татор шапну:

— „Учинићу твоје лице јаким пред њиховијем. Зато их се не бој!”

А син и ја, цјеливајући их усрдно, широко се крстисмо код сваке од шездесет икона и скрушено клекнусмо пред Богородицу на трону, шапућући: *Достојно јестъ јако воистинну блажитиѣи ѿѣа Богородицу ѿрисноблаженнују и ѿренѣорочнују маѣер боѣа нашеѣо. Чесѣтѣјеѣују херувим и славѣјеѣују без сравѣениѣа серафим, без исѣајениѣа Боѣаслова рождѣују, суѣиѣују Богородицу ѿѣа величајем.*

Бесједу заврших стихом из стотог псалма: „Служите Господу с радошћу!”, а са пјевнице св. Николе огласи се хор: *Аксиос! Аксиос!* Јечало је дуго као у кланцу. *Аксиос естин!* *Аксиос естин!* Цинцарска дјеца бјеху најгласнија. И татор на крају богослужења, попут кадије у швапској мешћеми кад говори у име пороте, призва ријечи светога Луке: „Остани код нас, јер је дан клонуо и ноћ се примиче!”

ДАРА СЕКУЛИЋ

НЕ МОЖЕ СЕ ВРАТИТИ

ГОВОР, НЕЧУЈНИ

*Усне су чврст̄и, кружни зид
језика. Њима, уснама, мисао
је ис̄таљена, или њро̄гушана.*

*Људе њрејознам њо уснама.
На људском деблу, оне
счврснуша су жуба.
Са ушћа чишам о људима,
и њлашим се ус̄та, с̄тиснуш̄их
на црном мјест̄у зуба.*

*Та усукана влакна давних
њољубаца, кад љубиле су
усне, млађано некад ж̄ӯгушање
жолуба, у сув круж̄ се з̄усне.*

*Улиш̄те је вијес̄т̄ о ономе
чежа давно нема.
Ул̄иравиолејна зрака
коју око не њрима.
Мед, скрућени на ус̄тима,
за који се ријеч веже, —*

*жрч, најеш̄их с̄т̄релица,
који изнуш̄ра и с вана
смр̄шним с̄т̄рахом њриш̄еже,
њош̄онуле ужлове усана.*

СТАРИЦА, У ШУМИ

Само што си зашла, посрћеш
и свој немаш корак. Милиш, шумом,
клиже ти се. Иглице и дрвце
и мравињак на ногу наврћеш.

Дођеш сама, сличне не подносиш,
а заборавиш саи и наочале. Панику
сјенки иза поднева на око наносиш,
и одсјаје сунца, у лишћу заостале.

Кошарице празне, шеже су постале,
пањева главе, ушварне, звијери
за вечеру ше мјеркају;
кога су то за ручак оглодале.

Ојомене дјешинства, уише мајке, све
у зајећку си оставила, што ако се
у јестиву преруши пушавка, вила зелена
и у срце ти ускочи мухара, из бајке, буквара.

Како ћеш се самоћна извући
из боровине, одјека који се смањује,
кад изневјери га метал клејке далеке
и ук^ружно ше врћи, обмањује.

Шта ћеш ако ти се на све стране
пушеви истим, једнаким учине;
ако стану да залићу се гране
и смрсе се густе паучине.

ИЗЛЕТ

Од врелине пражећи заклона,
наишла је на јагоде.

Прсти су јој пребројни
пали у низ присојни.

Јагоде крај бешоњаре,
сиве стакларе скорије,
подсјећање је

на шумарке и удоље,
јагодњака њускове
кроз њоља, њрчање.

Склони њрсће њросњруке,
нису њо оне јагодице
не нижи сњруке, сесњрице.

Није њо она њравица
ни небо оно над њољцом.
То црвени су оњрови,
живоѡ њакла дарови.

СЕСТРА, ДЕПРЕСИЈА

Није њо оно, жалосна сам,
деѡресивна. То је расцѡјей,
ѡуцање надвоје, сесњро моја
сњарија, болесњ је њо ѡрењешка.

Шако ѡросуњих ѡилула,
бундевице, бундице,
бумбару мирни без крила;
бомбице ѡуна седањива.
Око моје укочено
у ме кад се загледа.

Од имена само Душа њи је остѡала.

Узалуд ѡребирем ѡраѡове,
ѡричалице моја неѡдања.
Које је ово слово, учњњељице,
како њо једесњ, ѡази се,
зар бањ нињњња ниси научила.

Јеси ли се средила,
ѡукла докраја,
хоће ли сеја да ње обриње.
У ѡразно да ње не обилазим,
јер њи си сасвим оњињила.
И нема ње више.

СЕСТРА, У ШЕТЊИ

Како прехи мостих, дјечји корак
учиниши, савладаши пошочић,
крај куће усред снијега.

Страхом се смочиши изнуира, али
коракнуши, горе, на мостићу
одржаши се, не пасти с њега.

Кућица је, чинило јој се,
заувјек остала. А ледала се
чишав вијек, с висока, са
бријега: мала, црвена.
И дим преко крова, лијек породични
и зов, одједном је далека остала.

Најљу је снијег, и лед, и магла.
Изван куће све је само вода,
а ваира је под кровом, унуира.
Ваирице кад би се домогла,
кад се испод золог свода, до
ограде догежуцала.

Само још да се присјети, јер
гробна је око ње тишина,
чија је то она кћерка, сестрица
чија, кад вид јој је слијета
паучина, корак све сорији
бива, а све дужа до куће сјазица.

СЕСТРА, ДОРУЧАК

Као у раку ошворену,
грумен помирења, земљи
од земље, кад се баци, —
шако она залогај, одмјерен,
мирно скоро побожно
у себе убаци и, — меље.

А шек срк млијека, сирого
измјерен још у дојци
мајериној давно, раније, —
смокве млијечна медовина,

*ѿа ѓусѿа милина божја
која ни заѓрицнуѿа не смије
ѿреко усне да се ѿрелије.*

*Па ѿкирање на мрвице, јер
ниѿѿа не може да оѿѿане,
ѿај кљун сѿаре ѓрабљивице, —
ѿа немисао да од мрсноѓ
и сласноѓ жвака
само ће чеѿ и ѿлин да ѿоѿане.*

НЕ МОЖЕ СЕ ВРАТИТИ ШТО ЈЕ ЖИВОТ ОДНИО

*Суѿе ми се коѿѿи,
сѿаросѿи је коначна,
ѿѿиенѿе сам, жалосѿи,
бачено, сувиѿина.*

*И ѓлас ми слиједи сиједе,
кевћем
на знакове словне
и свемоћни мук биједе.*

ЛАБУД ДРАГИЋ

НЕ МОГУ ДА СЕ СЕТИМ ЈЕДНЕ ДЕВОЈКЕ

Био је то трећи дан како нисам намештао кревет. Ни размештао. Медитирао сам. Или сам још задуго гледао у плафон. Снатрио и тумачио сопствене снове покушавајући да проникнем у бит пете димензије, да одгонетнем чаролију Времена и загонетку сопственог живота?

Намеравао сам да у кревету проведем више од шест недеља, што отприлике одговара оном времену које су пророци проводили у пустињи. Око четрдесет дана. Дан-два мање или више — није важно!

Мислим да бих претерао ако бих ишао на четрдесет дана као Мојсије или Мухамед. Данас је можда три дана што је некад било четрдесет.

„Ово су модерна времена”, рекох себи и стадох разрађивати стратегију.

И сад је био час да се крене у акцију...

Иако сам прошао кроз необична самоспознајна искуства — трећега дана укључих мобилни. Убедио сам себе да је то ствар омашке, и онда је настало капање порука одсвуд, стало је циликтање направнице.

Знао сам да кревет не може заменити пустињу — изузео ли претпоставку да је пустиња у сваком од нас — али ако се спусте ролетне и искључе сви уређаји за комуникацију, може се постићи илузија пустињске усамљености.

С друге стране, живео сам у згради у којој је било немогуће искључити присуство осталих станара. Нарочито ових изнад мене чија је тромеђа или четворомеђа била отприлике изнад моје собе за спавање и медитацију, а на тој тромеђи био је и мокри чвор. Понекад је изгледало да сви имају један тоалет.

По тим шумовима знао сам кад наступају сестре Филимон, кад породица из рударске колоније, када мормони, а кад гутач пламена.

Гутач пламена је наступао испред Академије — то макар знају сви пролазници, којима књижевност није блиска дисциплина, камоли писци који су обавезни да све примете. А јутром је овде изнад мене у том тоалету испуштао вишак пламена. Тек након минуле ноћи чуо се онај подмукли звук: фууу... Знао сам да је то остатак пламена. Касније би следило: цик, цик, цик... то су биле челичне куглице из кугличних лежајева.

Често сам у току ових часова осамљености размишљао о томе како је настало ово занимање.

Закључио сам да је то логичан одговор на она бојна средства која су Хитлерови инжењери смислили током Другог светског рата и које се звало *бацач ѓламена*. Нормално је било да се на овако подло оружје нађе адекватан одговор и појавили су се добровољци за гутање пламена.

Да би одбранили слободу и демократију како код себе тако и широм света, Американци су измислили нешто слично али ту је пламен био невидљив. Из оружја ће се ширити топлотни талас који ће противника само топити али га неће запаливати што је, признаћете, знатно хуманији поступак.

Иако нисам издржао задати рок схватио сам вишеструку корист од ове методе самоспознаје.

Живот је након овога добијао на убрзању. Толико да га нисам ни могао сусетићи! Телефон се оглашавао угодним *циххх*, *циххх*...

Имао сам аналитички приступ сваком детаљу од прања зуба, бријања, те најтананије стратегије у погледу облачења и припрема за један баналан подухват — пут до бироа за запошљавање а потом до редакције часописа *Нова ејџа*.

А онда сам се решио да кренем у град.

Камен с ѓуџа нећеш мишљу уклониџи — помогох се чувеном сентенцом Максима Горког.

Ваљда ћу срести некога познатог, а онда ће ствари кренути да се одвијају као ланцем.

Једном сам, нашавши се у граду, срео Јелену Николић, кошаркашицу од 18 година која игра у Ређо Емилија.

Висока 203 см, млада и анђеоски стидљива. То ме је очаравало код овог анђела колоса невероватно складне грађе и божанских црта.

Кад бих могао доћи да те гледам?

Кад год хоћете, рекла је — ја сам од следеће недеље у Италији, а утакмице нам почињу почетком следећег месеца.

Нећу да те гледам у Италији него овде. И не док играш него кад спаваш. Ја бих само да те гледам понекад, из даљине.

Јелена ме је погледала замишљено, осмехнула се и отишла у Италију. Никад је више нисам видео.

Преда мном су стајали многи немогући задаци.

Најпре сам морао све своје приче преправити из *ја* приповедања у *тврђе* лице.

Читатељке су ме стале прогањати недотупавним љубопитством као да никада нису ни чуле за Аристотела, камоли за Хорација.

Модри *алкаџел* огласио се циликтивим *цихх*, као бодеж који се забада у меко сирово дрво. Цихх!

О да ли је то звук бодежа који се забада?

Али тај звук јесте неки племенит бодеж чије је сечиво истањено и изведено у дугачак танак врх: тај врх што се граничи са привидом — то је врх овога звука *цих!* Тај звук неминовно даје такву визуелну преставу *Циххх*. Завршава се ласерском оштрицом која поспешује претпоставке и утростручује опрез.

На екрану се већ одсликало њено шифровано име: Ањас!

Само лагано. Мало. Оштро. Цих! У глатку сирову даску: *цих!* — уследила би још три таква убода да га нисам предухитрио и трипут све јаче, све снажније док би се разгоропадио и распевао у „полку”.

Предупредио сам разигравање композиције притиском на овално дугме преко кога се одмарала изврнута зелена слушалица.

Отуда је уследио нежно паничан позив „Сама сам!” Клик.

Очекивана порука била је кратка. Све је било подређено ефикасности и муњевитости.

На јуриш у сношку! У врелом разиграном јунском преподневу. Ускоро ће и плусак!

Космички плусак! Генитални плусак!

Време је драгоценост. Све је јасно. Касније се скратило на: *Сама*. Потом само: *цих!* *Циииих!!!*

У оваквим тренуцима време је драгоценост: улазимо у безбедну зону следећа два сата — све после је нервоза и стрепња.

Нежно паничан позив „*Сама сам!*”

Доцније: *сама!*

Понекед се догоди да вам аутобус који чекате дође одједном, створи се као привиђење.

Тако је било и овога јутра, али унутра је чврсто збијено братство остављало мало могућности за улазак.

Парадокс који наука још није докучила састоји се у томе да увек у возило може још један путник. И кад је испуњено до

запремине шибице, увек може још један. За разлику од воде људи су стишљиви.

Ипак левим боком и лактом зађох у мекан стомак средовечне госпође која ми неком несвакидашњим наклоношћу дошапну на ухо да ће сићи на следећој и да ће ми даровати биљет. У овом шапату и тој скривеној намери да ми помогне скриваше се необичност овог сусрета.

Последица мојих осамљености, помислих, и мојих моли-тви. Људи су назрели у мени присуство оплемењености. Проучавао сам све религиозне мислиоце и мистике од Мухамеда до Шабатаја Цвија а нарочито Мајмонидеса. Неки су тврдили да се до Господа стиже путем молитве, а други путем ништавила. Пошто је и свемир настао из ништавила — до Господа се стиже истим путем. Али како га препознати? И, гле сада. Ова госпођа ми, попут анђела, дошапну да не купујем биљет но ће ми она дати свој!

Прихватих понуђени милодар покушавајући да свим способностима заштитим фасциклу у којој су биле молбе нових чланова УСКУС-а. Пријавило се деветсто седамдесет, а примамо их само двеста. Ту су њихови захтеви и докази да су положили и спремни за трновити пут књижевника. (Тога пролећа био сам у Комисији за примање нових чланова а да никад нисам дознао како сам се виноу до тог положаја.)

Упркос врло дискретној понуди овај сусрет беше апсолутно лишен и најмањег присена било каквог сексуалног интереса. Доброта је као вредност по себи показала своје чисто лице у овом сусрету. У госпођи препознах Самарићанку, природом одређену да сеје добро по Земљи и околи.

Чим доброчинитељка напусти возило осетих се за једно место удобније, ваљда је тако и са одумирањем појединаца и народа: они који остају вазда одахну.

ОТКУДА ТОЛИКА ЖЕЉА суседа да одумру ови унутра, у обручу?!

Откуда толика предусретљивост у расељавању?... Канадске ледене пустиње прогутале су два милиона најспособнијих, Аустралија, Нови Зеланд, Америка, Јужна Америка.

Кажу: то је све на добровољној основи!

Шта је с толиким молитвама које се с облацима дима из кадионица отимаху stoleћима у пространа небеса?!

Или те молитве не ваљају или су наши греси преголеми, или треба ошамарити себе по левом и десном образу и заборавити на жалопојке и попевке и спасити што се спасити може! Спасити управо земаљско док још траје ватре на згаришту. Ка-

ко би се — ако икад — добило небеско или макар назрело на хоризонту...

Дадох се на студије дотичних ликова.

Сместа отпочеше филозофско-социолошке расправе, а двојица осамдесетогодишњих стараца који су се борили за привилеговано место на другој степеници предњих врата, после жестоких увреда и претњи стадоше да заказују мегдан на следећој станици.

Тако сам и ја био пргав и сујетан кад сам имао 17 година, помислих и сместа осетих неку врсту носталгије у овој искреној жељи стараца да се туку. (Све тече све се мења — знали су још давно древни филозофи. И ми, ови данашњи, нисмо више они од јуче. Све је пропадљиво и склоно промени. Волео бих да присуствујем њиховом двобоју, али журио сам на биро за незапослена лица како бих издејствовао документ за повлашћену возњу баш овим путујућим позориштима.)

Један од стараца — био је негдашњи батинаш и спортиста што беше јасно по његовој грађи, јер су његове подлактице од усуканих вретенастих и пругастих мишића јасно указивале на негдашњу савршену атлетску форму — запрети да неће дуго чекати.

Дадох се у проматрање осталих ликова.

Убрзо сам увидео да је параплегичар са самртничким ша-рама на надланицама најпаметнији: он је све време ћутао и није га се тицао догађај, као да је сањао сан неког давно умрлог човека са друге планете, из пете димензије.

Да, овај ће најпре умрети, а најпаметнији је.

Да ли близина смрти оплемењује и просветљује? Шта се ту догађа кад се душа одваја од тела и иде у пету димензију? Неки веле у седму?

Ова искуства доживљавао сам више пута после тровања алкохолном.

Видео сам како се душа одваја с лакоћом ако је телу лако.

Ако је тело у мукама души је жао да га остави самог и враћа се. Тако се муче заједно и душа и тело. Душа цвили на огњу тела.

Група путника — њих седам-осам — деловала је све време као заједница и по начину како су били одевени јасно је било да иду на парастос. Међу њима се брзо заврже свађа око тога је ли боље да изиђу на Железничкој или да иду до Славије па ту да пређу на „тројку“.

Вођа групе био је интелектуалац или у најмању руку шеф самопослуге у Добановцима: био је широк у леђима, уредно ошишан и носио је наочаре које су га чиниле интелектуалцем и на неком знатно одабранијем месту.

„Идемо до Славије, иста је цена!” изишао је с необоривим аргументом.

Две везане баке, од којих једна у вуненом црном џемперу и дубоким црним чизмама, на помен „следећа станица” покренуше већи део људске масе и суљнуше се према предњим вратима.

Тек тада опазих да је један од мегданџија нестао.

До параплегичара је седела професорка латинског у дубокој пензији и дрхтавим гласом стала да анализира приказ.

„Један мисли за себе да је он само паметан а да је свако други глуп.”

Однекуд ми у видно поље уђе жвакач жвакаће гуме. Имао је руменило шездесетогодишњака, а гуму је вавољио брзо и нервозно као да се вређа, као да уместо зуба има све саме крњатке, шупље и огољених живаца; тако ју је претурао и муљао са зуба на зуб да му је подрхтавао подвољак, гроник, подгушак — све вратне кесе лебетинасте и млохаве као у старог пеликана.

Његов чио и ведар поглед упућиваше на претпоставку да је примио повећање за минули месец или чак шестицу на ЛОТО-у.

Кога је брига за то што си се најео, најebaо, што си угоддио својим жлездама, ганглијама и цревима!

Али овај човек није позивао народне масе да га следе и није тврдио како жваће у њиховом интересу и за добробит човечанства. Стога закључих да је у питању носилац врлине.

Онда се осврнух кроз прозор и спазих лепотицу.

„Тек сада” рекох, толико су ме замајавали ови идиоти. Пропустио сам овакав приказ. Стајала је лепојка првокласних сиса обнажених 75% — мада је то мало рећи. На сисама нема никаквих записа, али увек радије гледам у њих него у новине. (А боље би било да сам читао и новине него што сам посматрао свађу матораца.)

„То су парадокси савременог човека”, рекох себи и наставих да гледам.

Ово не могу себи опростити!

На станици преко пута Енјуба уфураше слепци. Три гротескне сподобе: муж, жена и син. Син је водио своје слепе родитеље. Личио је на њих: закржљале очи кртице биле су нешто више отшкринуте него код његових родитеља — довољно да их не поведе у провалију — довољно вида за ове три наказе. Родитељи су осим што су били ругобе имали неко упадљиво охоло, готово агресивно држање. Млатарали су нехајно белим штаповима околу, очекујући од окружења да им се

уклони, дајући до знања да је њихов положај нешто што само по себи подразумева предусретљивост и покорност околине. Кезили су се показујући при томе набрекле, упаљене коњске десни и трагове нечега што су били можда зуби. Чак и овакви примерци имају своју вредност у време избора! Свака човеколика гузица која може да испусти глас бива предметом пажње и трибуни јуришају онамо да је пољубе.

Потом је ушла госпођа позних шездесетих, или можда, тачније, раних седамдесетих: и она је жустро жвакала што је само учвршћивало атентаторску одлучност у њеном погледу. Имала је дуге нокте, снажне и оштре, па сам их доживео пре као убојито оружје или ефикасан алат неголи украс женске нежности.

Била је чланица неке невладине организације и нетом пристигли доларски износи тако су јој подигли адреналин да је косила погледом и жвакала маратонском постојаношћу, жестином елементарне снаге.

Оцених да је госпођа Атентаторка. Или је само који минут раније сазнала да је добила на лутрији милионски згодитак.

Пут ме је даље водио кроз пијацу.

Баке су најприљежније и најревносније у потрази за храном.

То су махом времешне, али добро држеће жене на којима живот није оставио никакве посебне трагове: најчешће су широке у куковима и плећима, усахлих али још жилавих мишица, бледе и онемоћале али истрајне. У редовима за млеко и уље оне су постојане и нарочито борбене око пијачних тезги.

Борба за храну је централно и једино место њихова живота, иако сам њихов изглед, њихово бледило и јасно увенуће животних функција намећу једино и основно питање: шта ће овим особама уопште храна? Јасни знаци згаснућа указују се из сваког детаља ових сподоба, али та упорност, тај замањак што их гони напред — чини од њих врло борбена а често и безобзирна бића.

Махом су им лица прошарана самртничким белим пегама услед пропадања жучи или јетре, а сва им је телесна маса спуштена у карлични појас, а остатак око глежњева, тако да су им ноге најдебље изнад стопала, око чланака и сасвим модре и црне, док су у образима испијене и оцеђене као најревноснији испосници. Гледајући их тако исушене и увенуле, ви се нужно запитате: Зашта ће овим створовима храна?

Зар је могуће да им и у сновима долази помисао на храну?

То је прво питање које разуман посматрач мора поставити видевши их, и мислећи да оне не могу још задуго. Али није тако.

Честити мој читаоче, када би само знао како су ова изанђала бића јешна и прождрљива, а при том имају изграђен систем у узимању хране да их никаква елементарна непогода не би претргла или омела у томе. Чак ни земљотрес од десетак *рихтера* ни атомка која је погодила Хирошиму не би их отклонила од чинија, а за вихоре и урагане не би марили колико ни за цвркнут славуја.

Знао сам такво једно анемично биће које је церемонијал узимања хране изводило до нивоа концерта. Прилежно помно систематично је убацивало пите, салате, прилоге, печенке, сиреве, хлебчиће...

И никад обичан посматрач не би поверовао да су ова времешна створења готово сваког тренутка на ивици смрти.

Ноге су им натечене и најчешће су им по листовима и глежњевима боје плавог патлицана са великим килама и чворовима; гангренозних гутољака, кила и смотака имају по целом телу — али то никада не онеспокојава ова врло активна бића у потрази за пленом.

Ако им ноге нису такве — онда су танушне као у врабаца, прозирне, остеопорозне и ломљиве, а телесна маса им је у појасној зони, ређе у пределу целог трупа. Понекад сте задивљени нестварним призором: огромна гомила, попут пласта, креће се на сланим штапићима птичјих ножица.

Нарочито су агресивне пијачним данима код произвођача из удаљених равница.

Стуште се на кутије с паприкама, помидорима и гомољикама и тако спретно се зарове да готово ниједан земаљски плод не измакне њиховој тактилној контроли као да имају више екстремитета на којима би им позавидео и четвороруки Шива. У гомили паприка оне за мање од неколико минута препипају сваку док дођу до дна. Потом се врате на ону прву. Тешко се одлучују: на крају купе две, ојађене помишљу да је у гомили остала нека боља.

Једнако стоји ствар кад су у питању везе лука, зелени, главице салата или купус, кромпир, целер или каква друга гомољика.

Сва њихова слободна воља трансформисала се овде у вољу да изабере лук или карфиол.

Ако нису могле изабрати мужеве, послове, живот и судбину — дај да то надокнадимо овим светковинама при бирању поврћа и других земаљских плодова.

Земља дарива! Господ дарива!

Сваки наиван посматрач поверовао би да та дрхтурава бића неће стићи ни до следеће тезге и да ће их стићи нека капљица или шлог али гледај шта оне раде:

Најчешће се зарове у велике картонске кутије претражујући у мноштву ротквица ону везу која је за 0,19 милиграма тежа од неке коју су нетом испустиле. Као да се сам Мефисто умешао у ову ђаволу работу, тек што су је пронашле из гомиле се огласи румена јагодица неке гомољике као да зачикава и позива истраживачицу речима: *Видиш ли да сам баш ја највећа?*

И онда се бака стушти баш на њу, али се одмах огласи и друга и трећа и све те гомољике бака спреми у неке тајне цепове свог зембиља и на крају заборави да пријави пиљару који пред најездом ових сабласти поклекне, његова аргусовска пажња поклекне, дремне једно од његових хиљаду очију и хоп! ротквица је нестала у тами бакина тајног сефа...

Често су веома борбена и агресивна бића.

Једна је већом половином била поринута међу плодове, помно тестирајући њихов квалитет, старост и издржљивост на временске факторе, те су се видела само два стопала и сукња као завеса а на леђни део је неки одсутни мислилац спустио своју фасциклу са записима као на природни постамент.

Вечно су у покрету и незауостављиве.

Како у време постова тако и у дане месојеђа. Господари јавних превоза. На станицама јуришају у возила и пре но што се ова отворе да би испустила путнике — оне се пењу са опремом какву су носили Барбаросини крсташи, шпански конквистадори и освајачи или истраживачи полова. То су зембиљи, колица, натре, мреже, приколице, шипке и обрамице, држала, вешалице, вресла и кукe и закачке, тоноте и везице, стари израубовани бајуни и са свем салталетом оне грмаче на сопћућу трабакулу докле не освоје значајнија места што буде предмет жустрих расправа...

Са старошћу се радијус њихових истраживања повећава. Обавештавају се телепатски, као хрчци или пацови. На вест да се у Сремчици појавила шаргарепа четири паре јефтинија од оне у Сурчину, читави конвоји ових чудовишта јурну тамо. Одатле се сјуре у Банат, у мочваре око Тамиша и Тисе а тамо сазнају да се појавио јефтинији кељ у околини Шапца, а одатле их ето на падине циганског Обреновца.

На аутобуским стајалиштима оне су те које јуришају да би се домогле прве аутобуских врата — као да ће возило попут тигре или утваре нестати истог трена покажу ли оне и трунке оклевања или одсутности.

Исто тако и при изласку оне јуришају преко гомиле не би ли се домогле излаза јер би ох возило могло заплени и повести тамо куда не желе.

Човек би помислио да је то случај само са земаљским плодовима, са паприкама и гомољикама, из страха да нека можда није трула. Међутим, није тако. Исти је приказ у самопослугама пред непрегледним полицама у којима су наслагани хлебови, кутије с маргарином или паковања млека и јогурта. Очај неопредељености баца их у неку врсту заноса.

Сакривен иза гондоле пратио сам једног старца како са усхићењем гледа намирнице, како додирује хлеbove и са неким блаженим смешком идиота посматра сву ту храну коју би желео проследити управо кроз свој тракт. Старци су задивљени пред неограниченошћу избора. Пред обиљем хране коју ће пождерати неко други а не они. И онда почињу редом да пипају један по један хлеб. Ако га не могу осетити желуцем могу прстима. Први степен контакта.

Сваку намирницу опишавају са неком врстом дивљења и зависти. Задивљени су. Очарани. Њихово време је исцурело а на Земљи ће остати толики хлебови, хлеччићи, кифле, сиреви... Све би то они још једном желели пропустити кроз своја црева.

Циххх!... још се дубоко у петним жилама слегао муштулук првога звука.

Их!

Сваки тренутак је драгоцен: муж се враћа за три-четири сата, можда и пре. Знала је његове позиције током целог дана а у оваквим приликама то је било од пресудног значаја.

Не треба ниједан тренутак потрошити на сувишним и непотребним уводима: *Цих!* И то је све.

У сваком часу знала је где се налази. Постизала је то добро смишљеним лукавством: захтевала је да купи неке намирнице, ако је близу, а отуда је стизао негодујући одговор — да је у великом послу и да не може стићи ни за четири сата да мора из Криве Реке у Криву Паланку...

И одмах би се латила ове вражје направе.

„Сама сам!” тако је гласио лаконски поздрав.

Сваком познаваоцу земљописа одмах ће бити јасно да је из Васине 5 до Кондине 9 (имена ових научника давала су ми додатну снагу!) много краће растојање него из Криве Паланке до исте адресе.

Ипак, похитао сам истог трена, свако би похитао да је икада уживао у дражима Сањине игре у њеном великом тврдом кревету.

Полетео сам с лакоћом сенке и та мекоћа, тананост и хитрина у покретима задивила је и мене самога; лакоћа с којом сам хватао сеновите делове улица у време кад се разгоропадила јунска врућина и у раним преподневним сатима прелази 35 подеок; потом лакоћа с којом сам стизао до првог спрата и без звоњаве хватао за кваку а врата се отварао с меканом присношћу: за неког невидљивог свевидећег посматрача најпре сам нестајао у таму ходника, потом у нешто осветљенији правоугаоник врата да би се тама за мном још више згуснула. Слични су ходници свих зграда на свету дуж којих обитава и траје обичан свет. И у овом ходнику је фалило сијалица, јер су се станари прећутно гложили у чијој је надлежности неко сијалично грло.

То ми је давало простора да угрезнем у таму и нагло нестанем у правоугаоном отвору Сањиних врата.

О тој отупелости, омрзнутости и замору суседовања најбоље је сведочила вишемесечна тама у оваквим ходницима.

Љубавницима се често ствари намештају саме. Можда је то законитост опстанка. Или макар они тако мисле. Сања није предузимала ништа да се поправи а њен муж је ионако био опседнут својим пословима око продаје машина за прање рубља.

Станови осиротелих малограђана подсећају на опустошене музеје. У њима је вазда понешто од непотребних ствари и фотографија с којих се из осмеха портретисаних лица слути будућност која ће изневерити. У тим становима има нешто балсамоване наде и конзервисаних успомена.

На равној површини телевизора изнад екрана, које је постало почасно место модерног дома, смешила се новинарка почетница листа *Комунист*.

„То сам ја кад сам била црнка” рекла је Сања. „Само сам тада имала ту фризуру.”

Њена мати је често с поносом погледнула онамо ка слици дивећи се даровитости свога „детета”.

Све се њене жеље беху пресликале и пројектовале у љубав ка ћерки и њеном новинарском позиву из пуке жеље да се заувек надмаши и напусти свако сећање на неко друкчије порекло.

Игнорисао бих све детаље и усредредио се на њу.

Већ од другог сусрета.

Тако сам и сад с врата улетео право у њен загрљај.

„Где си мили!” дочекала ме је уобичајеним речима, а само који трен касније: „Е сад ме јеби!”

Зашто је ова њена молба почињала баш овако никада нисам одгонетнуо, али је она била оно додатно погонско гориво с којом сам се снагом томахавка заривао у њу! Е баш хоћу, веруј ми! Оћу части ми! тако је гласио мој прећутни одговор док сам се заривао у кртину!

Ха! Ко не би. Оћу живота ми и части ми!

И Сања ме је приљежно грлила ногама! Хоп!

Игра је почињала одмах на широком кревету, стаменом и тврдом као да је прављен за рваче или ултимајт фајтере или неку још бруталнију гладијаторску дисциплину. Ствари су се одвијале наизменично између кревета и купатила, потом до кухиње где је желела да пробам нановију супу од печурака па опет кревет—купатило.

„Је ли још у Кривој Паланци?”

„Време је!” подсетила би Сања и ја сам истом лакоћом сенке излазио из оног отвора спретно кроз таму и потом на светлост јунског дана! У крошњама су певале птице.

Опседала ме је мисао како разговарају дављеници: реченице су све краће да би се потом кидале, убрзавале и сводиле на поједине жустре речи. На крају и речи постају само гргољкање, бућкање, кркљање. Нешто од дављеничких знакова препознавао сам у нашим разговорима, нашој преписци.

Моја скромна знања из психоанализе помагала су ми да направим макар и условну типологију.

Најпре су ми запале за око жене са склоношћу, изразитом, потребом за бригом.

Обично се јављају изјутра и кажу: Обуци се добро, напољу је јако хладно! Или: Обавезно понеси шал и обуј зимске ципеле. Или скрену пажњу на облаке и потребу кишобрана.

Имао сам неограничену проходност код овог типа жена и Емина се прикључила некако природно овоме јату.

Заводила их је сета мог погледа.

„Како одолети толикој тузи из твојих зеница?”, рекла је. „Шта да радим, како да се решим твога погледа а да не патим?” Нежно ми је грејала образе длановима и љубила ме у уста и очне капке.

Звала је око једанаест: „Напољу је веома хладно!”, почињала је дијалог овом констатацијом.

Други пут је јављала да је напољу спарно и топло, да је сунце опасно и да треба понети шешир.

Други тип су оне које се јављају ноћу и показују жељу да остану на конаку.

Треће, а те су најгоре, су њушкала.

То су особе које су сву еротску драж трансформисале у потребу за открићима: најчешће су то бескорисна и сасвим тривијална открића, али страст за раскривањем тајни и трагачка склоност, страст која настаје са осећањем да сте нечему јако скривеном на трагу, упркос томе што је то скривено, чини од ових бића праве фанатике, каткад монструме.

Оне делују самостално. Интуитивне су и радознале, а имају табуисан однос према полности. Често су склоне самозадовољавању, страствене су пушачице, уништаватељке дувана или слаткиша...

Двополне су. Када су с мушкарцем, бране га од других жена, питају да ли је био изложен емотивној тортури, а кад су са женама, бране их од мушкараца. Захтевају да се успоставе начела женских права. Организују се у феминистичке покрете.

Таква је била Хелена.

Неке радије оду кући, али свакако дођу по завршно следовање уздаха.

Трећа — ову сам сврстао у *црне удовице*: убијају своје мушкарце и немају других амбиција осим да од човека направе свињу и да га на крају убију. Марија је била млада. Тек је излазила из гимназије, али сам у њој препознавао будућу црну удовицу.

Шиптарка (тако смо је само назвали) била је сасвим друкчија: четири сина, са четири мужа, беху измакли добу које захтева мајчино присуство — те се у четрдесетој посветила уметности. Решила је да се прослави као сликарка. Била је ванредне кондиције. Косе кратке и црне као зифт. Говорила је брзо и мислила још брже. Пушила је десет цоинта и пила пола литре вотке а да јој се није одражавало на стање свести. Била је све луциднија. Али лако је било назрети да поседује неки зајед, неку грешку: распродала је све што је имала и смуцала се по становима невладиних организација из фондова опскурних организација.

На крају се прикључила феминисткињама

Од свих мужева добила је батине.

Било је у тој тврдоћи неке суровости, али њено нимало неговано тело показивало је поуздане знаке ванредне лепоте. У овом стадију та лепота је била конзервирана, балсамована и њени прекрасни зуби, коса и поглед указиваху на... некад здраво, страствено и енергично девојче.

Девојче је постало девојка широка срца, понекад неумерена у својој пожуди и родна. Као и свака благородна воћка давала се свим бићем, целом душом и доносила пород леп и здрав.

Она је и била то: жена необуздане страсти. Не сувише упадљив чворић згужваних вена на десном листу беше једини упадљив знак — последица порођаја.

По тарабама и станичним стубовима који држе печурке, по трафикама, кућицама и катавама — као субелкасте мрље још се назираху слике и изборни плакати негдашњих страначких вођа и народних трибуна.

Те су се слике и плакати претворили у флеке, у беле мрље на којима је још могуће реконструисати лик негдашњег вође. Понегде је остала само скрама лепка која је усисала белину папирног ткива, али је негде у даљини остао присен вође са контурама лика као мрљама непознатог архипелага или границом незнаног царства.

У Меркатору ме чекаху репортерке.

Биле су жустре и напете. Као да су укључене на хиљаду волти. Показиваху синдром одложеног коитуса. Непрекидно под тензијом, под неком врстом повишеног напона — сваку нову вест, макар и најбаналнију доживљаваху као шансу за сношај.

Ове су још биле и ратне репортерке а међу њима сам уочио неку врсту истоветног понашања. Лишене било каквог смисла за хумор и углавном су препричавале једне друге и понављале или вртеле у круг врло глупаве досетке или псовке.

Ове две су биле типични примерци тога соја.

Нарочито Маријана. Лако се запијала и држала дуге солилоквије. Размећући се својим знањем енглеског, вребала је сваку прилику да узврти по неколико пута поновљене фразе о свом боравку у Америци и на ратишту. Цевчила је углавном пиво и запијала се врло брзо, наживљајући цигар на цигар.

Ема је била нешто друкчија.

Припадала је странци која се кладилa на будућност, код којих је манифестација препорода попримала карактер месијанских мистерија. И она ја патила од повишеног напона, реагујући муњевито и опором као да је сваки тренутак у њеном животу судбински. Била је врло попаљива, али сам брзо увидео да не оскудева у мушкарцима, већ да је злораби једна већа група коцкара и пајдаша груписаних око неколико перионица кола. Поврх све присмотре она је успевала да избори завидну количину аутономије, и врло убедљиве периоде у којима је нису надзирали погледи. Једне такве ноћи стигох и ја.

Попалила се одмах и свирнуо сам јој га у паду, стропоштавајући се на њу, просто се клинасто набијајући посред ње.

Али како сам patio од алергијског ринитиса на парфеме и све хемијске отрове у најжешћем жару, тек што је стала да ми шапуће дигох се да истресем нос у тоалет.

А онда сам са истим жаром наставио посао дојебавања, мада код ње елан нешто беше опао — успела је да уздрхти у најављиваном року.

После два минута стала је да ми шапуће: Свршићу! Најављивала је ово с неком врстом профетског заноса, као да најављује судњи час.

Поновисмо још једном и одох без речи. Нисам је више никад видео.

Припадала је соју *кучкосиса*. Ову реч сам чуо још у детињству, а тек сада сам, у педесетој, протолковао њено значење. То су жене које имају сисе као кује — а карактер у складу с том чињеницом.

Једна једина реч објашњавала је све: личност, карактер, темперамент...

И буквално јебу се страствено и неограничено — тако. Негде кажу нимфоманке. Али кучкосисе сам упознао три.

Удбашева жена је имала цевасте, козје сисе као сијалице за лустер. Ове су две најизразитије кучкосисе које сам упознао. Проверавао сам етимологију и проверавао утемељеност назива. Потпуно је одговарао стварности. Реч је била и слика. Посматрајући неку од скотних куја луталица из чопора уверио сам се колико вимена ових животиња подсећају на груди темпераментних дама. Поређење је било потпуно тачно. У језику је меморисано све.

Друга новинарка је задуго одолевала забраву. Била је шампион наде и упорности. Писала је и надала се; и пошто ми је показала два мужа, није одустајала од жеље да се пода.

Након два сата вратих се у редакцијску просторију часописа *Нова ејоха*.

У једном тренутку упаде човек као да га је неко убацио вилама или као да је ово место било последња тачка на његовој путањи *слободног њада*.

„Јесу ли овде *изгубљене њесме*?”

„Како то мислите?”

„Па, мени су јуче украдене песме. Ишао сам у Завод за патенте и ту су ми рекли да се обратим Удружењу књижевника јер су ту те изгубљене песме и сличне ствари. Из Удружења су ме послали овде.”

Аха! Почињем да капирам. Чекајте мало.

Пажљиво осмотрих сомнамбула.

Чекајте.

Видело се да спава у одећи. На ногама је имао беле пати-ка старијег порекла, мрке фармерке и јакну железничарске бо-је, испод јакне црну мајицу. Било је пролеће.

Нередовно купање и седмично бријање.

Како сте изгубили песме?

Неко ми их је извукао из џепа (подиже скут сакоа) одав-де! Док сам спавао.

А где сте спавали.

У вагону. Ја спавам у вагонима. На станици.

Поново се огласио *алкаџел*. Јелена Л.

Изабрали смо кутак у углу где је седео уредник Жорж Мирковић (Француз нашег порекла, наше горе петелка тако-рећи — уредник и дежурни шпијун, највише добровољни пот-казивач: шпијунирајући, цинкарећи свакоме све — одржавао је своје ментално устројство у равнотежи. Ако није имао шта да оцинкари био је несрећан. Стога је попут муве летео с једне на другу сраћку. А град је пун таквих чаробних места) — и она је засукала фармерке и показала нове бордо чипкане гаћице, по-том је извукла ногу из једне ногавице и почела лагано да се набада...

*Уџорним њоџледом укроћеноџ шиџра
Из сненосџи своје моџрила је на ме
И драж неку нову џружасце џа иџра:
Сџој џросџодушности и блудне џомаме.*

Максимално сам се исправио у столици, чак се мало из-диличио како не бих изгубио на дужини. Руке сам забацио иза главе и потиљак спустио у сплетене дланове. Идеалан положај за медитацију и отвореност ка свемиру.

Спуштала се тако блажено и тако лагана ставивши палац у уста, сисајући га и тако преклопив капке стала је да ми се приближава као на успореном филму, док ми је пришла са-свим близу и док сам осетио њен свежи и лепо језик у устима.

*Гледајући ме као шиџрица укроћена,
Одсуџно, сањалачки...*

Упознао сам је тога јутра идући на састанак са Сањом.

То је била она обнажених груди 75%.

У том тренутку неко је појачавао радио или ТВ који су ја-вљали о резултатима првих демократских избора у Србији, и чуо сам како улицу осваја тајац ишчекивања.

Стисвор и Пицвара уходили су звукове.

Редакција је била закључана а радно време прошло. Ово је био део мојих приватних активности у склопу државне фирме! Свеједно, Стисвор и Пицвара су били ревносни у ухођењу. Дични потомци старих шпијуна *ларџурларџисџа*. Шпијунирајући све за свакога надали су се да ће неко упослити њихову вештину уз какву-такву плату.

Чуо сам како се гњечи паркет у малој ниши врата, у рагастову. Пицвара је ионако био ћорав, имао је дебеле ђонове и исто толику диоптрију, заокружен трбушчић и мутан поглед идиота.

Он је ловио уздахе, али је Јелена из неких разлога држала палац у устима.

Ово су биле моје деонице које сам стекао у жеку опште грабежи за својином. Људи су желели нешто своје. Ова жеља проширила се као епидемија, и чељад до скоро разумна почеше се понашати као свиње пред олујом.

За разлику од ње Гага је сисала мој палац.

Ивона је волела да јој угурам у уста оба палца и да јој растегнем усни отвор. Што више упослених рупа — то срећнији живот.

Смисао рује ја да буде ѿѿуњена — закључио је неки од филозофа (пост)модерног доба.

Колико ће ово трајати?

Волео бих да потраје.

Али мислим да ће трајати све докле не исцрпем богатство облика. Гледам друге девојке зато што све имају друкчије облике. Свака жена има своје вибрације, посебну таласну дужину и посебно озарење, посебан енергетски интензитет, ауру, магнетизам, боју, вибрације и порекло у вези са елементима. Једне су примарно хелијумске, једне су водоничне, а неке су примарно златне.

Донхуанизам је ѿрансформисана чежња за вечним и бесконачним!

Покушај да се уђе у тајну о *бесконачности форми*, и њихових зрачења.

Једном сам из одаја Деканата гледао на Студентски трг замишљајући како оплођујем оне у мимоходу!

Да. Ја сам тако славио свој сопствени живот!

Хтео сам да му испевам непролазну, вечну и најлепшу химну!

Поздрављам ѿе херојски живоѿе без ѿлана и циља, који си самоме себи сврха!

НЕБОЈША ДЕВЕТАК

ЗИД

ЗИД — ВРТОГЛАВИЦА

*Куд год да кренем испред мене ускрснеш
Узалуд се, збуњен, осврћем
Тражећи решење*

*Узалуд! Узалуд, велим, јер све је иразан
иростор*

*Иза мене нема ирадова
Ни итичјеџ иоја
Ни људскоџ жамора*

*Па, куд онда да кренем
Са живоиом који нагло сагорева
Лаковеран, молим ии се да усиукнеш
Да се раздвоиш, расиолуииш
Пуи ми иокажеш*

*Неумољива си и засирашујућа граница
Која у белину облака задире
Да ми се бар у иај иоблак иреивориии
Не бих ни иииао иииа ие биии суира
Бесиелесно суира, коџа ионако
Поуздано знам, неие биии*

ЗИД — ЦРНО СУНЦЕ

Моја душа ваји да прозре
Шта је иза тебе

Нечиста сила, предео бунила
Пошпићена материја, зарђала враћа
Која ћу уз шкрићу отворити
Провирити
И осмортити
Ма какав ужас, ма какво померање
Кроз магличасте вео наслућу

Црно сунце стављам изнад главе
(или је то само сенка његова закаслела)
Ореол који нема где да зађе
Па исјава изнад главе ми, зусину таме

О, сасоносне ли шичине у том озрачју
Кад само соствени глас осећам
Како ми сазрева у нуирини

О томе чезнем, страсљиво
Стојећи пред ољушћеним ти прочељем
Науклом глећи, меркајући где да се увучем
У случају да заноћим
Мада црно сунце прстима леденим од туге
Чврсто стицћем изнад главе

У ПОДНОЖЈУ ЗИДА (1)

Додирујем те, олућину времена
Осећам кайи зноја како отичу у вечност

Не могу да се пројнем тако високо
И вирнем на друћу страну
На којој слућим исту окрућност —
Симетрију јекћичавоћ ваздуха

Одсућан
Губим жељу да помилујем маховину
Ма и на шрен, као да је у њој маскирана
смрт

Која, верујем, уистину љулсира
У тој осамљеној каверни влаге

Без авантуре
Без сензације
Немогуће је обликоваћи било шта

Само баналност је преостала
Та чахура која се из гусенице
Промеће у лейтира

Нема чари обнове
Преко лица навучен је veo
Стварност и фикција подједнако су —
Уобразиље

А ја сам љошљуно расљолућен
И љако бео
И љако свео
У љвом љодножју

У ПОДНОЖЈУ ЗИДА (2)

Ништа се не види од твоје близине
Толико си близу да кажљирљом
Ошкидам љуљице камена
И гљруменчиће малљера
Од чега ме љодилази језа

Имам осећај да скрнавим векове
Који су те оденули у садашње рухо
У ствари, осећања су ми љомецана:
Радосљан сам, моји кораци се коначно
смеју

Досљиљли су одрећену љачку
И не морају више да се ломљају
Кроз љејзаже од којих крваре љабани

У недоумици сам, да ли си гљраница
Или само обљчна љрејрека коју љреба
савладаљли

Победи ли знаљљжеља
Сазнаћу љо ускоро

Али *ѿ*ре *ѿ*о*ѿ*а се*ѿ*ћу, наслонићу леђа
на *ѿ*ебе

И слушаћу
Слушаћу *ѿ*ишину
Како надрас*ѿ*а со*ѿ*с*ѿ*вени мук

ЗИД — ДВОЈНИК (1)

Тек данас сам *ѿ*р*ѿ*ме*ѿ*ио — мења*ѿ* облик
Од бесконачне линије *ѿ*ио се *ѿ*уби на
хоризон*ѿ*у

Пос*ѿ*а*ѿ*е*ѿ* *ѿ*лам*ѿ*ећа *ѿ*ара
Муња *ѿ*ио исијава бес

Смејем се со*ѿ*с*ѿ*веној наивнос*ѿ*и
Да си ми *ѿ*ос*ѿ*ао заклон, скоро
*ѿ*рибе*ѿ*и*ѿ*е
Сад, замиш*ѿ*ен, *ѿ*лумим мудраца
А у с*ѿ*вари се с*ѿ*идим

Како сам мо*ѿ*ао да будем *ѿ*ако *ѿ*лу*ѿ*
Да *ѿ*и не *ѿ*ре*ѿ*ознам ришам дисања
Ришам лицемерја
Ришам *ѿ*адос*ѿ*и

Пола века сам веровао
Веровао
Веровао

А сад сам као и *ѿ*и скамењен
С*ѿ*ена
Дворска луда од кречњака
Која нико*ѿ*а не уме да засмеје

ЗИД — ДВОЈНИК (2)

Колико сам *ѿ*у*ѿ*а *ѿ*лавом
Ударио у *ѿ*воју не*ѿ*розирнос*ѿ*

Једнос*ѿ*авно ми се *ѿ*ричињало
Оно *ѿ*ио је било *ѿ*ако безнадежно очигледно

Ошамућен, враћао сам се унаџраџ
На њолазну џачку
Којој више нисам знао месџо

Заџечен, џокуџавао сам изнова
Омађијан
Занесен
Слуђен
Онако како џо умеју само они
који не хају за неџоџоде

Иџак, нисам био злоџамџило
Само својеџлав и неџомирљив

Заџо сам данас део џвоје сенке
Кад већ не мођу да џе надвисим
Имаћеџ сву моју наклоносџи и нежносџи
Биђу џвој Гавран исцелиџељ
Гласноџоворник иџчујаноџ језика
Аџосџол џвоје црне неумијносџи
Да бар сада, џоседео
Некоме и нечему џриџадам
Слуџим, а слутити још једино знам
Бићемо саврџен жар
А џоџом и џеџео, неџо џџа

МИРКО ДЕМИЋ

У СЕНЦИ ПОБУНЕ

Не постоји ваљан разлог ни оправдање мом приповедању, као што нема прихватљивог објашњења за протицање ове реке крај мог прозора. Упркос томе (или баш зато), мени се приповеда; све опширније и неповезаније, као што тече ова вода — чини се — све упорније и бесмисленије.

I

Никола је Чучковић још за живота запињао за перо неколицине писаца, али нико од њих није издржао да га до краја прати и разуме. Показао се као нерешив ребус (или ребус без решења); орах тврде опне и горке коштице. Залудним се показао сваки покушај сагледавања његових још залуднијих напора.

За писање житија светаца постоје проверени шаблони и ограничен вокабулар. Житије Николе Чучковића, међутим, нема узора ни смислене поуке. Осим непоколебљиве упорности и непојамне наивности, две носеће нити његовог животног повесма, у њему нема ничега што би човеку окрепило дух и снабдело га утехом.

Његов живот, као и живот свакаког од нас, стаје у једну једину реченицу. Са више поуздања приповедам о њему како ми понестаје опипљивих података и вештине домишљања. Умножавам ту *једну једину реченицу*, ширим је и гранам у рукавце, улудо верујући да ћу жељено наћи једино ако се упутим пустопашицом — уколико га не тражим.

Околност да смо обојица рођени у истом селу сматрам богом даним преимућством и објашњивом компетенцијом за држање узда ове врлудаве приповести, не заборављајући ни на

тренутак са колико је горчине, готово гађења наш јунак помињао свој завичај и *земљаке*.

Неоспорно је томе допринело и *нарочито њознанство* са мојим дедом, који ову причу приповеда тек пошто је избегао, за последњег рата, верујући, ваљда, да ће му кривица бити мања уколико буде даље од места непочинства.

II

Када се Никола вратио са шестогодишње робије на Голом отоку, у родном селу Селишту, надомак Глине, није било више никог ко би се обрадовао његовом доласку. Кућа у којој је рођен била је још у рату спаљена, а укућани побијени или су се размилели по свету.

Једина Николина светла успомена било је *Чучковић врело*, повлашћено место у селу и његовом сећању, око којег су се збивали сви важнији догађаји, како села, тако и сваког од његових житеља.

Клокот воде из металне луле окренуте надоле пратио је Николу кроз читав живот. На врелу се знао умивати јутром кад је полазио у глинску гимназију, за време партизаније „гасио је жеђ и утољивао глад” сећајући се његове податне жиле, а за робијања успављивао га је његов умирујући шум. С радошћу се сећао дечје игре са чесмом.

Са горње стране металне луле била је пробушена мала рупица, а игра се састојала од тога што би се дланом једне руке затварала цев одоздо, а прстом друге руке зачепљивала рупица са горње стране. Свако од такмичара настојао би да што дуже држи оба отвора зачепљена, да би на крају склонио прст са горњег отвора из кога би увис шикнуо танак водени млаз. Победио би онај чији је млаз досегнуо највише у висину. За то је требало много снаге и издржљивости, јер су јак притисак и хладна вода били искушење за сваког.

Рефлектор ове приче баца свој сноп у време непосредно по пуштању са робије, када се Никола, трајно обележен стигмом издајника партије, враћа у родни крај, у Глину, с надом да ће бар тамо наићи на разумевање и трун саосећања, да ће наићи било какав посао помоћу којег би прехранио себе и жену.

Тамо га дочекује извесни Дрезга (пишем *извесни*, иако је реч о човеку чијом *заслугом* је мој деда добио задатак да Николу у стопу прати следећих двадесет година), секретар комитета, један од оних, како би Никола рекао, „који не зна гдје се налази обарач на пушци”, али зато послушан и одан војник

партије. Он га, још у ходнику, да сви чују и виде, дочекује погрдама.

Та, како је Никола назива — „човјеколика хијена” — унезвереном повратнику са робије саопштава пресуду да је у рату био „четнички настројен” и да као такав нема места у свом завичају. Саборци којима се жалио узмицали су пред њим као пред губавцем, избегавајући да са њим размене поглед и реч.

III

Кад родни крај изопштава и протерује — ране никад не зацељују.

Изгубивши и оно мало преостале наде, из Глине заувек бежи за Загреб, где ће остати до краја живота.

Завичај је брисао из свог памћења, а он му се стално враћао, као што му се враћају болови у кичми за сваке промене времена.

А све је почело, како је писало у Чучковићевој оптужници, тако што је по обзнањивању југословенског одговора на Резолуцију Информбироа „у дискусији имао криве предоцбе о свему томе, показао колебљивост и бојазан да се одвојимо од Руса”.

Ухапшен је дванаест дана касније и одмах осуђен затвором.

Уверен у своју невиност — он се жали и неким чудом — бива ослобођен. Упркос томе, следи аутоматска демобилизација, а потом — „како би се исправила судска погрешка” — ново хапшење и осуда на седам година робије.

Током такозваног истражног поступка, увидевши сву бесмисленост свог положаја — Никола покушава да изврши самоубиство, прогутавши иглу у једној подземној ћелији новосадског затвора. Никола је био један од оних за које се не може рећи да је вешт у сналажењу пред животним искушењима, а још мање обдареношћу да себи прекрати живот.

Иако осуђећен у свом науму — Никола и даље не мирује. — *Осим њобуне, у мени је све умрло!* — рећи ће сапатницима у ћелији. Зато се подухвата организовања штрајка глађу затвореника и, за одмазду, бива пребачен у свим временима и режимима злогласни затвор у Старој Градишци.

Ту га за добродошлицу смештају у такозвану „водену ћелију”; у њој издржава два дана и двије ноћи. Уместо да „омекша”, он као да излази још чвршћи и пркоснији. Потом му, „а све у циљу истраге”, вешају дрвену плочу око врата на којој је исписана реч — *чећник*. Никола у знак протеста рукавом бри-

ше натпис, после чега му један од стражара задаје шамар од кога му пуца бубна опна левог уха, проузроковавши трајну наглувост. Од тада га у том уху прати сталан шум, налик гргољењу каквог малог издана.

У марту 1951. године депортују га на оток Свети Гргур, где, приликом ритуалног „пролажења кроз строј” затвореника, задобија трајно оштећење кичме.

„Јасеновачком маљу је успео да избегне, голооточкој маци није”, констатује на једном месту за Николу познати наш писац и робијаш.

После тога се попут пребијеног пса месецима вуче по логору, призивајући смрт која никако да дође.

У својим доставкама „надлежнима” — које ће тек уследити — никад не пропушта да из тог периода помене „стјенице које су пиле нашу претрашену крв” и жеђ коју је утољивао тако што би „стављао у уста мокар камен”.

Наредна Чучковићева дестинација био је оток Угљан, а потом затвор у Билећи, из кога је пуштен (али никад ослобођен) после шест година злопаћења.

IV

Прича се нашем одоцнелом покајнику отима, измиче, па све чешће буљи у реку под прозором, и то траје све док вода не „стане”, а обала на којој крзамо своје дане не крене узводно, све брже и вртоглавије. Тада се обојица пренемо, свако на свој начин смућен и слућен, како реком, тако и Николином судбином.

Старац покушава да дозове у сећање Николине тамне прилике у оном собичку у Завидовићкој улици на броју 16, а потом у Лозовичкој 6, како на столу шири своје листине, пише и дописује, загледан у празнину зида и сећања, док око њега послује, од дугогодишњег чекања сатрвена прилика његове жене, оне исте несрећнице од које су тражили да га се одрекне док је робијао.

Са пензијом од 46.000 динара, болесном кичмом и јетром, Никола Чучковић почиње своју „приватну борбу за правцу”.

Уместо да заборавља, он се бесомучно присећа сваког трена са робије, најнезнатнијег детаља, сваке гримасе. Све постаје важно, неопходан делић Великог Механизма. Зато му је ваљало *све* реконструисати, без попуштања и сентименталности. Саставити и пописати *све, све, све*, као у време Постања — био је једини његов захтев и смисао.

Из тог даноноћног присећања настаје обимна документација о голооточким мучењима; спискови батинаша и зликоваца, доушника и убачених полицајаца. Починиоци, жртве и сведоци зверстава — једни поред других. Спискови тучених и уморених, а упоредо са њима и списак мучитеља и убица, места и адресе где тренутно живе и послови које обављају.

Никола се распитује, телефонира, пише писма, бележи..., „за свој грош и ничију корист”. Исто то ради и онај који је постао његова Сенка.

V

Мудраци кажу да свакодневно треба заливати крхку биљку наивности. Николи Чучковићу, међутим, то није било потребно. Чинило се да је саздан од саме наивности. Отуда у њему, ваљда, тако висока свест о властитом послању.

Политички пад Александра Ранковића чини се Николи погодним да јавно крене против злочина УДБ-е (у његовој интерпретацији скраћенице за *Убиј Друга Ближњега*).

Прво писмо упућује Титу, још увек верујући да он није довољно упућен у тај, како га назива, *Ранковићев Мајхаузен*. Следе писма Централном комитету Комунистичке партије, Јавном тужилаштву Хрватске, Правној управи Генералштаба ради враћања чина капетана који му је избрисан из војне књижице, Деветом конгресу СКЈ и Народној скупштини...

У тим писмима Чучковић упознаје „другове” са чињеницом како хероји револуције постају целати, правдајући то материнском бригом партије која туче своју децу, иако их воли. Свако писмо би почињао народном мудрошћу по којој је „свака сила за времена, док невоља редом хода”, често употребљавајући параболе о истини која је налик „ријечи понорници што вијековима води борбу да једног дана изађе на површину”, напомињући, још, како је судбина истине да се једног дана мора неком рећи, попут оне фруле што је сведочила о козијим ушима цара Тројана.

— *Многи од нас су били невини, сви наивни, некоји стварно задржени* — пише Никола својим коресподентима, признајући себи само једну кривицу: — *Крив сам што нисам познавао дијалектику у политици — и ништа више.*

— *Па ви сте у односу на нас били господски зашвореници. Имали сте зашворску слободу, имали сте шта јесте, појесте, писма, читали сте, писали...* — тешио је он „друга” Тита и остале „другове” комунисте који су пре рата робијали у казнионицама Краљевине Југославије.

На крају тих писама предлагао је измену закона по којој кривична дела не застаревају према дану кад су почињена него према дану кад се сазнало за њих и уверава цењене другове да „кад би правници радили свој посао били би многи Драјфуси код нас”.

Разуме се да одговори са „високих адреса” нису стизали, осим што су у неколико наврата Николин стан походили припадници загребачке полиције и препоручивали му „да *џо* не потенцира, јер је било давно, а и прошло је...”, дајући му до знања како је под будном присмотром Државне безбедности (или *Државне безврједности*, како ју је он крштавао, а оличене у овом старцу поред мене, жељном пажње и исповедања).

„Слугу Јернеја”, како Николу назива онај писац, ништа не може да поколеба у његовом науму, већ га додатно мотивише да покреће процес за процесом, увек добијајући одговор да је све „застарјело”.

VI

Након тога прелази на следећу — како је у својим списима назвао — *суву фазу*. Симболички потенцијал те синтагме наговештавао је разноврсност и бруталност деловања.

Чучковић упућује писма бившим иследницима и батинашима. До њихових адреса доспео је захваљујући својој упорној и преданој „истраживачкој страсти”.

Појављује се ненадано и ненајављено у селима и градовима „од Триглава до Ђевђелије”, задајући тешке муке својој верној полицијској пратњи, куца на врата голооточана или њихових породица и тражи да му одговоре на неколико питања.

Сталожено, рекло би се — без страсти, поставља питања и све што чује или му се учини да чује записује у свој нотес. Записује и кад на лицима укућана затиче мук.

Већина га у страху одбија, а он им, потпуно прибран и хладан, нуди свој телефонски број за случај да се у међувремену нечег сете или се предомисле. Не колеба се ни пред претњама ни испред носа залупљеним вратима.

Онима до којих није успео да дође — шаље писма. Почиње их са — *Драги зликовче* — већ у следећој реченици појашњавајући како *убице никад не могу бити другови*. — *Ми се не љознајемо, иако се добро љознајемо* — пише Никола у наставку и појашњава: — *Пошрудио сам се да Ти доставим ове койије да се љознаш, јер си можда заборавио све шћо је било. Уједно ти могу бити при руци ако пишеш мемоаре*.

У њима се, даље, до детаља описују ситуације и догађаји у којима је дотични здушно учествовао, наводе имена осталих учесника, имена жртава и сведока.

Писма је завршавао подсећањем да је *он* осуђен — мислећи на Ранковића — а *они*, његови адресанти, још нису.

Примаоци Николиних претећих писама нису остајали мирни. Демонстрирајући своју будност и правоверност, одмах су ствар пријављивали тамо где треба.

У међусобној преписци, прозвани „угледници” Николу називају скоро колегијално — *Чулом*, а на другим, опет, старим и провереним атрибутом — *бандиџом*.

VII

По избијању студентских демонстрација 1968. године у Београду, Чучковић се обраћа њиховом акционом одбору, шаљући нарамак копија својих писмених поднесака о догађајима на Голом отоку разним лицима и установама. Студентско руководство је запрепашћено. Из Николиних папира сазнају за богату прошлост тадашњег шефа београдске полиције, Бугарчића, који је некоћ прилежно управљао логорима у Билећи и на Голом отоку, као што је прилежно руководио и њиховим премлаћивањима.

Чучковићева пошиљка многима отвара очи, а њен се садржај умножава, тајно преписује и по граду поверљиво препричава. Међу њима су и неки писци из чијих ћемо књига, касније, сазнати за нашег јунака.

— *Име Н. Бугарчића и осталих бугарчића мени не да спаваћи и не да ми мира још од 1951. године* — стоји на почетку Николиног писма студентима, тешећи их, да су добро прошли. — *И ја сам некоћ наивно мислио да људи у врховима не знају за злочине које је починио Ранковић* — износећи своје живо уверење, како су исти ти одобрили и масакар над њима, студентима.

— *Код њих је одавно уведен комунизам; имају шита хоће и шита желе* — констатује Никола, поткрепљујући то једном банијском пословицом по којој — *неће зица од корица*.

Онај писац, Николин сапатник, који га назива „неумрлим банијским кметом Симаном”, не одолева да га замишља као „непријатна, сумњичава, опседнута, погледа упртог у једну тачку, од свега зазире и сви од њега зазиру, осврће се на свој стални полицијски реп, цепова препуних оловака и бележница, хода са ташном у руци, набрекле као код аквизитера...”, претпостављајући како је његов досије, у полицији, „набрекао као стеона крава”.

Аутор тог досијеа седи преда мном и гледа ме нетремице, чинећи напоре да његове разлоге и правдања разумем више и боље од њега самог.

VIII

Упркос свему томе (или баш због тога), Никола Чучковић већ годинама безуспешно „куца” на врата свог јединог пратиоца и сведока, а овај нема снаге ни вештине да му отвори. Врата их раздвајају, а ниједан од њих не уме да их отвори или да се од њих удаљи. Старац-сенка не уме да исприча Николину причу, а он не престаје да га на то наговара. *Објект* зна — а неће, *Сенка* не зна — а хтела би.

У свим Николиним списима провлачи се један мотив, нека врста утехе, чини се једине његове утехе на овом неутешном свету — лик Теше Кијука — банијског сељака, који је за владе Марије Терезије дизао буну и, пошто је доспео у тамницу, био осуђен на смрт. Нуђен му је спас уколико напише молбу за помиловање, али је он то с гађењем одбио.

Своје одлагање да потпише капитулацију пред силама небеским и земаљским, да одустане да звони у свеопштем муку, Никола је упоређивао са Тешиним непристајањем на помиловање.

Водио је процесе знајући да повољну пресуду ионако неће добити. — *Ако од процеса не буде ништа, задовољићемо се тиме да је ово бар јавна тајна* — правдао се.

Јавна је тајна да се у исту воду два пута не може ући, али у свим временима има залуђеника, попут мене, потомка ове Сенке од човека, који, бар на час, у то не поверују, те настоје да докажу како је прича коју су многи вичнији од њих безуспешно покушали да испричају — ипак саопштива.

Из ове временске Недођије, Никола је био на корак до светости. Није починио никакво чудо, али је ношен чудом наивности — у чуда ипак веровао. Макар то било и — чудо невиности! Или, можда, у — чудо небеске правде!

Никола Чучковић умире баш у време кад му се учинило да „хладни вјетрови престају да проносе, уступајући мјесто топлијим струјањима”, када се осведочио да има све више ушију које показују интерес за причу годинама неуморно причану. У добу када се његова жеља за животом увећавала, кад је богохулно наслутио да његово остајање у животу превазилази себичне разлоге.

Како и доликује једном неканонизованом свецу — смрт га је узела „под своје” и, као и увек, иза себе оставила „доста то-

га неразјашњеним и нејасним”. Жеђ са којом је отишао са овог света није могла да утоли ниједна вода.

Ако је веровати голооточанима — а њима се ретко кад верује — његова „не баш случајна смрт” од воде у плућима у једној загребачкој болници као да оставља ову причу заувек недопричаном.

Можда је то било Николино прво и последње суочавање са својом вишегодишњом Сенком. (Ко успе да сагледа своју Сенку, тај поуздано зна одакле долази Светлост.)

А мени који ово пишем остаје да жедним поред ове реке на чију ме је обалу донело избегличко потуцање, не успевши да разумем Николино суочавање са Светлошћу, да оправдам дедово пристајање на улогу Сенке, као ни себе док покушавам да будем неутралан, ни Светло, ни Сенка.

Своју немоћ претачем у резигнацију, настојећи да се решим страха од правог краја ове приче, као и страха од квашења руку у води чији сам роб.

Колико год сам покушавао да се удаљим од приче о Николи и од воде, тако сам био све прикованији за њих. Оне ме круне и поткопавају, до дематеријализације ме својим наплавинама обнављају, до безвременља продужују.

БОРО КАПЕТАНОВИЋ

ЛУГ

ЛУГ

*шамо је написано
у лужари
све*

*и ко си
и ко ћеш бићи*

*и где си
и где ћеш бићи*

*и од двора
и од блага швога
једног дана
шћа ће останући*

*луг
брале
луг*

*Моје је да ти кажем
А твоје да ми не верујеш!*

ЗОРА

*окаснила лахор
дува
од добре воде.*

мајка
исцрпеса
луџ.

сунце излази!

ГРАДИТЕЉУ

требалу кући враћа
нека враћа

циџле
цреја

каква је то кућа без
прозора

крова нека
новог намешћаја
телевизора
хода

али

шек кад из куће
луџ изнесеш
рачунај да си
довршио кућу!

КУЋА

кућа
у којој
луџа
нема

и кућа
у коју
не враћају
просјаци

*и кућа
од које
беже
ђолубови*

није кућа

*већ
изнад земље
озидана
шуѓа!*

СОМУНЧИЋ

баба каже

*кад луѓом
ојереш
косу*

*коса
буја
ко
сомунчић!*

ПОПАРА

*у дане
кад се
изједначи
боја луѓа
и боја неба*

*кроз њрозор
њосмајрам
како
кища*

*ољаднелим
врајцима
за вечеру*

*од развејано̄
ѿо дворишћу
лӯџа*

*ѿриѿрема
ѿоѿару!*

БЕЛЕШКА

*кад будещ
ѿисао
о лӯџу*

*не заборави
да кажещ*

*како су
ѿолики
људи
изгинули*

*да би
од
ѿуђе
државе*

*наѿравили
лӯџ!*

ЈОВАН ПРЕМЕРУ

УОЧАВАЊА У ГАЛЕРИЈИ БРУКЕНТАЛ

Галерија слика старих мајстора у палати Брукентал — где се налази и више других вредних музејских збирки, као и библиотека са старим, ретким и драгоценим манускриптима, читује се, у трансилванијском граду Сибиу или Херманштату, као још једно место одабрано и изузетно, значајно и подстицајно.

Сама галерија, уз многе налик овој, у разним градовима и земљама, привлачна је и за посетиоце који у сличним просторима, уз уобичајено обилажење, упознавање и разгледање, понекад траже још нешто посебно, па и безимено или чак нестварно. При том, уз уверење да су и ово права одредишта за уобличавање и дотеривање властитих размишљања; оних, која и не морају да буду повезана са предметом њихове непосредне пажње и посматрања. А предстојећим боравком и бављењем у галерији Брукентал, можда ће се испунити намера писца ових редова: намера да кроз сусрете са сликама допринесе њиховим даљим, све постојанијим замишљеним преображајима, а тиме и продубљенијем узвратном прожимању са самим посматрачем. Прожимању које би тако постало све више налик својеврсном новом уметничком остварењу.

Упркос колебљивим искуствима из града у који сам дошао са једном одређеном сврхом — а подстакнут очекивањем да се ускоро што потпуније ослободим његових досадашњих заводљивих, премда и разочаравајућих призора и дешавања — замислио сам да делима, у галерији, приступим не само на поменути начин, кроз преображаје и прожимање, него и на начин редован, трезвен и уобичајен. Онај, према којем је већ и овакво обилажење и упознавање испуњено зналачким прихватањем и разумевањем сликарских дела; обилажење, које ваљда предузима сваки посетилац, заинтересован и приљежан. Вра-

ћам се, затим, и на понека анегдотска казивања везана за Херманштат, верујући да ће ми и она посредно помоћи да се необавезније и са мање напетости и надаље посветим оном што тражим и чиме сам у овом граду, заправо, највише заокупљен. И заборављајући, накратко, и саме слике и њихове ствараоце, којима сам се упутио и које подједнако очекујем предано и са нестрпљењем.

Приближавајући се циљу, присећам се и анегдота, које је приповедао Андреа, мој овдашњи водич и све више добар познаник. Оне су се најчешће односиле на самог некадашњег власника палате, барона Самуела Брукентала, управљача-комеса и трансилванијског гувернера с краја осамнаестог столећа, уз то и врсног познаваоца и сакупљача уметничких предмета, а нарочито слика. Међу овим причама, помињем само ону — невероватну али, по некима, веродостојну и могућу — како је Самуел својевремено пао у немилост због кашњења на сусрет са царем Јосифом Другим, којег је, за време владареве посете покрајини, позвао на вечеру у своју резиденцију. Јер, комес је тог истог дана, рано изјутра, несмотрено пошао у лов, у намери да се предвече врати, пре доласка званица. Али, он се није појавио у заказано време, док су се цар и његова пратња, након што су у међувремену пристигли, задржали у палати са све већим снебивањем и зловољом, узалуд очекујући свог домаћина. Међутим, комес је, према овој причи, закаснио јер је незгодно пао с коња, при чему се озбиљније повредио. Друга верзија казује да се са својим ловцима изгубио у дубоким карпатским шумама. Према трећој, најнеобичнијој, био је жртва осветничке враџбине, која му је, на неко време, одузела свест. Док је владар, увређен, напустио палату, не сачекавши Брукенталов повратак; а комес је због овог догађаја ускоро био смењен са своје дужности. Било како било, ова ми се анегдота — као и остале из Андреовог присећања које, уз тачне појединости, вероватно имају и делове произвољне и измишљене — учинила довољно занимљивом као предах, очекиван и добродошао.

Било је већ прилично касно поподне, када сам се нашао пред пространим музејским здањем. Након што сам прошао кроз велику капију са мермерним стубовима на свакој страни, изнад које се истицао позлаћени грб, ускоро сам угледао и прве експонате. И када сам се, нешто касније, нарочито посветио оним, за која сам веровао да су најбољи — сликама једног Тицијана и Рубенса, Кранаха и Веронезеа, Јорданса и Анибалеа Карачија, Халса и Гојена, као и других мајстора. Међутим, сале су се ређале, мимо мојих очекивања, без праве или бар препознатљиве хронологије постављених дела. Тако сам изу-

зетна платна сусрео и у окружењима мање значајних или познатих стваралаца. Стога сам узнастојао, без обзира на временско ограничење, да се што усрдније посветим, уз највреднија, и делима ових сликара. И у чијем сам начину прилажења и рада на појединим темама, наилазио и оно што сам откривао само у мањој мери, или скоро уопште нисам уочавао и препознавао, ни код неких истакнутијих представљених уметника. А затим сам слике почео да посматрам уз занемаривање имена аутора, упоређујући и обједињујући, с истим интересовањем и подједнаком заокупљеношћу, све портрете, пејзаже, мртве природе и ведуте, као и жанр-сцене или призоре симболичке, алегоријске и сакралне. Али, држећи се, углавном, раније замишљеног начина посматрања — поједностављеног, непосредног и одмереног. И не тражећи, у овим делима, поједности које би могле, немуштим претпоставкама и заговарањем, да ме удаљују, збуњују или одвраћају од оног што у овом граду сматрам најважнијим. Осим што сам, виђењем једне алегоријске слике Јохана Хајнриха Шенфелда, под називом „Таштина”, скоро подлегао ранијим узнемиравајућим искуствима. Слике, на којој су ме две по две приказане фигуре старијих и млађих особа, неодољиво и са изненађујућом могућношћу упоређивања навеле на размишљање о подједнако четворо рођака које тражим у овом граду — двоје старијих и двоје млађих.

Пролазило је време, а да се — осим мог изненадног и узбудљивог сусрета са поменутиим барокним остварењем — најпре није дешавало ништа неуобичајено и што би могло да прекине преовлађујућу галеријску тишину. При том су од устаљене, а понекад и нарочите, скоро свечане атмосфере — одударали само незаинтересовани и дремљиви чувари. Чувари, који су вероватно нестрпљиво очекивали затварање изложбених сала и скори крај њихових дневних обавеза. Затим сам приметио да је око мене било све мање људи, што ме подсетило да сам, већ и код наилажења, био међу последњим посетиоцима, и да незадрживо истиче време обилажења и разгледања. И док се све приводило крају, уз оглашавања и опомене чувара, одједном сам, премда овлаш, у следећој просторији уочио — као на само донекле измењеној и допуњеној, а затим и оживљеној Шенфелдовој слици — четири особе, и то подједнако две по две. Оне, за које сам одмах помислио да би могле да буду Херман, Лизавета, Маргот и Карл. Особе, које сам произвољно тако назвао, не знајући и пречувши, код првог и јединог давног виђења, њихова права имена. Јер, посредни су били моји не нарочито блиски рођаци, али због чијег сам се могућног проналажења, после више приметних година, и обрео у овом граду — њиховом обитавалишту некадашњем, а можда и садашњем. Па ипак, појављивање рођака у самој га-

лерији — и оно под знаком апсурда, знаком који ме, у Херманштату, непрестано окружује — нисам могао, из неколико разлога, да потврдим са сигурношћу. Један је био тај, што сам ове личности углавном видео с леђа, премда сам свестан да ни непосредно виђење лицем у лице, не би, вероватно, ништа променило, нити истински објаснило. Други разлог био је тај, што је призор њиховог уочавања трајао и сувише кратко; док се трећи односио на недоумицу — да ли је уопште и било по среди једно стварно појављивање рођака? Или сам ово појављивање само замислио и оцртао, попунио и дотерао — искључиво према сопственој вољи и претпоставци, а да су се преда мном, у ствари, налазили други људи, сасвим страни, случајни и непознати. При том, већ се увелико спуштало вече, а да се у просторијама нису палила светла; и када свако виђење постаје све нејасније, несигурније и неодређеније.

И тако је могућност сусрета — и ова међу изложеним сликама — остала подједнако отворена; док сам у себи, упоредо, оживео и ранији данашњи призор са улице, који се, за разлику од галерије, десио усред осунчаног преподнева. Призор, када ни код неометаног наилажења четири особе према мени — особе које би могле да одговарају мојој представи о изгубљеним или загубљеним рођацима — није дошло до међусобног ословљавања и упознавања. Сада су, међутим, могућности и околности постале још отежаније, јер су рођаци, или ко су већ били, по свему настојали да што пре напусте галерију. У тим сам тренуцима уочио да су неке просторије биле прилично мале и сужене, што је омогућавало да они одлазе и нестају, лако и неометано, иза разних врата и ћошкова, пролаза и ходника, тремова и степеништа. Ипак, покушао сам да им се приближим, служећи се једним смишљеним маневром. Маневром, у којем сам обилазио поједине просторије, крећући се уобразно напред, али и уз нагло скретање и враћање, како бих особе које тражим, изненада могао да предусретнем. Међутим, оне као да су била брже и сналажљивије, можда настојећи да тако избегну са мном било какав ближи и непосреднији додир. Упитао сам се, тада, да ли за њихово понашање и избегавање постоји неки разумни разлог; и да ли се за рођаке нисам, без икакве кривице, претворио у нежељеног уљеза и наметљивог виновника свих њихових неочекиваних пометњи у којима су се нашли? Док мени преостаје да сва ова нагађања и сумње, неисказаности и недоречености — и надаље носим у себи, не само до мог одласка из Херманштата, него и много дуже и трајније.

За разлику и од неоствареног уличног препознавања и мог тадашњег оклевања за стварним прилажењем — сада је

дошло до извесне суштинске промене. Промене, када сам одједном поново осетио неодољив подстрек — из донекле разумљивих, али и нејасних разлога и побуда — да моје сроднике неодложно и коначно пронађем. Али када они, изгледа, настоје — још упорније него малопре — да ме у томе спрече и осујете својим све очигледнијим узмицањем. С тим да су можда закључили, приметивши ме кришом, да није посреди само лице које их прати, а можда и уходи. Него и могући стварни изгубљени рођак, онај исти на којег су и они наишли у суседној земљи једног летњег поподнева, за време своје кратке и успутне посете, виђења и разговора. Али чији идентитет не могу, ни они, након дугог минулог времена, да потврде са сигурношћу. А посреди је — према могућем упоредном закључивању рођака — највероватније само странац, којег се ваља клонити, између осталог и због избегавања било каквог ремећења једног већ устаљеног и уобичајеног стања. Посреди је, уз то, и настојање — ако се ипак ради о сроднику — да се отклони сваки прави сусрет и препознавање, који су, заправо непотребни и бескорисни. И којим се настојањем осујећују сви могући узалудни разговори и запажања, упоређивања и залажења у сплет неостварених догађаја; разговори који би, стога, најчешће били усиљени и наметнути, а можда и неискрени.

Код изласка из палате, учинило ми се да сам се затекао у зачараном кругу, у којем једна непојмљивост проистиче из друге, док се упитаности и неспоразуми удвостручују, постајући све дубљи и сложенији. Затим сам моја непосредна искуства и нехотице повезао са невољама и недоумицама у којима се, код свог повратка из лова, својевремено нашао — можда и на истом месту на којем се ја сада налазим — и сам барон Брукентал. Иако са невољама и недоумицама сложенијим, као и са последицама, за њега много тежим и очигледнијим. Али, која су подсећања и могућа упоредљивост околности — како давнашњег власника палате, тако и писца ових редова — допринела извесном олакшању његове трагичке заокупљености са сродницима; заокупљености — до тада скоро неизбежне, а донекле и опчињавајуће.

Уследила је и завршница галеријског збивања. Завршница, када сам, на главној капији, узалуд и са све већим разочарањем предвиђао и очекивао — уз ограничавање и постепено уопштавање сваког приближнијег и могућног сазнања о траженим особама — да ће ускоро наићи, међу осталим посетиоцима који су напуштали здање, бар оне исте виђене четири особе. Ипак, до њиховог појављивања није дошло ни након више пута продуженог мог застајања; или су оне промакле, а да их нисам приметио.

ЛЕШЕК КОЛАКОВСКИ

ДВЕ РАСПРАВЕ

СВЕТИ АВГУСТИН
(354—430)

Међу бројним веома успешним мисаоним крилатицама светог Августина можда је најславнија: „Желим да спознам Бога и душу. И ништа више? Апсолутно ништа више.” Овај одговор „Апсолутно ништа више” и „Ништа више” могао би да сугерише да осим ова два основна циља, на које је мисао усмерена, остаје још много шта друго. Али, није тако. Спознати Бога и душу значи спознати све: стварање и циљ стварања, склад света и божанско присуство у њему, нашу спознају света, односно идеју истине, моћ ума и моћ вере, место човека у космосу и природу времена. Августиново дело је гигантска грађевина, на којој се вековима темељио интелектуални живот хришћанства, подједнако филозофија и теологија. Огромна расправа *Божјија држава*, највеће дело хришћанског старог века настало је окрутним случајем, какав су представљали освајање и пљачка Рима 410. године од стране Визигота. На основу тог случаја настала је хришћанска филозофија историје, а такође моћан одговор на питање о јачини зла у битку, иако то није била нова тема.

Код Августина питање зла је свеprisутно. Уосталом, пре него што је примио хришћанство у својој тридесет трећој години, односно у Христовим годинама, исповедао је доктрину манихејаца који су, следећи персијску митологију, веровали да зло и добро постоје истовремено од искона, без обзира на снагу сила које се међусобно боре. Међутим, хришћанин верује да постоји само један добар Творац који не чини зло, иако га допушта: и да се захваљујући томе — како пише свети Августин — може родити још веће добро и да контрасти обогаћују

битак. Само присуство зла у свету је добро, с обзиром на то да га свемоћни Бог допушта. Међутим, зло не може бити врста битка, јер битак има само један зачетак; зло је, дакле, чист недостатак, непостојање оног што би требало да постоји, негација, ништа, нарушеност склада. Природа није зло, иако је рђава, заражена злом, она је и даље добра. Ни материја није зло. У правом смислу речи зло се не може спознати, јер се ништа не може спознати. Али сама могућност зла, односно покварености проистиче из тога што је све осим Бога, дакле и човек, створено из ништа и због тога је подложно променама.

Из чињенице да је Бог апсолутно добро проистиче да само Он заслужује поштовање, веру и љубав, као циљ сам по себи: тј. само кроз однос према Њему смемо да волимо Његова створења, односно људе, судионике наше судбине. Свет је пун трагова Бога, Бог је близу и стално присутан у нашој души, премда можемо да се окренемо од њега, онда када се не руководимо љубављу већ појудом или пак љубављу према самима себи.

Трагове Бога у души препознајемо непосредно, кроз чињеницу да је истина у души. Мада није као код Платона подсећање на нешто што смо некада стекли, у нашој негдашњој егзистенцији већ је добро са којим се рађамо, са којим нас Бог ствара. Стога што смо способни да разумемо вечне, непроменљиве истине, успевамо да схватамо да смо и сами бесмртни, јер душа која у себи носи вечне истине, схвата властито учешће у поретку вечности. Наш ум види да властиту способност за препознавање вечних истина није створио властитим силама већ ју је добио са извора који је сам по себи истина и највише добро. Други, често навођен Августинов афоризам потиче из расправе *О правој вери* и каже: „Не излази на свет, врати се у самог себе: Истина пребива у човековој унутрашњости”. Ако је истина присутна у нашој души, присутан је и Бог, а ако лутамо то је последица греха, добровољног окретања од Бога. Зло и лаж су сједињени исто као што су сједињени добро и истина — односно, као биће и истина (јер само добро поседује истинит битак).

Ништавни су аргументи скептика који хоће да нас увере да не поседујемо истину. Ако сумњам, не могу да сумњам у то да управо сумњам, тј. у истинитост властитог постојања. Тако Августин претпоставља Картезија. Према томе, ако постојимо, онда се ми сами, кроз пребивање истине, можемо ослободити узалудне знатижеље која нас усмерава ка пролазним стварима, уместо ка вечности. Стога скептик руши самог себе, с обзиром на то да у себи има некакву истину која је садржана у самом чину сумње.

Ако неку истину о Богу можемо да нађемо у властитом духовном фонду, не значи да у глави имамо чисто интелектуалне доказе за постојање Бога. И, ево, још једне славне реченице из коментара Јеванђеља по Јовану: „Не труди се да разумеш да би веровао, већ веруј да би разумео.” У том случају вера претходи уму, иако без ума нема вере, јер само ум успева да верује. То је конструкција која нас може одвести у конфузију, међутим та конфузија се може лако уклонити. И у математичке доказе најпре верујемо, а после их доказујемо. С обзиром на то да нас је Бог снабдео способношћу спознаје истине и с обзиром да нас упућује на то, да ако човек својевољно не напушта Бога, зна шта је истина, пре него што интелектуално успе да прихвати ту истину. Увек се ради о интелектуалним, а не о чулним истинама, чији су извори у искуству, пошто не долазе из Божијих поука. Чулне перцепције се не заснивају на томе да физички предмети условљавају промене у нашој души: односно, телесне ствари не могу узрочно утицати на душу. Људско тело је инструмент душе и када на себи осети утицај спољашњих тела, душа се окреће оном што се догађа у њеном телу и кроз то препознаје физички свет. Према томе, душа је увек активна кроз чинове спознаје.

За разлику од Бога душа живи у времену. Она је непролазна, али не вечна у смислу у коме је то Бог. Бог је вечан у смислу безвремености; за њега не постоје ни прошлост, ни будућност. Он стварност познаје у својој непокретности, не излазећи из себе, обухватајући све што је за нас прошлост и будућност, истим апсолутним знањем. Тај начин битка заправо не можемо да схватимо. Човек, живећи у времену, зна да оно што је прошло више не постоји, као ни оно што ће се догодити још увек не постоји, због чега његово властито биће као да је затворено у садашњост или бесконачно танком линијом која одваја прошлост од будућности. Оно што је прошлост, иако нема реално постојање, ипак се чува кроз памћење које људска душа узноси и будућим стварима које антиципира придаје неку врсту постојања. Августин не говори можда директно да све може непрекидно постојати само у нашој свести већ то само сугерише. Чак би се могло чинити да је време психолошка реалност: да је било шта стварно такво само кроз однос према нашој перцепцији. Међутим, није тако, јер знамо да је Бог створио свет заједно с временом, односно време је створио тако да мора имати властито постојање, иако као и све друго зависи од Бога. У тој тачки сусрећемо се с тајном, у коју нисмо у стању да продремо.

С обзиром на то да све, као што знамо, зависи од божанске просвећености, нема разлога да Августин прави разлику

између филозофије и теологије. Ма шта знали и ма шта чинили сваки пут нас води према Богу. Наравно, то не значи да се не можемо окренути од Бога, да у нама не постоји корен зла. И не само што тај корен постоји него је после првобитног греха и свемоћан, ако га Божија милост не угуши. Све што према властитој вољи чинимо, чинимо упркос Богу и то је зло. Све што добро чинимо јесте дело милости која је на основу садржаја тог појма незаслужена; представља слободно дат дар, али је такав да није у нашој моћи да га примимо. Према томе, имамо ужасавајућу слику света: Да није милости сви бисмо били становници пакла (заслужено), мада Бог неке, према свом избору, ипак чини вечним срећницима (незаслужено). Тај избор ни у чему не зависи од изабраних, већ представља слободну Божију одлуку чију исправност нисмо у стању да схватимо.

И поред тога, по Августиновом мишљењу, поседујемо слободну вољу: јер ако нам Бог поклања бесплатну милост, не чинимо само добро већ имамо и вољу да тако чинимо, а ако нема милости, чинимо зло и желимо да будемо творци зла. Од себе самог нико нема ништа осим греха и лажи. На основу властите воље падамо и на основу властите воље не можемо да се дигнемо.

С обзиром на то да Бог једнима помаже и води их непогрешиво ка спасењу, а друге оставља у њиховој покварености и изгубљености, човечанство се дели на два друштва: на земаљску државу — дакле, сви они, закључно с мртвима и нерођенима, од постања до краја света — који су у власти властите похлепе и воле земаљско, неминовно упадају у канце сатане; постоји и Божија држава, у којој живе они које је Бог предодредио за вечно спасење, у прошлости и у будућности. Пре него што дође до Страшног суда, једни и други живе измешани, учествују у истим земаљским стварима; с тим што су за прве земаљска добра сама себи циљ, а за друге су само средства на путу ка Божијој држави. Каин је спадао у прву државу, а Авељ у другу.

Па ипак, постоји само један историјски процес; насупротив неким грчким филозофима — нема ни циклуса ни повратака. Оно што нам се у историјским променама чини случајним, ипак нам заклања мудру замисао Провиђења.

За разлику од неких ранијих Отаца, а такође неких средњовековних теолога и мислилаца реформације, Августин не само што посвећује велику пажњу паганској филозофији већ показује како су се неки пагани — и несвесно — приближили хришћанској истини. Изнад свега цени Плотина, чију доктрину интерпретира, чини се, претерано у духу слагања с хри-

шћанством (наравно, само делимично, јер Плотин није знао за Спаситеља).

Постоји огроман број питања која нам Августин поставља. Ево неких:

Да ли се, уз претпоставку да је све што чинимо на основу властите воље зло, а што је добро да чинимо на основу непобитне божије милости, идеја слободне воље може одржати без противречности? Да ли онај који верује да Бог није само апсолутни суверен битка већ да међу људским поданицима бира оне који ће стићи на небеса, а оне друге оставља на милост и немилост властитој покварености, његов избор нема ништа заједничко са заслугама изабраних, да ли ће онај који у то верује и не противуречећи веровати у Божију праведност?

Оно што постоји и што би требало да постоји, постоји; оно што постоји, али не би требало да постоји, не постоји — чини ми се да тако тврди Августин, говорећи о негативности зла. Према томе, имамо постојање и добро, и добру ствар; постоји и рђава ствар, међутим рђаво не постоји. Да ли то можемо да схватимо?

СВЕТИ ТОМА АКВИНСКИ (око 1225—1274)

У наше време ниједан од великих филозофа није имао толико доследних присталица и бранилаца, колико их је имао свети Тома Аквински. Данас неко може бити кантовац или платоничар, с обзиром на неку посебну мисао коју је наследио од некадашњих великана (на пример, да верује да постоје синтетички судови *a priori*, или да постоје математички предмети независни од наше мисли), али нема оних који би у целини присвојили филозофију Канта или Платона. Међутим много је оних који целокупан корпус Томиног филозофског дела сматрају својим, а међу њима је било и веома истакнутих људи. У великој мери то је институционална ствар, јер томизам у римокатоличкој цркви има репутацију доктрине која боље од било које друге служи потврди и јачању интелектуалног наслеђа католичке културе. Доминикански ред је убрзо после учитељеве смрти његово учење прогласио за своју званичну доктрину (иако су фрањевци забрањивали читање *Summa theologiae* без исправки), а Леон XIII је убрзо након ступања на папски престо у посебној енциклици не само славио користи које филозофија уопште има подржавајући веру, већ је препоручивао и студирање мисли светог Томе, кнеза филозофа, као главно оруђе тог труда.

Хришћанска филозофија, наравно, претпоставља догме вере, али их за разлику од теологије не узима као полазну тачку својих закључака, односно остаје независна. Систем вере и систем науке по правилу се разликују, с тим што је то разликовање у историји хришћанске мисли у средњем веку чињено различито. Неки су оба та простора тако раздвајали, да нису имали ничег заједничког, а с времена на време су чак тврдили да се не треба узбуђивати због тога што наш разум, који добро функционише на основу властитих правила, долази до супротних закључака него догме, нити се треба трудити око њиховог усклађивања, већ међусобно супротне теорије разматрати појединачно. Други су опет, у складу с традицијом укоренењем у неким струјама хришћанства, ђутуре осуђивали филозофију и световне науке као грешне забаве, уверени да такво бављење вери доноси само штету. И, неки трећи који су захтевали да од догми вере треба прихватити само оно што издржава суд световног разума, очигледно да не спадају у хришћански духовни простор већ пре у историју просветитељства.

Тома Аквински није ишао ниједним од тих путева. Њему је било стало само до онога до чега је било стало свим осталим хришћанским мислиоцима: ако човек учествује у два система, овоземаљском и вечном, ако је телесно биће, његова основна брига би требало да буде душа, јер живи у чулном свету, али ако је његова права отаџбина небо, ако користи свој природни разум, мада је у вези с најважнијим стварима извор његове просвећености вера, ако припада различитим земаљским скупинама и учествује у световној историји, иако припада и Цркви, мистичном телу Исуса Христа, на тај начин учествује у светој историји — у ком су онда односу та два система наше егзистенције?

Целокупно Томино дело је рехабилитација природног, овоземаљског система, премда је овај увек подређен вечности, божанским циљевима. Упркос августиновској традицији човек не може бити дефинисан као душа чија активност не зависи од нашег чулног контакта са светом; човек је веома сложено биће, душа и тело су саставни елементи нашег бића, разумна душа је облик људског тела (ту доктрину је званично признала римокатоличка црква) и управо у том виду, у тој духовно-телесној сложеници имамо целовиту људску егзистенцију. То што смо телесна бића није нешто споредно, случајно или стидљиво, већ нешто што суодређује наше постојање. Због тога је природно што треба да бринемо о нашем физичком животу и земаљским добрима, мада у тој сложеници, наравно, духовна добра имају примат, док су телесна добра оруђа духовних до-

бара. Душа даје човеку све што је садржано у њему, тело, живот, власт над интелектом.

Слично становиште откривамо у свим елементима гигантске, импозантне грађевине, коју представља Томин интелектуални свет: оно што је природно јесте и добро, ни у ком случају не заслужује омаловажавање или осуду, мада је у поређењу с највишим добром то инструментално добро. Једно и друго није одвојено, нити је међусобно зависно, оба постоје истовремено и међусобно одређују наш живот и живот света, али увек кроз подређеност. Наши овоземаљски циљеви не треба да буду омаловажавани, већ треба да чине хијерархични систем, подређен нашим вечним циљевима. Свет је створен као добар, мада је његово постојање установио Бог, при том га не изједначивши са собом; створени свет Бог користи као оруђе за увећавање добра. На питање због чега је Бог уопште створио свет, с обзиром на то да није подносио било какав недостатак, нити је имао било какву потребу да нешто друго осећа, јер је био апсолутан и савршен, Тома нам на то питање пружа леп одговор: добро има природну склоност да се шири и ствара још веће добро.

Аналогно начело — двојство у подређивању — односи се на однос између откровења и знања црпљеног из природне светлости. Природно знање је достојно бављења и похвале, мада је подређено откривеном и то у двојком смислу. Вера и разум нису сасвим одвојени у погледу свог предмета, чак имају одређен заједнички делокруг; другим речима, извесне истине које црпемо из вере могу бити утврђене средствима природног разума и независно од вере. Према томе, можемо пружити рационалне аргументе у корист постојања и разних других атрибута Бога. Бројне истине вере чак превазилазе моћ световног разума, као на пример оне које се односе на Свету Тројицу. И тврдњу да свет има почетак у времену треба примити на основу откровења, јер се то не може доказати природним интелектуалним средствима. Такође је очигледно да откровење не садржи целокупно и нама доступно знање. Световна учења, која не зависе од откровења су ипак потребна и достојна бављења. Прво, њихово подређивање се заснива на негативној контроли: када разум који делује на основу својих правила, долази до закључака који су у супротности с откровењем, то сведочи о томе да је дошло до грешке, да се разум не држи својих правила онако како треба; ако функционише како треба, не осврћући се на откровење, неће доћи у сукоб с откровењем. Друго, у хијерархији циљева световни разум увек мора имати у виду да природно знање није вредност сама по себи, већ је подређена; она је потребна, јер служи Богу и нашим вечним циљевима.

Слично ствар стоји са односом између лаичког друштва и стражара вечитих добара, Цркве. Заправо ту се систем састоји у томе да држава, цивилна власт уживају релативну аутономију; Црква је не заступа, према томе не захтева теократију, мада треба да врши власт над њеним поступцима у вези са свим стварима повезаним с моралом, верским култом и питањем спасења. Према томе, томизам не позива на уништење или осуду световног живота, једино хоће да га хришћанство прихвати, прогласи за добро, освешта, види у њему план Божији, велики део система који је установио Бог и који је релативно аутономан. Лаичка историја и света историја нису потпуно независне, историја света је и историја стварања, искупљења и ослобођења човека, у главним тачкама прелази оквире световне историје, световна историја може тој светој да помаже, да је подржава, да носи њена блага на својим леђима, да од ње очекује озарење и упутства у погледу коначног циља. У савременом томизму слична дистинкција и хијерархизација чине се у односу на људско биће које је део друштва, у односу на човекову личност која је учесник плана спасења, а у својој непоновљивости и бесконачној вредности излази ван граница веза и односа колективног живота.

Рехабилитација природног поретка и у томе је очигледна што природна теологија, односно разматрања истина вере средствима обичног, световног разума, почиње управо од природе, од нашег чулног контакта са светом. Свих пет путева који нас код Томе воде спознаји Бога имају полазиште у истини коју можемо утврдити посматрањем природе, а не другачије; они нам не показују Бога кроз Његово самоникло, самооднесеће савршенство, већ кроз Његов однос према створеном свету, односно као творца, као извор кретања, као покретачки праузрок свега, као најсавршеније биће, као архитекту најцелисходнијег система космоса, као једино коначно биће — јер све ствари створене случајно могу да не постоје. Ти путеви или ти докази, наравно, били су много пута критиковани, мада и у овом летимичном погледу баченом на огромну зграду тај пут од природе до Бога треба истаћи као пут разума; о Богу знамо само онолико колико знамо о последицама које Његово биће оставља у свету. Сви путеви нам говоре о суделовању ствари у божанском поретку, усмеравају нас на природну узрочност. Тома при том користи начин расуђивања који је користио Аристотел, а понекад Авицена или Мајмонид. С обзиром на то да у Богу нема ничег, што није био Он сам, ништа што би могло да не постоји; према томе, ниједна наша реч се не односи на Бога и ствари створене у том смислу, чак ни реч „постоји”. За целокупно наше природно сазнање захвални смо

перцепцији. С обзиром на то да упознајемо разне објекте у свету, можемо упознавати и спознајне активности, а захваљујући томе упознавати и саме себе. Не могу непосредном интуицијом да осећам самог себе; само захваљујући познавању спољашњег света могу да спознам самог себе. И апстрактно знање полази од перцепције, јер садржи нематеријално, има форму.

Томина филозофија је, између осталог, одговор на интелектуалне покрете који су прокламовали да не треба бринути о усаглашавању вере и знања и уопште о различитим захтевима световног живота, људског разума, моралности овоземаљских ствари, цивилног друштва и цивилне власти: о захтевима за осамостаљивањем од вере, од Цркве, од Бога. Посебан верски елемент тих захтева била је тврдња да се Божије провиђење, чак Божије знање, не односи на будуће догађаје који зависе од случајности или човекове слободне воље. Међутим за Тому провиђење, Божије знање и мудрост су свеобухватни и Божија власт ништа не оставља по страни, тако да никакви простори световног живота нису у потпуности независни, већ су само релативно независни; што се тиче питања моралних квалитета и истине подређени су божанским нормама.

Природно питање које се јавља и увек се јављало у виду те вере, јесте присуство зла. Тома уопште прихвата Августинов одговор: постојање као такво је добро, док зло није биће већ непостојање бића; Бог га допушта, да би из њега извукао веће добро. Зло је одсуство онога што би требало да постоји: за човека није зло то што нема крила, већ је зло када нема руку. Међутим код Томе не видимо веровање у свеprisутност моралног зла које прожима све нивое нашег постојања које је карактеристично за Августина. Такође нема ни мишљења да је после првобитног греха људска воља способна само за зло, ако је не води безразложна и непобитна Божија милост. Тома верује да у поретку бића свако биће је тамо где треба да буде и да га се демонска страна људског живота мало тиче.

Нико не сумња у то да је Тома један од најмоћнијих стубова европске филозофске културе, али се филозофија од XIII века тако много изменила, променили су се њен језик и начин постављања питања и премда има много томиста, томизам ван круга својих присталица је мало подстицајан.

Да ли исказ да је постојање као такво добро може имати неки други или додатни смисао осим уверења да је све створио Бог?

Ако добро има природну склоност ка ширењу — што објашњава и Божије стварање света — да ли се то односи и на зло и које су последице такве доктрине?

Да ли је добро следеће расуђивање: ствари које су предмет нашег искуства и непредвидљиве су, да ли могу да не постоје и због тога некада нису ни постојале; некада тих ствари уопште није било, према томе морало их је створити биће које не може да не постоји или коначно, божанско биће?*

Превела с пољског
Бисерка Рајчић

* Из: Лешек Колаковски, *Која питања нам постављају велики филозофи?*, том I—III, — „Знак”, Краков 2004—2006.

ВЛАДЕТА ЈЕРОТИЋ

УЛОГА ЖРТВЕ, ПРОГОНИТЕЉА И СПАСИОЦА У ЖИВОТУ ЧОВЕКА И НАРОДА

Позната у готово свим религијама света, примитивним, или историјским, жртва, жртвовање (лат. *sacrificium*), сматра се најзначајнијим религијским (за неке истраживаче и предрелигијским) изразом.

„Да се ма каква тековина људска, па и здравље и живот очува, или да се нешто нарочито добије, потребно је, како по незнабожачком култу, тако у много којечему и сада, *ошкуйиши се*, и то негда код богова и духова, а сад код једног Бога, сведржитеља неба и земље. На примитивном степену религије, *жртву* је стално пратила молитва, а кад се човек, без жртве, само молитвом обраћа, онда је ту већ пречишћена субјективна религија према Богу, и молитва одлази к њему као чист израз унутрашњег уверења и дужности.”¹

„Није познато како су стари Срби приносили људске жртве. Неке индиције у обичајима и предањима показују да су се оне потапале у воду, узиђивале, ређе и спаљивале. Радије се тражила добровољна жртва, јер се она више ценила од избора коцком или насилним жртвовањем... Стари Словени (за разлику од Германа, примедба В. Ј.) имали су блажи облик жртвовања човека бацањем у воду. Код њих се, како се то види по остацима замене бацања крста у воду место човека о Богојављењу и његова вађења из воде, људским жртвама препуштало *сјасавање* (подвукао В. Ј.) — без обзира учиниле то оне саме или их спасао неко други... Пред крај многобоштва, људску

¹ Сима Тројановић, *Главни српски жртвени обичаји*, „Просвета”, Београд 1983.

жртву је заменио хлеб у облику антропоидног крста, који се у одређене дане преко године трипут окрене и изломи.”²

Жртвовања су позната још од времена палеолитских ловаца (ритуално ређање лобање и дугих костију медведа у пећинама), а онда познатих и објашњаваних у свим старијим религијама света (египатској, у ведском хиндуизму, у иранској религији, у конфуцијанским текстовима, грчкој философији и јеврејској религији). Жртвовало се буквално све: од мушкарца, жене и детета, преко свих врста животиња до воћа, поврћа и биљака (у ведском култу *сома*). Жртвовали су се и делови човековог тела (*pars pro toto*, актуелно у савременој психосоматској медицини), нарочито делови полних органа (код мушкарца обрезивање капице на мушком уду — препуцијума, код жена обрезивање клиториса) што има посебног значаја када је реч о познатој јачини полног нагона (порекло кастрације није ни до данас сасвим објашњено).

„Жртва је изворно представљала дар натприродним бићима у циљу умилостивљавања или у нади у материјалну награду. Касније је добила облик поклоњења, уз суптилније очекивање божанске наклоности. Најзад, на највишем ступњу развоја религије, жртва је постала одрицање и самоодрицање.”³

Да ли је оправдано питати се може ли човек да проживи један свој, релативно дуг живот без жртве и жртвовања? Да ли овакво питање — мислим да је оправдано — поставља теист или атеист? Јудеохришћански мислилац, француски философ Симона Веј (1909—1943) писала је: „С обзиром на Бога, Стварање није чин ширења, већ повлачења, одрицања. Бог и сва створења мање је него Бог сам. Бог је прихватио то умањење. Он је испразнио део свога бивствовања. Стога св. Јован каже да је Јагње било заклано већ од настанка света. Религије које су схватиле то одрицање, то хотимично одстојање, то намерно повлачење Бога, његову привидну одсутност и његову скривену присутност у свету, те су религије праве религије, свеопшта Објава изражена разним језицима.”⁴

Да ли то онда можемо сматрати (као теисти) да је Бог био прва жртва пре настанка васионе; Јагње Божије — Исус Христос „било је заклано већ од настанка света”? Да, с тим што је људска појава жртве смело примењена на Бога. Наслуђивање жртвовања самог Бога налазимо већ у индијским Ведама у којима се каже да „бог Пуруша самог себе приноси на жртву си-

² П. Ж. Петровић у: *Српски митолошки речник* — Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, „Нолит”, Београд 1970.

³ О. М. Кнџе у: *Енциклопедија живих религија*, „Нолит”, Београд 1990.

⁴ Simone Weil, *Ишчекивање Бога*, Кршћанска садашњост, Загреб 1979.

стематски се комадајући, како би створио свекосмичке елементе”, док према астечком миту, комадање богиње Земље даје грађу за стварање света.⁵ За правоверне хришћане, све жртве које су се миленијумима људске историје и преисторије (и оне религијске преисторије) приносиле богу или боговима (и у политеистичким религијама често је постојао један, врховни бог) биле су наговештај, „предукус”, оне највеће и последње Божије жртве — била је то појава Исуса Христа, Јагњета Божијег који себе приноси као жртвени дар у знак искупљења за грехе људи и човечанства.

А како би неки данашњи атеиста размишљао о жртви? Вероватно „еволуционо”. У складу са појмом тотемизма, жртвовање је „заветни оброк у коме се верници стапају са својим божанством посредством тела и крви тотемске животиње... повезивање крви са седиштем живота и крвне жртве хтонским, обично женским силама, представљају део широко распрострањеног неолитског обрасца.”⁶

У сваком случају, ако се и не слажу у свему атеисти и теисти када траже праузрок жртве и жртвовања, сложни су у потврђивању несумњивог постојања жртве и жртвовања, све од када се зна за човека као *homo sapiens-sapiensa*. Тешко је одрећи *сакрални* праелемент, већ у најстаријим облицима жртвовања (не увек људског бића, већ цвећа и воћа!), без обзира на наше данашње згражавање пред начином вршења жртвовања (мислим, у првом реду на жртвовање човека и малог детета, најчешће мушког првенца). Ову истину убедљиво је показао и Мирча Елијаде у вредним књигама *Историја веровања и религијских идеја*.

Психологе, антропологе, међутим, занима још нешто важно у историји праћења процеса жртвовања и жртве. То је питање порекла и улоге Прогонитеља и Спасиоца у људској и космичкој драми Жртве. Ко прогони и ко спасава човека који се жртвује или — да се не би жртвовао? У политеистичким религијама били су то богови, превасходно амбивалентни богови који, скоро бих рекао без изузетака (једни исти богови) час прогоне и прете човеку, а онда га спасавају и заштићују. Психологија и психотерапија давно су нас научиле да је сваки човек амбивалентан (нормално, абнормално и патолошки), и то од самог рођења, мада се вероватно зачеци амбиваленције от-

⁵ *Енциклопедија живих религија*, 819.

⁶ *Енциклопедија живих религија*.

Сигмунд Фројд је пишући своју књигу *Тојем и шабу* имао на уму тотемизам као најстарији облик сваке религије, па је и хришћанску евхаристију тумачио онако како је антрополог Робертсон-Смит (Robertson-Smith) тумачио тотемску жртву.

кривају већ код фетуса у мајчином телу — који нешто хоће што мајка неће и обратно. Монотеистичке религије „отерале су” злу страну двоструке привлачности (амбиваленција) богова у подземље и ад, чинећи их хтоничним божанствима, називајући их онда демонима. Тако су демони ти „зли дуси” који прогањају човека тражећи од њега жртву. У јудејској религији тражио се „жртвени јарац”⁷ који ће примити на себе грехе свога народа, бити потом одведен у пустињу и у њој препуштен дивљим зверима; у хришћанској религији, Христовом жртвом за све људе, „жртвени јарац” више није потребан, али, нажалост, и даље је присутан и у породицама и међу народима.

Николај Берђајев тачно пише: „Христова религија је завет љубави, а не жртвовања, религија Спаситеља-Сина Божијег, а не спаситеља-људи. Човекова крвава жртва не може имати спаситељско и искупљујуће значење, и сама жудња за жртвовањем је саблазан”. Али авај! „Историјско хришћанство није у људском животу остварило завет љубави и пречесто се претварало у стари завет жртвовања.”⁸

Стари Завет библијски, међутим, донео нам је и неколико ретких светлих и узбудљивих трагова друкчијег погледа на живот и жртву, који су збиља могли да наслуте Христов долазак у свет и са њиме почетак сасвим друкчијег начина живота. Најпре у I Књизи Самуиловој (15, 22) каже се: „Али Самуило рече: зар су миле Господу жртве паљенице и приноси као кад се слуша глас његов? Гле, послушност је боља од жртве и покорност је боља од претилине овнујске.” У Књизи пророка Исаије (1, 11, 13) још је убедљивији нагласак на потреби промене додашњег практиковања жртвовања животиња, у речима: „Шта ће ми мноштво жртава ваших? вели Господ. Сит сам жртава паљеница од овнова и претилине од гојене стоке, и не марим за крв јунчију и јагњећу и јарећу... Не приносите више жртве залудне; на кад гадим се; а о младама и суботама и о сазивању скупштине не могу подносити безакоња и светковине.”

Најзад, пророк Јеремија (6, 20) на исти начин се обраћа своме народу речима: „Шта ће ми тамјан што долази из Саве, и добри цимет из далеке земље? Жртве ваше паљенице нијесу ми угодне, нити су ми приноси ваши мили.”

⁷ „У Индији за време колере људи се ваздан довијају како ће се те ужасне болести спасти. У неким крајевима узму јарца или биволицу, па истерају далеко иза шуме и не дају нипошто да се врати. Овом жртвом желе да спасу народ, јер су се тиме већ искупили” (Сима Тројановић, *Главни српски жртвени обичаји*).

⁸ Николај Берђајев, *Философија слободе*, део I и II, „Логос/Ант”, Београд 1997.

Узбудљиво је и оно место у Еврипидовој трагедији *Ифигенија на Аулиди*, када се поред Ифигеније која већ осећа оштрицу ножа на своме врату, пролила крв заклане јеленице, коју је послала богиња Артемида да замени девицу Ифигенију. После оне прве величанствене замене жртвовања Исака од оца Аврама, у XVIII веку пре Христа, ето још једна опомена људима која долази од великог Еврипида у V веку пре Христа. Колико је човеку и човечанству још потребно нових опомена: и после жртве Сина Божијег на крсту!

Миодраг Павловић пише: „Још увек се не може стварно одговорити на питање о предачкој меморији, немогуће је тврдити да су жртвени обичаји многих нараштаја предака западног човека, и људи модерних друштава, заиста нестали из подсвести човека нашег века, као ни то — да је склоност ка жртвовању стално у нама, и само чека да се појави и узме маха, уколико не буде 'сублимисана', замењена неком другом активностју која троши наше унутарње енергије.”⁹

После ових бројних (мислим, не и сувишних) цитата који нас приближавају суштини сложеног проблема жртве и жртвовања, постављам, наизглед, просто питање: Чему жртва, да ли је она битан део човековог бића без које (жртве) оно не може да постоји? Шта под појмом жртве све ваља разумети? „Оно што се при верском обреду божанству приноси на дар; одрицање нечега драгог у корист другога; личност која неправедно страда; губитак у рату или због несрећних случајева.”¹⁰

Мишљења сам да и поред, наизглед, различитих описа (садржаја) појма жртве — у различитим периодима људске преисторије и историје, код различитих народа и њихових религија — у корену жртве и жртвовања, налази се *кривица*.

Није ми никад сувишно навођење Мартина Хајдегера, који је једном давно, тачно и јасно саопштио да су страх и кривица онтичке људске категорије. Наравно да не сматрам овакво Хајдегерово философско мишљење јединственим. Без обзира на свој религиозни став, Мартин Хајдегер је свестрани зналац целокупне западноевропске философије и религије, па је онакву формулацију и донео на основу дубљег увида у саме основе хеленско-хришћанске цивилизације и културе.

Човек је, дакле, кривац. Како, зашто, од када? Од „почетка”! И када делимично занемаримо упорно трајање мита о прародитељском греху, или потпуно напустимо Фројдову хи-

⁹ М. Павловић, *Поетика жртвеног обреда*, „Нолит”, Београд 1987.

¹⁰ Милош Московљевић, *Речник савременог српског књижевног језика*, „Гутенбергова галаксија”, Београд 2000.

позезу (ослоњену делимично на Дарвина) о убиству оца у пророрди са последичним трајним (?) осећањем кривице (ојачане инцестуозним, забрањеним жељама) — кривица је архетипска категорија, присутна непрестано у човековом колективно несвесном, фамилијарно и национално несвесном, свакако понајвише у индивидуално несвесном (у виду власти Над-ја), али онда присутна и у његовом свесном животу, различито, чак противречно тумачена од стране човековог Ја. Ако занемаримо неке нејасне појаве код домаћих животиња које подсећају на осећање кривице, ваља истаћи да су кривица и осећање кривице својствени само човеку. Виђени антрополози су углавном сагласни да када је реч о тзв. примитивним народима, као и њиховим митовима, кривица човека је више или мање, у овим митовима, стално присутна.

Зашто је човек крив, непрестано је болно, присно, трагично питање које нам и данас лебди на уснама, као и пре много хиљада година. Без метафизичких спекулација није могуће одговорити на овакво питање, стално актуелно, не због неке философске или религиозне апстрактне вредности, већ због свакодневља човекове егзистенције. Не бих набрајао бројне метафизичке спекулације потекле из митова, а онда и религија већине народа света, некадашњег и данашњег. Можда би се из већине оваквих, миленијумских тежњи човека за сазнањем, могла извући једна златна нит која би, упрошћено, гласила: Неко је сагрешио пре човека! Неко, може да буде само духовно биће које надилази у много чему човека. Назван је Луцифером, за којим је пошао, заведен, једно време, човек (велики Његош је ово наслутио у *Лучи микроозма*). Човеков „прародитељски грех“ (са библијским митом о рају, Адаму и Еви), само је понављање пра-прародитељског греха гордог и завидљивог Луцифера.

Не препуштам се даље претпоставкама, свеједно да ли оним генијалним, наших прародитеља, само интуитивним, или само фантазматским, већ се враћам на сушту свакодневну реалност човекову. Нема живог човека — а није га никад ни било — који не зна за кривицу (хришћани би с правом рекли, који не зна за грех). Чију кривицу? Прародитељску, фамилијарну, очеву и/или мајчину, личну! Увек је бар једна од ових наведених кривица присутна — у несвесном, предсвесном или свесном бићу сваког човека јер, ако не постоји — а заиста не постоји човек који не греша (против кога или против чега греша?), не може бити ни човека који се не осећа кривим.

И поново, не бих набрајао бројне, вероватне или мање вероватне психолошке теорије које покушавају да протумаче (а онда, тумачењем, ваљда, и да олакшају) кривицу и осећање

кривице код човека.¹¹ Иако је психотерапеутима познато да постоје људи који се осећају (скоро стално) кривим, не знајући зашто су криви (генијални Франц Кафка и његов Јозеф К. из романа *Процес!*) — не постоји осећање кривице без кривице. Задатак психотерапеута не састоји се у томе да се клијент ослободи осећања кривице (као што је чест случај у психоаналитичкој психотерапији) већ да се различитим путем: 1. стрпљивим, благим и дугим психотерапеутским поступком, најчешће путем егзистенцијалистичке и персоналистичке психотерапије, која ослобађа клијента страха од препознавања своје кривице, 2. јунговском и логотерапеутском праксом психотерапије, 3. методом лечења психодрамом — у коју методу бих смело ставио и новији психотерапијски правац лечења назван „Породични распоред”, аутора и терапеута Берта Хелинцера (Bert Hellinger) и Габријеле тен Хевел (Gabriele ten Hövel),¹² 4. брачном и породичном терапијом, 5. прималним криком (само у рукама искусног, поузданог и моралног психотерапеута) — доводе човека (нека буде тај човек пацијент, сви смо Божији пацијенти!) до свесног (а онда можда и надсвесног) препознавања *свога* греха, односно до сазнања о пореклу осећања кривице.

Анализирајмо још за часак две претпостављене могућности при поменутом поступку, да се путем психотерапије или *стручним* исповедањем код духовника (све три вероисповести хришћанске религије) открије и тако препозна узрок кривице. Једна је могућност да човек (клијент или не, у овоме другом случају, кривац пред судом) упорно одбије постојање било какве кривице у себи. Религиозан човек би се у чуду упитао да ли такав човек уопште постоји. Вероватно да не постоји, само је наше нестрпљење „криво” што не можемо дочекати да се уверимо да и такав „неприродан” човек једном признаје кривицу.

У стварном животу, међутим, нарочито данашњем (у западноевропској цивилизацији на почетку XXI века) као да је све више „криваца без кривице”. Људи чине тешке злочине (да не набрајамо њихову разноврсност), а пред судом (некад и пред психијатром и духовником ако до њих дођу) не признају никакву кривицу, да при том, бар свесно, не лажу. Да ли је тако нешто могуће? Где се скрила савест или Над-ја у таквог човека (Над-ја није исто што и савест, али јој је блиско)? Постоје

¹¹ Писао сам и сам о томе доста пута у мојим књигама, нарочито у књизи: *Приближавање Богу*, „Просвета”, Ниш, 2004.

¹² Код нас је преведена њихова књига под насловом *Признајти оно што јесте*, „Paidea”, Београд 2005.

ли оне у њему уопште? За разлику од духовника који никад неће прихватити да и најгори злочинац нема савести — и биће у праву као истински религиозан човек — психолози и психопатолози допустиће могућност да се у таквом „окорелом злочинцу” који искрено ништа не признаје, његово Над-ја никад није развило, због изузетно рђавих услова његовог пренаталног и прве три године постнаталног живота (ови психолози и психотерапеути изједначавају постојање савести и Над-ја у човеку и сходно таквом уверењу, неразвијено Над-ја значи у исто време неразвијену савест).

Преостаје нам ипак питање заинтересоване, образоване јавности: Шта са таквим преступницима за које се мисли да су једноставно аморални? Лечити их или осудити? Да ли су овакви људи болесни, да ли су грешници, или ни једно ни друго, већ „изроди” људског рода, према којима нема сажаљења, што значи, следи строга осуда (доживотна робија или смртна казна). А где је онда Христова љубав према свима људима?

Друга од две претпостављене могућности, када говоримо о разним поступцима (психотерапија и духовни пут исповедања и причешћивања) приближавања човека који открива могуће порекло свога осећања кривице, односно кривице (греха), јесте успешно обелодањивање узрока кривице (греха). А шта се онда збива са таквим човеком? Могућности су, као што се може очекивати, различите. Осим тренутне метаноје, која ће онда изразито променити дотадашњи живот човека, могуће су и другачије, здравије, и мање здраве реакције према кривици (греху) освешћеног човека. Здрава реакција била би она у тражењу пута постепеног приближавања, а онда и сигурнијег ходања стазама слободно изабраног религијског начина живота. Нездрав, а веома раширен начин откајавања кривице, људи налазе у патњи. Мада знамо да су и патња и бол, готово синоними живота које није могуће избећи, *несвесно* и *свесно* тражење патње да би се искупио препознати или непрепознати грех (кривица), представља неуротични механизам одбране мазохистичког (несвесног) уживања у патњи.

И, поводом покушаја човека да искупи свој грех патњом, драгоцено нам је саопштење Николаја Берђајева који вели: „Човек се нада да ће се патњом одвојити од греха, откупити. Али Христос-Искупител је вратио човеку могућност радости, показао је пут ка тајни Божијег стварања у којој је садржана блажена пуноћа бића. Жудња за искупљењем је неопходна за спасење, *јер човек има шта да искупиљује* (подвукао В. Ј.); али опчињеност искупљења је једна од саблазни; ова опчињеност доводи до обоготворења патње, а не до ослобођења од патње... Патња је тако ужасна због тога што је она увек знак тога *да је*

у *свейіу извршен іресііуі* (подвукао В. Ј.). Немогуће је одговорност за патњу и зло пребацивати на друге, на спољашње силе, на власт, на социјалне неједнакости, на ове или оне класе; одговорни смо ми сами, као слободни синови Божији.”¹³

У овом дужем цитату, Николај Берђајев много је рекао, уштедео ми је труд да неспретније кажем исто. Из психотерапеутске праксе знамо да постоје људи који се често озлеђују (трауматофили), који налазе погрешне брачне партнере са којима упорно остају у несрећном браку (раније сам писао о синдрому „заплетених рогова”), који се често разбољевају од лакших или тежих психосоматских болести, а онда и људи који стално хоће да стоје на услузи болесним и немоћним људима, сами им се намећући, а потом и људи који се стално исповедају спомињући један исти грех (који очевидно сами себи не могу да опросте, било зато што га понављају или што им је савест престрого устројена), често су у цркви палећи свеће и дајући прилоге — сви ови споменути људи (и доста сличних, непоменутих), све то чине у свесној или несвесној нади да ће управо таквим начином живљења („патњом Голготе”) бити искупљени, да ће им грех (или греси) најзад бити опроштени, ако не већ на Земљи, онда сигурно на небу.

До сада смо готово једино говорили о жртви, жртвовању, прогонитељу и спасиоцу код појединца, и то о неопходности Жртве, о здравом и болесном жртвовању, о прогонитељу, најпре и највише у нама самима (у нашем несвесном, и оном фамилијарном и личном), о једином Спасиоцу Исусу Христу.

Шта је се народима, њиховим жртвовањем и жртвама, њиховим прогонитељима и спасиоцима? Пошто ми недостаје знање, најпре из социологије и политикологије, мој одговор на овакво питање може да буде само летимичан.

Увек свестан опасности, али и позитивног изазова када преносим искуства, знања и закључке из области психологије и психопатологије појединаца на шире подручје друштва, историје и политике, не могу одолети искушењу да многе појаве (наравно не све) које се збивају на толико различит начин у психи (свесној, несвесној и хипотетично надсвесној) појединог човека, не преносим, крајње опрезно, и на народе. Човек јесте увек био и остао друштвено биће, али је он и индивидуа (појединачно биће, особа, оно што је недељиво). Зар се човек у друштву, у државној заједници, у своме народу, не понаша првенствено онако како је научио да се понаша у породици? Са друге стране човек као веома сугестибилно и аутосугестибилно биће (лепши је наш израз — наговорљив) подлеже рано

¹³ У књизи Н. Берђајев, *Философија слободе*, део II, 1997.

— већ у породици, али онда нарочито у току дужег или краћег школовања — свим утицајима друштва и народа у коме је рођен. Иако је појам „карактерологија народа” међу савременим научницима споран, мишљења сам да нешто од особености (нарочитости) постоји у сваком народу у свету.

Преносећи сада појам жртве и жртвовања са појединца у српски народ, уочљиво је да је овај народ, кроз своју мучну историју на Балкану, чешће доживљавао да буде жртвован, него да он некога жртвује. У сваком случају појам жртве распрострањен је, скоро бих рекао, омиљен је у нашем народу.¹⁴

Ако смо, дакле, у току познате балканске историје чешће били жртвовани, поставља се логично питање, да ли је онда постојао и прогонитељ. Па да, било их је сијасет (све од Авара са којима смо дошли на Балкан, до наших данашњих претпостављених или стварних прогонитеља). Дубински психолог, и када није ни социолог, ни историчар, нити политиколог, не може да не упита: да ли су то збиља увек били спољашњи прогонитељи, или је било и унутрашњих? У првом случају, не постаје ли такав народ и несвесно, временом, параноичан (не и параноидан), са већ укорененом сумњом да неког спољашњег прогонитеља-непријатеља мора увек да буде. У случају препознавања, бар делимично, постојања и унутрашњег прогонитеља — мада је сувишно да подсетим да дубинска психологија са много разлога говори о неопходности постојања тога унутрашњег непријатеља, назвали га сенком, ђаволом, архетипским Злом — да ли српски народ (и не само тај народ) може да учини свесни напор, па да раздвоји оба прогонитеља, оног спољашњег и оног унутрашњег (унутрашњи прогонитељ је и узрочник најгорих могућих ратова — грађанских ратова)?

Прескочићемо овога пута дугу прошлост српског, историјског народа, и само подсетити на два последња догађаја у XX веку — 27. март 1941. године и почетак рата деведесетих година, све до бомбардовања Србије 1999. године — са питањима колико смо и сами учествовали, допринели, можда чак изазвали, све те познате несрећне догађаје, од 1941. године до данас, на почетку XXI века.

Све што се догађало у томе периоду са српским народом исувише је сложено да бих се усудио да извлачим било какве сигурне закључке, што ми не смета да још једном подсетим на чињеницу реалног постојања, подједнако опасног, спољашњег као и унутрашњег прогонитеља, како за појединог човека, тако и за цео народ. А шта је са спасиоцем?

¹⁴ На почетку овога есеја бавили смо се појмом жртве и жртвовања наводећи истраживања наших истакнутих етнолога.

Појединац, када се осећа угрожен — а сваки је човек скоро стално од некога или нечега угрожен — тражи помоћ, спасавање или Спасење. Мало дете природно је упућено на родитеље који треба да га спасавају из невоље (мада га често управо родитељи угрожавају!). Одрасли људи ослањају се на пријатеље, брачне другове, поуздане чланове породице; неки од њих потраже психотерапеута, који се збиља некада покаже као спасилац. Они рећи, знају директан пут до спасења — Исус Христос, Црква а у њој молитва, исповедање, причешћивање. Може ли се направити нека паралела са народима, конкретно са српским народом?

Мали народи (предности и мане малих народа!) били су одувек упућивани на велике народе, данас (мада већ доста давно) то је скоро увек случај. Није добро за један народ ако у њему преовлада неуротична амбиваленција која гласи: Прогонитељ је мој спасилац!

Шта са глобализацијом, уз њу или без ње?¹⁵

Како остати свој, а мењати се? (Добра књига др Тијане Мандић *Мењати се, а остати исти.*) Ово није само српска дилема данас. Потребна нам је разборитост паметних људи који ће, заједно са народом тражити и можда наћи излаз из процепа у који смо стављени — али никако не заборавимо — и у који смо сами себе делимично ставили. Жртва као свети обред, ритуал, очекивање васкрсења принете жртве, новог рађања Земље и милости Неба и — жртва као израз каиновске природе човека, његова деструктивна агресивност, као израз злочина и Зла! Жртва, као сталан архетипски образац човека, нека остане свакој индивидуи на њеном путу ка Л(л)ичности. Непотребно је даље жртвовање народа: енергија деструкције и самодеструкције мора да постане стваралачка енергија. Бог очекује од човека и народа стварање, „осми дан” историје. Дух је Свети онај који то може и хоће да са човеком оствари.

¹⁵ О томе сам писао у чланку „Између националног и религијског идентитета и глобализма”, *Луча*, 2, 3. мај, Суботица, 2006.

СТОЈАН ЂОРЂИЋ

ПРВА ПРИПОВЕТКА ПАВЛА УГРИНОВА: „БЕЛИ НИСКИ ЗИД”

У књизи списатељских успомена *Пољед њреко свеђа* Угринов се сећа како је написао своју прву приповетку. Била је то приповетка *Бели ниски зид*. Упамтио је добро да ју је писао усред зиме, почетком педесетих, али не каже и које баш године, већ додаје да је то било на Топличином венцу бр. 19, његовој подстанарској београдској адреси. Могло је то бити, значи, после поеме *Бачка зайевка*, коју је завршио 1951. године, а пре 1954. када је већ био написао и приповетку *Воз*. Своју првонаписану причу писац је писао те хладне зиме, у незагрејаном стану, седећи у кревету, у дебелом џемперу, са рукавицама на рукама и свеском на коленима. „У причи се међутим збива”, запажа још, „све супротно од амбијента у којем сам је писао. Насупрот сунчаном, топлим, прашњавом октобру у причи, у мојој подстанарској соби је било студено, а напољу ветровито и тмурно.”

Али била је и једна сличност између приче коју је писао и живота којим је тада живео. Наиме, страст с којом је „онај млади борац”, главни јунак приповетке, „убеђивао командира у неправичност одлуке да се један Немац-цивил стреља без доказане кривице”, била је слична тој страсти и одлучности младог писца „да се пише у леденој соби”.

О другим сличностима и разликама између приче и живота Угринов не говори. Такве сличности и разлике нису тема овог сећања, оне су тек узгредно запажање, иза којег се, међутим, да наслутити извесна ауторска поетика, односно, списатељско поимање односа стварности и уметности. Писац није расположен да каже да ли се и догађаји о којима се у приповести говори разликују од оних који су се стварно догодили. Писац само уочава супротност амбијента у причи и амбијента

у стварности, односно сличност страсти младог борца из приче и страсти младог писца који пише своју прву причу.

Пишчево повезивање збивања описаних у причи са онама што припадају реалној стварности, оној у којој прича настаје, колико је аутобиографско, толико и поетичко, али није сасвим једнозначно. Угринов најпре каже да се у причи збива све супротно од амбијента у којем пише, док је, с друге стране, страст јунака приче била слична страсти писца који пише причу. На почетку писац говори о два различитим стварностима: оној „у причи”, дакле, имагинарној, фиктивној и оној реалној, животној. Али није јасно да ли он то истиче само начелно, због онтолошке разлике између литерарне пројекције и стварног живота, без других импликација о односу приче и стварности осим пуких коинциденција, или има на уму нешто друго. Начелно разликовање подразумева, у ствари, разликовање литературе и стварности, а помињање једне супротности и једне сличности не значи много више од подсећања на то као на коинциденцију и куриозитет, без других импликација по однос између приче, као чисте фикције, и стварности, као нечега сасвим другог.

А када конкретизује своја запажања о супротности или пак сличности приче и живота, Угриновљева дистинкција као да се помало усложњава и мути. Он каже да је пишући причу „описивао драму младог борца која се дешавала једног октобарског дана у подне, првог дана Слободе”, а да је човек о чијем стрељању је реч „Немац-цивил”. Шта је, заправо, предмет описивања, шта је ова прича по своме предмету, по ономе на шта се односи: чиста измишљотина или описује конкретну историјску стварност, конкретан догађај од пре седам или осам година — октобар 1944. године, крај немачке окупације и први дан Слободе, то јест, један догађај на самом завршетку рата? И да ли је реч о причи на основу искуства из прве руке, то јест, суделовања самог писца у стварном догађању, било као учесника или посматрача, или на основу накнадног, посредног сазнања о том догађају? А онда, докле у причи сеже сведочење, а одакле почиње и докле стиже уметничка интерпретација? Јер, судећи по пишчевој конкретизацији у сећањима на своју првонаписану причу, она се односи на одређена историјска збивања, и није тек пука имагинарна пројекција.

У сваком случају, кад говори сећајући се своје прве преповетке, додуше, више од пола века после њеног писања, Угринов показује свест писца који прави дистинкцију између приче, то јест, уметничког представљања неког догађаја и реалне стварности, то јест, нечега битно друкчијег, мада се она, та реалност, у понечему може разликовати, или пак, личити на

пројекцију у некој причи. Истовремено, писцу није страна идеја о причи која се односи на неки реални догађај, то јест, идеја да она није баш неоснована и произвољна пројекција, већ пројекција нечега што се претходно догодило у стварности. Поврх свега, у пишчевом објашњавању свега тога нема никаквих недоумица у вези с тим. Једноставно, у причи је реч о ономе што се догодило у стварности, али она се одваја од тога, престаје да буде сведочење и постаје уметничка интерпретација.

Теоријски речено, прича јесте онтолошки нешто сасвим одвојено од стварности, пошто се отелотворује уметнички, а истовремено, по својој интенционалности она се односи на стварност, и то на разне начине, било да она говори на један или други начин о некој одређеној стварности, наиме о конкретном догађају, било да се може доводити у везу с неком другом стварношћу, на пример, са оном у којој прича настаје, или неком трећом, можда, оном у којој се прича чита, или пак неком четвртом, петом итд.

Угриновљево објашњење, рекло би се, није вођено теоријским разлозима и начелним одвајањем приче и стварности, односно, идејом о апсолутној аутономији књижевности, по којој је било какво довођење приче у везу са реалношћу неосновано или ирелевантно, већ је то објашњавање властитог стваралачког и уметничког искуства и поетичких опредељења, артикулација основних елемената властите поетике. Та поетика почива на идеји о посебности књижевне пројекције с тим што се та пројекција може на разне начине односити на стварност, упућивати на њу, означавати је, доводити се у везу са њом. Пре него о потпуној, ту је реч о релативној аутономији књижевности, као што је видљиво и то да је од свега тога много важнија интенционалност књижевног остварења и то управо лепеза релација које се могу успоставити између стварности и књижевности.

Али у овим сећањима Угринов уопште не говори о томе, о тој несумњиво битној интенционалности књижевне пројекције конкретног догађаја, ни о једном аспекту те интенционалности, па ни о аутентичности, веродостојности, одступањима књижевне пројекције од реалног повода, нити о разлозима, сврхама, размерама итд. тог одступања. То, можда, не треба ни очекивати од писца који о свему томе може да говори, пре свега, као уметник стваралац, дакле, о свим тим аспектима само као о својим намерама, замисли дела, плану, поступку итд., што не мора да значи да је баш то и постигао.

Угриновљева сећања на прву приповетку не завршавају се поетичким објашњењима. После писања приче — наставља

Угринов историју настанка своје прве приповетке — уследило је потајно прекуцавање на писаћој машини у редакцији *Вечерњих новости*, за које је писао позоришну критику, а онда су наступиле нове невоље. Писац је покушао да своју причу објави у неком од књижевних часописа, и то више пута. И сваки пут безуспешно. Прво ју је понудио *Делу*, које су покренули 1955. године писци модернистичке оријентације, тако да уопште није сумњао у то да ће ту његова прича бити прихваћена и објављена. „Међутим, глатко су је одбили. Тај Младић у причи који је истеривао правду на путу за стрелиште, као да још није имао права да поставља 'велика' питања” — каже Угринов покушавајући да објасни зашто у *Делу* приповекта *Бели ниски зид* није прихваћен. У *Савременику*, часопису основном исте године кад и *Дело*, али са супротним, конзервативним поетичким усмерењем, прича је, наравно, одбијена. Ту је писац још добио и прекор због угледања на Камија и његовог *Сџранца*. А у *Лейојису Мајице српске*, писац је од новог уредника Б. М. Михиза, који му је иначе био наклоњен, добио недвосмислен одговор да такав крај приче „не може да прође!”, подразумевало се из идеолошко-политичких разлога.

Две-три године касније, када је припремао своју прву збирку приповедака *Койно*, писац се запитао шта да ради с *Белим ниским зидом*. Није му било баш јасно зашто његова прва прича није могла да буде објављена, у чему је проблем кад је у њој описан, у ствари, један „доследан” тренутак Револуције. Другог објашњења нема до да „та високо уздигнута Револуција није трпела да има и неки недостатак! Поготово морални. Ту се крио неспоразум.” Али, за писца, то никако није могао бити разлог да *Бели ниски зид* изостави из своје прве збирке приповедака. Без те приче, збирка му се чинила бесмисленом, иако је сматрао да у њој има и бољих прича, као што је *Мосџ*. У нади да ће управо *Мосџ*, па и неке друге приче највише закупити пажњу рецензената, писац је уврстио у збирку и приповетку *Бели ниски зид*, брижљиво јој бирајући место тако „да се што мање примети”.

А када се сећа свега тога, Угринов не покушава да и проблеме с објављивањем своје прве приче доведе до теоријских импликација о односу уметности и стварности, задовољавајући се тиме да све то схвати као извештај „неспоразум”. Говорећи теоријски, том речју неспоразум покрива се, у ствари, нешто што се тиче односа стварности и уметности, и што би могло бити једна посебна тема у том односу. Наиме, осим у аспекту дескриптивне веродостојности, однос приче према стварности може понекад да се успостави у контексту идеолошко-политичке подобности, и да има различите конкретизације и исхо-

де. Израз „неспоразум” је исувише неодређен за случај као што је био овога пута, када је однос заоштрен до конфликтности, односно, искључивости приче и стварности, што је довело до тога да прича не буде објављена неколико година.

Писац је, дакле, доживео то као неспоразум, а не као озбиљан конфликт чији је исход ускраћивање могућности да се прича објави. Две-три године касније, припремајући своју прву збирку, гајио је наду да би неспоразум могао бити блажи, па и исход повољнији. А када је сазнао да ће рукопис збирке рецензирати уредник који је „важио у модернистичким круговима као конзервативац”, забринуо се и — препустио се судбини. И овога пута она је писцу приредила изненађење, али нимало непријатно. После месец дана, на разговору с уредником, није било ни замерки, ни сугестија за поправке. Уредник није имао никаквих примедба на збирку, ни он ни његове колеге. Изненађење се претворило у запрепашћење када је уредник додао како му се међу приповеткама збирке највише свиђа — *Бели ниски зид*.

Сећање на овај преокрет Угринов завршава неколиким закључцима од којих се издвајају два, један као животно, други као списатељско искуство. Додајући да то није било ни први ни последњи пут да му се догодило супротно од очекиваног, Угринов објашњава да се то збило тако не „само зато што су се ствари мењале, и што се стално мењају, већ и што и ми сами мењамо своје предрасуде”. На основу сличних искустава, Угринов долази да сазнања да се у животу ствари стално мењају, и да се зато не потврђује оно што човек очекује или мисли, тако да човек, мењајући стално и своја уверења и очекивања, живи, у ствари, у — предрасудама.

Своје списатељско искуство Угринов ће уобличити у исказ о непоузданости чак и оних устаљених поетичких категорија и одређења, односно, у закључак о њиховој проблематичној употреби и улози у књижевном животу. Пошто је доживео да му причу одбију најпре један уредник који је по ондашњим схватањима био модерниста, потом да то исто учини и уредник из наводно конзервативне редакције, а онда и уредник опозиционог идеолошко-политичког опредељења, да, најзад, неколико година после свега тога, ту три пута одбијану причу прихвати и објави уредник који је у државној издавачкој кући важио за конзервативца, Угринов постаје веома сумњичав према књижевнотеоријским и књижевноисторијским терминима: „Тада сам још наивно веровао да те разлике: модернизам — конзерватизам, модернизам — реализам итд. играју неку улогу. Али то су били само изговори.” Уместо тих варљивих назива-етикета из инструментарија опште књижевне теорије, одно-

сно историје књижевности, важнију улогу у књижевном животу играју, по пишчевом сазнању, неки други чиниоци. Уопштавајући своје списатељско искуство у поетичким категоријама, Угринов, у ствари, артикулише, насупрот општој поетичкој перспективи, аутопоетички исказ и окреће своју ауторску експлицитну поетику у сасвим критичком, негативном смислу, у ствари, ка антипоетичком концепту поетике.

За писца је, свакако, најважније да је његова прва приповетка, упркос свему, објављена. *Бели ниски зид* је штампан са закашњењем од неколико година, тачније 1959. године, у првој пишчевој збирци приповедака *Койно*, како је он и желео, али због бојазни од новог неспоразума, није је ставио на почетак, нити на крај књиге, већ на неприметно место осме међу једанаест приповедака. У међувремену Угринов је написао и роман *Вазнесени* и послао га на анонимни конкурс сарајевске „Свјетлости”, која га је и објавила 1957. године, али не под тим насловом, идеолошки помало сумњивим због архаичности, већ је не питајући писца ставила његов поднаслов као наслов романа — *Одлазак у зору*.

У развојном луку књижевног стварања Павла Угринова приповетка *Бели ниски зид* означава престанак писања стихова, којима је он започео свој књижевни опус, и прелазак на прозу, то јест, на приповедање, у којем он почиње да ствара свој књижевноуметнички дискурс помоћу кога покушава да обликује што потпунију и што подробнију уметничку пројекцију савременог доба и човекове егзистенцијалне ситуације. У време када пише своју прву приповетку, Угринов врло интензивно трага и за уметничким формама и за наративним поступцима, односно, за својом поетиком приповедања. По том његовом раном остварењу види се како он прихвата, у ствари, најподстицајније импулсе књижевне еволуције код нас, која је управо тада улазила у фазу новог, интензивног динамизма, с јасном тенденцијом ка све већим, пре свега, уметничким амбицијама. То је била врло повољна околност за овога писца који од самог почетка показује несумњив стваралачки и уметнички потенцијал прихватањем понајјачих изазова и иновацијских усмерења.

Пишући своју прву приповетку, Угринов остаје у домену ратне тематике, и даље доминирајуће у нашој књижевности, али се усредсређује на мотив стрељања невиних цивила, и то на најизазовнију варијанту тога мотива, када то стрељање врше наши војници а не окупатори, а жртве су наши суграђани, припадници не нашег, већ непријатељског народа, што је, дакле, мотив којим се у први план ставља морални аспект догађаја. Тиме се Угринов придружује оним нашим писцима који

су почетком педесетих година направили заокрет у књижевној еволуцији и уметничку интерпретацију засновали, не више на поједностављеном и већ истрошеном црно-белом сликању и тумачењу према идеолошко-политичким догмама, већ на новом и комплекснијем приступу и усмерили у правцу проблемског осветљавања и моралног преиспитивања, као што су то већ почели да раде, иновирајући истовремено и уметнички поступак, сваки на свој начин: Михаило Лалић у роману *Свадба* (1950), Добрица Ћосић у роману *Далеко је сунце* (1951) и Оскар Давичо у роману *Песма* (1952).

Угринов, дакле, није био први који је започео те прекретничке иновације, али је у његовој првој причи било толико и тих и неких других иновација да је она пробијала и најмодернији хоризонт очекивања у том тренутку, „тренутку” који је потрајао четири-пет година, колико је ова прича остала необјављена. С друге стране, не би се могло рећи да су та његова трагања била јалови покушај и промашај, нити да је писац правио грешке, већ, напротив, да је на самом почетку свога приповедачког стварања постигао поетичку конзистентност наратива, односно, уметничког доживљаја, што се види по томе што и данас, пола века после настанка, *Бели ниски зид* оставља целовит утисак на читаоца.

Иако у овој причи обрађује мотив који је сам по себи речит, то јест, заснован на недвосмисленој идеји — моралној осуди осветничког убијања недужних људи макар то било у усред жешћих ратних борби, што је тада, дакле, била изазовна идеја за литерарне иновације, Угринов ипак не обликује једноставну уметничку пројекцију. Ни основну идеју, ни наратив он не развија једнозначно, нити се задовољава само иновацијом у идеји литерарног преиспитивања неких спорних поступака у ослободилачком рату и револуцији. Успех *Белоḡ нискоḡ зида* плод је разноврсности иновација и осталих поступака које је писац применио у ширем распону литерарних ефеката. Један од тих иновацијских поступака јесте апстраховање дескрипције средишњег догађаја. Описујући след збивања, Угринов то чини у подробној, успореној и поступној, мада више у мирном него повишеном приповедном тону, али и поред тога, одржава низак ниво семантичке конкретности, нарочито у једном аспекту. У ствари, писац избегава да пројекцију догађаја тако конкретизује да се тачно знају време, место и његови главни актери. Кад обликује те елементе приповедне структуре, писац изоставља оне податке којима би се ти елементи индивидуализовали историјски веродостојно. Не наводи ни тачан датум, ни место, ни имена учесника, чак ни неке опште одреднице, тако да се не зна ни о каквим борбама и о којим вој-

скама је реч, ко су учесници збивања. Кад о том догађају говори касније, у својим сећањима, Угринов поступа друкчије и даје конкретније одреднице, па каже, на пример, да је цивил Немац, да се догађај збива на дан ослобођења. А у самој причи тога нигде нема. Главни јунак није партизан, већ војник, цивил није Немац, већ доктор — управник градске болнице, један други учесник је командир, други је униформисано лице. А сам главни догађај остаје неиспричан до краја, јер се прича завршава тако што главни јунак, кад га већ и окупљена гомила људи тера да пуца у жртву одмазде, то не чини, но испушта пушку из руку, пада на колена и онесвести се, па читалац може само да претпоставља шта је могло после да буде.

Оволико апстраховање приповедања, сасвим необично за ондашњу прозу, Угринов не чини да би избегао недвосмисленост своје дескрипције спорног догађаја и тиме ублажио оштрицу своје критичке објекције на рачун ослободилаца. Јер, и поред тако апстраховане дескрипције, нема никаквих недоумица о којем је то рату реч, о каквом стрељању, када и где се оно догађа. Писац не конкретизује своју дескрипцију у пуној мери, јер сврха те дескрипције није фактографска веродостојност и недвосмислена идентификација догађаја према историјској стварности, већ уметничка интерпретација са врло схематизованим аспектом уметничке структуре, аспектом упућивања на конкретну историјску стварност, и то зато да би се, поред конкретне интенционалности на један појединачни догађај, постигла у дескрипцији и она важнија, апстрактније схематизована интенционалност дескрипције, односно универзална перспектива, као да је реч о сваком војнику и сваком стрељању било којег недужног човека.

Али, Угринов не развија нарацију да би полазну идеју недвосмислено артикулисао као универзалну поруку, а прича добила и аспект највеће семантичке општости, односно универзалности. Једноставно, његов јунак није склон уопштавањима, општијој аргументацији или заговарању једне тако недвосмислене идеје, већ су му мисли помало конфузне, недоречене, неповезане, па је и перцепција исто таква. Угриновљев јунак не пуца у недужног човека не из свог јасно изложеног убеђења, већ због низа околности: и зато што уопште не уме да пуца из пушке пошто то никад раније није учинио, и што не осећа никакав порив, већ му је то одвратно, толико мучно да на крају сасвим онемоћа и изгуби свест. У *Белом ниском зиду* основна идеја почива највише на семантици самог мотива; а догађај се не описује да би се та идеја што јасније и што аргументованије изложила, но се она сугерише индиректно, описом догађаја.

Па ни нека психологистички усмерена интерпретација није тежиште ове приче, мада је психолошка димензија један од најразвијенијих њених елемената, а психолошка мотивација понајразвијенија. Збивања јесу описана онако како их види и доживљава главни јунак, а опис стилизован понајвише у техници и конвенцији тока свести. Али ипак, писац не конкретизује ни психолошки аспект у свим елементима. Када се главни јунак сећа како му је доктор у кога је наређено да пуца, управо он, спасао живот приликом одмазде коју је организовао окупатор на почетку рата, и како је тада умро стриц главног јунака, писац и један и други догађај описује више дескриптивно него доживљајно, тако да се у опису ни приближно не дочарава драматичност јунаковог за длаку избегнутог хапшења, односно трагичност смрти његовог стрица, који том приликом напразно умре.

Уз све то, писац уводи у наратију неке друге психолошке садржаје, који нису баш много у вези ни са главним мотивом приче, ни са атмосфером описаних збивања. Иако учествује у потери за наоружаним и опасним непријатељским борцем и мада страхује од евентуалног сусрета с њим пошто не уме да пуца, главни јунак ове приче одједном почиње да запажа нешто што до тада уопште није примећивао: лепоту шарено окречених паорских кућа, које су се налазиле у близини. На крају описа уводног призора, у коме главни јунак, с пушком у руци, лежи у сасушеном муљу на некој косини вребајући непријатељског војника, кроз главу му пролази мисао како је пушка коју држи у руци нешто што му дотад уопште није било потребно да би „могао живети у овим равничарским пољима са раскошним бојама, у тим улицама са разнобојним кућицама под дудовима и багремовима, у овом равничарском, паорском граду са његових десет цркава које наизменично звоне у различитим нијансама”. Ако је овакав начин развијања наратије функционалан психолошки, као евокација јунакове појачане перцепције и напетости због опасности у којој се налази, ово пишчево инсистирање на јунаковој потреби за лепим призором и мирним животом, у ствари, знатно усложњава уметничку интерпретацију.

По своме предмету *Бели ниски зид* је прича о једном ратном догађају, а фабулом помоћу које се тај догађај конкретизује Угринов издваја морални аспект једног тако суровог и проблематичног поступка као што је стрељање недужних цивила, дакле, ништа друго до злочин. У наратији, међутим, најмање места заузима моралистичка артикулација; ње заправо и нема, већ писац користи, углавном, психолошку, описујући читав догађај искључиво из угла безименог новопеченог борца коме

је све то: и потера за убицом, и одмазда над недужним цивилима после неуспеле потере, а поготово стрељање доктора, потпуно страно и неподношљиво. Кроз његову евокацију тих мучних догађања, провлачи се, и то превасходно по логици највећег контраста, његово уживање у лепоти складно обојених кућа и у идиличним призорима мирног равничарског амбијента и живота у миру.

Сваки од ових аспеката Угринов обликује на посебан начин, па чак и један исти аспект час веома подробно, час сасвим схематично, или га прекида прелазећи на неки други, али их све некако повезује и усклађује у јединствену нарацију развијајући је у врло густој мрежи релација тих аспеката и контекстуалних значења.

Из пищевих сећања на то како је написао ову причу види се да је она настала поводом конкретног догађаја у рату, али он је уопште није писао као фактографски веродостојну литерарну реконструкцију тога догађаја, већ ју је самим литерарним обликовањем, то јест, разним уметничким поступцима одвојио од фактографске семантике, да би обликовао знатно сложенију уметничку интерпретацију. Њена сугестивност и убедљивост не заснива се, према томе, на фактографској уверљивости, то јест бележењу једног догађаја, за који, уосталом, и не знамо тачно који је и какав је, нити се смисао те приче може сводити на сведочење о том догађају, већ је њена сугестивност плод свих оних списатељских поступака, односно њихове читалачке конкретизације, дакле, разноврснијих уметничких поступака.

По својој интенционалности та уметничка интерпретација се односи и на конкретну историјску стварност, али никако на начин и у сврху фактографске веродостојности, већ у знатно сложенијој и вишезначној семантици, наиме, много више на неке друге ситуације у стварности са којима се може, опет на разне начине, доводити у везу, али се највише остварује у својој особеној уметничкој интенционалности, интенционалности особеног уметничког доживљаја и успостављања естетског односа и према једном таквом догађају, тачније према стварности у којој је такав догађај могућ и према животу уопште. А такво развијање нарације, њена тако разноврсна значења и поливалентна семантика не постиже се пуким препричавањем једног догађаја већ само сложеном уметничком нарацијом, заснованом на целовитој и развијеној поетици и поузданој приповедној реализацији те поетике.

У својој првој приповеци Угринов је пронашао врло плодносноу поетику приповедања која се остварује у вишезначној семантици и слојевитом уметничком тумачењу и доживљају

стварности. О тој својој списатељској поетици Угринов не говори у сећањима на почетке свога стварања у прози. Приповетком *Бели ниски зид* показује своју склоност ка стваралачком трагању и иновирању, ка сложенијој поетици нарације и вишезначној уметничкој схематизацији и сугестивности. Пре свега, та Угриновљева имплицитна поетика није ни једноставно постављена, ни упрошћено изведена. Она се не заснива ни на идеји миметизма, нити на идеји фикционалности књижевности. Књижевност није ни пуко описивање онога што се догодило, нити измишљање догађаја. Залога њене уметничке сугестивности и посебности није у фикционалности пројекције, нити ту посебност угрожава њена миметичност. Књижевна уметност није ни само миметичка, ни само фикционална, већ се остварује у богатијој и разноврснијој семантици која подразумева не само та два начела, већ свакојаке друге односе и везе спрам стварности. Рано Угриновљево приповедање се одликује сложенијом интерпретацијом стварности и доследном уметничком артикулацијом односа према стварности и према животу. Његова приповедна реч и онда кад опонаша стварност, не опонаша је сасвим, и не подлеже неким другим пројекцијама, па ни идеолошким догмама и политичким налозима, већ се одваја од њих и отелотворује у уметничкој сугестивности. Обликујући уметничку пројекцију неког догађаја, Угринов је издваја од осталих пројекција и схематизација стварности. Стварност се на разне начине дочарава у приповедању, као што се и оно огледа у стварности на разне начине, у разним аспектима. Приповедање се на разне начине може вредновати и самеравати према стварности и животу, а и они према њему, али је за саму књижевност најважнији уметнички начин, јер је то претпоставка њеног постојања.

На тој поетичкој концепцији односа књижевности и стварности Угринов развија нарацију у *Белом ниском зиду*. У његовој интерпретацији једног догађаја из рата читалац не добија фактографски веродостојну реконструкцију онога што се догодило, нити је разлог приповедања о том догађају, у његовом посебном историјском значају, или некој другој величини. Није, дакле, вредност приче толико у описивању тог догађаја, чак ни у показивању разних његових аспеката и димензија, већ у уметничкој артикулацији, то јест, естетском доживљају једног таквог догађаја, тачније речено, поводом једног таквог догађаја.

Аспекти који у првој причи Угринова добијају истакнутије место су морално-психолошки и то у приличном распону конкретизација или схематизација: од имплицитне али недвосмислене осуде стрељања невиних цивила, преко речитих унутрашњих отпора главног јунака, његових упорних а ипак неуспе-

лих покушаја побуне против стрељања, најзад, преко његовог губљења у клопци захукталих збивања и онесвешћивања, више као јунаковог пораза него избављења из мучне ситуације, до универзалне поруке да је свако стрељање недужних људи злочин, који изазива не само моралну осуду, већ и најдубљу одвратност.

Осим свих ових и сличних схематизација помоћу којих семантички засвођује нарацију и артикулише уметнички доживљај, Угринов проширује мрежу значења и снажно појачава уметничку поруку необичним завршетком *Белоџ нискоџ зида*, удаљавајући је од фактографске и појачавајући њену уметничку веродостојност и домет. Писац неће испричати како се догађај о којем говори окончао; зауставиће се онда кад се главни јунак онесвести згрожен наређењем да пуца у недужног човека, који му је, уз то, раније у сличној прилици, спасао живот. Такав завршетак је литерарно оправдан утолико што је једини наратор главни јунак, па нема ко да исприча шта је било после, како је егзекуција извршена. Угринов је оставио причу без икакве назнаке о егзекуцији, остављајући фабулу незавршеном, а причу у том аспекту недореченом, мада је претпоставка да је тако ужасна наредба, кад је већ издата, била и извршена. Наиме, ка том епилогу води логика рата и ратних ужаса.

Ако је фабулу и оставио незавршеном, Угринов је, зато, своју уметничку интерпретацију, а то значи и причу завршио до краја, заправо, окончао на најснажнији начин обликујући рекло би се заобилазну, али врло речиту коначну поруку. У равни фабуле *Бели ниски зид* се завршава веома обесхрабрујуће и трагично, неминовним поразом главног јунака, који је немоћан да спречи један тако дубоко нељудски поступак. Судаћи по фабули, *Бели ниски зид* је трагична прича о победи зла, односно, о немогућности избављења човека од коби зла. Једини одговор на ту коб је одвратност коју такав епилог фабуле изазива и, доиста, тај доживљај одвратности је преовлађујући елемент уметничког доживљаја који се отелотворује у овој причи.

Упоредо с тим, Угринов је на самом крају приче уткао у њу и један други одговор, одговор који даје нико други до жртва стрељања. Тај одговор излази из оквира стварног и вероватног и звучи тако нестварно и тако невероватно да се доживљава, пре свега, као у фабулу уденута уметничка пројекција и наговештај могућег изласка из клопке зла. Наиме, кад главни јунак клоне и онесвести се поред доктора, кога никако не може да спасе стрељања, овај се окреће према главном јунаку, сачека тренутак да дође к свести и са смиреношћу оних који знају судбину му каже: „Пуцајте, млади господине, тек после тога може живот да се настави.”

Та реченица као да не припада фабули, јер не може да промени било шта у њој, али припада поруци и укупном утиску и смислу приче, којим се та фабула бар на уметнички начин обеснажује. Изговарајући тих неколико речи, овај јунак приче показује да зна да му спаса нема и да ће бити убијен, али да то не значи коначну победу зла, већ да властито смакнуте доживљава као жртву која се приноси злу, после које ће се живот наставити, па тако и могућност да не буде баш толико мучан, јадан и суров, но ипак један друкчији, подношљивији и бољи живот.

Ова реченица, којом се открива једна друкчија могућност егзистенције од оне у описаној ратној стварности, дакле, једна друкчија, то јест, боља и лепша могућност постојања, управо, та реченица постаје прави епилог ове приче, без обзира на то какав је епилог њене фабуле. То је епилог, то јест, довршетак приче као целине, као уметничке структуре, коју је Угринов, дакле, обликовао не идући толико за фабулом, односно, догађајем из ратне стварности, већ за поентом и уметничком поруком. Тек довођењем приче до тачке у којој ће се указати могућност једне боље и човечије егзистенције, тек схематизацијом тих семантичких аспеката догађаја о којем се приповеда, конституише се уметнички доживљај у својој пуној уметничкој довршености, тако да прича није само литерарна репродукција тога догађаја, већ постаје уметнички и естетски чин, то јест, артикулација оне лепше могућности постојања. Када један писац развије свој наративни дискурс до пуне уметничке артикулације, као што то чини Угринов у својој првој приповеци, онда је то знак да је пронашао и своју ауторску поетику.*

* Током припреме ове свеске *Леттојуса* за штампу, стигла је тужна вест да је Павле Угринов, 23. јуна, преминуо.

In memoriam

СРБА МИТРОВИЋ
(1931—2007)

ТАЊА КРАГУЈЕВИЋ

КАРТОГРАФИЈА ИЗМИЧУЋИХ РЕАЛНОСТИ

Маљине, сазвезђа — клизни корен поетског
писма Србе Митровића

Срба Митровић (1931—2007) ступио је на поетску сцену уобичајеним путем, на неуобичајени начин. Као потпуно зрео песник, прву збирку *Метасирофе* објавио је у „Нолиту” 1972. Књига, која је привукла велику пажњу и добила сјајне оцене, публикована је, дакле, када је песник већ навршио четврту деценију. К томе, било је то у време када су значајна песничка имена, генерацијски му блиска — Миодраг Павловић, Васко Попа, Иван В. Лалић и Јован Христић — била увелико утемељена.

Друга књига, *Ойкорачења* (1975), значила је неочекивани пад, и након одбијања у „Нолиту”, аутору је донела разумљиво нерасположење и скепсу, које је, по песниковом сведочењу, Васко Попа, угледник ове издавачке куће, усрдно настојао да ублажи. Рукопис је, захваљујући Александру Тишми, као уреднику, објављен у Матици српској. „Прошао је, а ја ипак знам да је то моја, мислим, најслабија књига”, каже песник, у свом посве искреном сведочењу (*Поезија Србе Митровића*, Матица српска, Нови Сад 2000). У „Просвети” је 1984. публикована збирка *Ојис и шруње*, но ипак, у овом периоду, Срба Митро-

вић је остао готово повлашћени аутор Матице српске, чији му је пробирљив уреднички тим (Раша Попов, Владимир Копици, Миливој Ненин, Мирослав Ранков и Јудита Шалго) објавио три књиге: *Подне на Теразијама* (1983) *Шума која лебди* (1991) и *Снимци за јанораму* (1996). Управо последњим од ових наслова, Срба Митровић постаје не само етаблирани песник, већ и стваралац посебно уважен, чак и међу генерацијама сасвим младих песника. Другачији од свега владајућег на тадашњој поетској сцени, склон апаратном и истраживачком у свом прегнућу, а хуморности, екстраваганцији, заобилажењу стилског чистунства, отвореном изразу и слободном стиху, Срба Митровић се деценијама доследно кретао унутар својих изабраних сфера: између самоиспитивања и аутоироничних опсервација, на омеђеном и опскурном простору животних мена, узимајући себе „као узорак” у стваралачкој реторти, у којој су реминисценције поетских љубави и почаст прецима помешани са неумољивим диктатом биолошког ограничења и неминовности регресија. Овај, условно схваћени „лет у месту”, повод меланхоличним сагледањима људске судбине, историјских и урбаних устремљености ка увек новој тачки застоја, лома и краха, постаје базна тачка Митровићеве поезије и његових апокалиптичких пројекција, које, парадоксално, не израстају из нечег удаљеног и непријатељског, већ из најближег и најугроженијег, из генетске детерминисаности и самог устројства људског бића, које нам у сваком часу поклања новог, непознатог двојника, што пристиже из властитих лутања, слабости, омеђења и пада — из слепости чула, неумољивости материје и нагона — из којих се извијају немоћ и ћутња, и једва освојиви пропламсаји отпора — дух и песма.

Посебну профилираност Митровићевом поетском подухвату подариће паралелни песников ангажман, који је оснажио и освежио његове поетичке премисе, и још више га приближио генерацијама млађих стваралаца. Његов посвећени преводилачки и антологичарски рад, крунисан објављивањем антологија модерне енглеске и америчке поезије („Светови”, 1992. и 1994), изнео је на нашу књижевну сцену читаву мапу инспиративних кретања и промена, зачетих у песништву енглеског језика након 1950. Налазећи, у том раду, између свега другог, и дубински провокатив ширењу властитих поетичких алтернатива, и читаву скалу охрабрења за свој отворени и неконвенционални песнички концепт, Срба Митровић је, у покретним, нефиксираним мрежама песничких мотива англоамеричке поезије, усмерених ка модерном времену, свакодневици и песничким ауторефлексијама, као и новом фондусу облика и стилских решења, видео подстицаје за мотивске акценте, посве

лични поетски тон, као и за формалне и језичке иновације у својој поезији. „Мислим да је превођење поезије врло добра школа писцу. Осетити богатство свог језика, опипати различите варијанте стиха, изабрати праву, једину реч тако насушну, све то даје самоувереност и лепоту писању. Било је година када сам неуморно преводио и писао своје стихове и ништа није сметало једно другом”, сведочи песник о том подстицајном искуству. А ови додири су уистину ферментирали, остављајући благотворан траг у ономе што је Срба Митровић слутио и годинама потврђивао као свој узнемирени предео лирике, у залеђу код нас још увек снажне модерне, као објаву другачијих поетичких визија, особеног, трагачког, упитног, унутарњим дијалозима прожетог, несаничног и живог стваралачког рукописа.

Дијалоске тезе и оспоравања, од самог почетка, дају карактер притајених тензија исповедно интонираном писму Србе Митровића. И када је конфесионална, ова лирика носи двојни смисао, који сваком детаљу видљивог и конкретног даје значење колебљивог упоришта, као што и уверљивост сензација и рефлексија означава флуидним и произвољним, све док не буду смештени у крхке шкољке, чулно провериве омотаче речи и звука. Тај инструмент што непосредно спроводи и осећа оно што саопштава, а своје арије проверава у контрапункту, двојним ехом, померањем, каткад оштрим и јетким, каткад контемплативним, од једне до друге опозитности бића и могућности стиха, представља вид оног „прихватљивог” простора и тона песме, како је скромно истицао, у коме и тело и душа, подједнако, обитавају у лавиринтима немоћи и слепила, чинећи песника Хомером свакодневља, коме ноћ и „несанични сан” обећавају тек краткотрајне проблеске сазнања.

Тихи лирски диспут у поезији Србе Митровића не само што је извор варирања песничких мотива у каталогу егзистенцијалних слика, он је и својеврсни поетски опит, у коме су размере и опсеци постављених питања начин да се спутаност и самерљивост видика, у пуком и голом „експерименту опстајања”, раскриле и мноштвом алтернатива уведу у особену проверу лирског чула и видела, којима се куша снага осета и промишљања — да се самом бићу поезије, наиме, повери осматрање животних факата уплетених у граничне тачке постојања, и онај њихов низ што чини људски живот, једну судбину. Понајпре ону, проматрањима и искуству најдоступнију — сопствену.

Стога је симболика овог поетизованог „незнања”, и поетике „приближности”, увод у читање поезије Србе Митровића, а у суштини пледоаје за методологију која је у нашу поези-

ју краја претходног века увела поступак лежерне нарације, технику разломљене слике, мозаичких склопова и променљивих ситуација, од којих је свака пројекција и конкретног и могућег искуства расапа, слабљења, уздицања и пада, један увек нови потез, и право на исправку, у освајању немогуће тачности — претекст за малу песму — крхотину, фрагмент, сажету противност, као непосредни увид у животни апсурд, јад и сјај „наших чињеница”. Окретање „расположивом”, ономе што је познато из реквизитаријума основних појмова и њихових значења, друго је име пак за поетички отклон од великих арматура смисла, митопоетских пројеката, и основ ауторове „поетике дословности”, као непрекидног поетског *йокушаја*, који у свом немистификованом виду и зачудностима којима нас запоседа енигма постојања и нарастање природних затамњења — у клизном, покретном филму *ојсјајања у несјајању* — испрекидану серију наших увида, као траку у сегментима и секвенцама, или очице искидане мреже, поетски плете око неразрешивог апсурда трајања, где смо сваког трена „жељни разумевања неразумљивог”, у искрицама видеела, док и сами постајемо све невидљивији на екранима општих промена.

„Поетика дословности”, пред стварношћу која се намеће као неограничена сукцесија слика, ситуација и сензација, и сама разлаже своје захтеве, те у различитим текстуалним формама, ван строгих оквира, продубљује или исправља и дописује већ настале опсервације и слике. Живот као пројекат варљивости, у коме је видљиво обиље и растакање форми само одраз невидљиве суштине, принцип песничке „тачности” неминовно уводи у контрапунктну игру двојних феномена, што оспоравају важност универзалне формуле, и читаву стваралачку авантуру, у узбурканом пољу свакад новог животног искуства, које се исказује као магловити, флуидни ток, урањају у серију записа, *йоновољени йокушај*, што својим системом метаморфоза нуди поетску отвореност, логику одбачене формуле, приправност на одсуство великог и високог захтева, негујући скромно, трпељиво саображење песме апроксимативном, сумњама изложеном разломку окушаних, проверивих а већ у следећем трену неухватљивих призора, сведочећи, у сваком трену, о себи другачијем — говорећи, наиме, о јединој поузданости структуре света као непрекидној, поништавајућој промени.

Веристички призори — амбијентална сведеност на урбани простор, свој крај, дом, собу, лежај, себе сама, на свакодневну помоћ малих, драгих ствари, што чине могућим удисај живота — одблеснути у двострукој пројекцији надстварних нагласака — песника голих реалности претварали су у метафизичара свакодневља. Саопштавајући, неприкривено, истину о човековој

егзистенцији, прикраћеностима људског бића, и неизбежно-
стима које га чекају, Срба Митровић свој стих урања у дубља
питања људске природе и оних закона који је одређују. Та
отвореност га чини блиским водећим ствараоцима не толико
наше, колико светске модерне поетске сцене, можда, пре свих,
енглеском песнику Филипу Ларкину, чије је албуме свакодне-
вља и самоироничну, храбру загледаност у отворене тачке људ-
ске патње и замицања у прохујалост, тако инвентивно прево-
дилачки тумачио, али и Роберту Ловелу, чије су *Скице из жи-
воћа* провоцирале његову стилску отвореност, беспопштена са-
моосматрања, и визију „клизног корена” човековог трајања, а
тима и сумњу у заустављену слику и довршене форме истина.
Ловелове „слике из снова” који нису идеализована верзија ре-
алности, већ неугодно, трпељиво бивање међу непознаницама
ишчезавајуће прошлости и нејасне будућности, без сумње су
снажиле ону врсту *јаснијег вида*, коју је Срба Митровић још у
раним етапама рада (*Библиотека*, 1992) одабрао као упориште
својој *йоейици каледоскојског ока*, примереној склоности сли-
ка да „пермутирају и беже”, одвијајући се у аутентичном не-
складу, мењајући места, претварајући догађајно у упамћено, у
артефакт прошлог и колебљиву претпоставку будућег, у „недо-
вршено гледање страве”.

На том двојном плану — флуидности и нечиткости оп-
штег тока ствари — и потреби да се оне привременим форма-
ма сазнања, у кратком вербалном снимку и муњевитим прони-
цањем животне суштине, ухвате и назначе, поезија Србе Ми-
тровића је на сталном трагу модерне *йоейске скице*, која нај-
верније исказује импулс аутентичног казивача, чији запис, уме-
сто укочености слике, представља вибрантан вербални рам,
испуњен увек новим непосредним призором, заправо оствару-
је ону помериву двојност, чији додир и преклапања, како ка-
же један Ловелов стих, чине снимак „појачан животом”.

Окосница — која је спојила успешан поетски почетак 1972,
и најзрелије књиге Србе Митровића, остварене у различитим
формама опита којима је подвргао поетску слику, као и могућ-
ност речи да дочара и стабилност и промену, да одрази хао-
тичну, узнемирену реалност у посве јасној перцепцији — јасно
указује да је основна песникова преокупација остала непроме-
њена. Као што га је, од свих стварности, одувек и трајно, нај-
више провоцирала она, најнепосредније уплетена у човеков
живот, у његову личну историју ван историје, која промиче у
њему самом, између приче о прецима и потомцима, рођења и
смрти, у свему најчешће затајеном, заклоњеном — у заточено-
сти унутарњом самоћом тела, страхом, слабостима и сломом,

потцртаним сликама које имају заједничко порекло и суштину — исти „проточни корен” — у „бистрој реци одласка”.

Поезија се, у суштини, увек бави унутрашњим — људска историја је оно што се одвија у телу, и у души, која је и сама, нимало нестварна, безмерно осетљиви спроводник патње чула и укрштених спознаја, што човекову трајашност уписују у свеколику фреску бивања, где је „читав умирући свет”, како би рекао Ортега, „окружен раскошном свечаношћу сопствене смрти”. Мајстор апокалиптичких призора савремености, урбаних отуђења и фрагментизоване реалности новог доба, Срба Митровић је пре свега песник интимне драме најсажетијег и најуверљивијег израза — драме тела — у којој још видљивији бивају неочекивани, надреални обрти судбине, којима ехо душе и истинољубива игра духа дају зрачећу енергију, а двојном знаку пролажења, и заточености, у „процепу људском” дарују снагу апстрактнијег, или, потпунијег реализма.

Тако је *йарадокс йосмајрања*, уочљив у свакој песниковој књизи и песми, усредсређен на „разговор у врлогу”, на будност сна, и напакон, у тестаментарној збирци Србе Митровића, на речиту напетост контроверзи појмова *маглине* и *сазвезђа*, на *сабраност* у *мраку*, пуну вредност секвенце, проблеска истине, која чува свој стварносни траг, свој телесни, органски белег, а одише при том емоцијом и сазнањем, у непорецивом фрагменту и у муњевитости речи-слике. Та бритка и вишезначна животност поетског знака особито се истиче на мекој, покретној подлози Митровићевог меланхоличног писма. Његов стих је истовремено и носилац мелодије и њеног расапа, а песма — свест о недовољности — у својој унапред прихваћеној лелујности, трагање је за вишеобличношћу, сред контроверзи лирске структуре, на *маји стиварања*, која клизи по никад пронађеној потпуности, а износи на површину, из својих нутарњих буђења, тек блиставост ухваћених ивера, истину „једног искиданог трена”.

Готово у тону метафизичке распре, коју носилац лирског, сама душа води са собом, у свету чула, материје, или спољашњег времена, *Метасирофе* су потоњим збиркама пренеле и притајену распру о моћима и заблудама поезије, која прожима дубоке опреке постојања, човеково нутарње биће, лирску суштину, али и творца песме — прозваног и позваног да о себи сведочи мером изнађене равнотеже и „здраве разумности”. Та унутарња „мапа света који не стари”, подударна је са лелујавим видним пољем, али утолико пре ојачана ужљебљеношћу у „одсеке своје ритмичности”. Калейдоскопски њен видокруг креће се у два смера: покретом секундаре, која довршава пут, у секвенцама понад понора (*Снимци за йанораму*) — право ка

паду у извесност нестајања (*Узмицање*, 1999), али и у сасвим обрнутом смеру. Јер „унутрашње небо” *Мејасирофа* указало је и на облике *здружених различитости*, а читав опус Србе Митровића заправо сугерише да нас *два* света подржавају и хране, и да припадамо обома. Збијени, непрозирни уздах стиха-секвенце тако добија своју противтежу у расвиту, „ђердану ружичастих звезда”. У напоредном речнику нестајања и заустављеног времена, наиме, ослобађа се енергија „продуженог трена”, који нас утемељује у значају и тежини свега у чему уистину јесмо, обасјава наше суштине, уводи их у трајање, у простор бића. И ето нас у топлом поднебљу, светлуцању мрака, где ничија земља и „тријумф узалудности” остављају свој другачији, смислени траг, где постајемо „нешто трајније, а слично / Ономе што једном можда већ смо били” (*Ојис и шруње*). Час лебдења понад понора, умилна чар гозбе света, која пуним спектром дочарава драж виђеног, дотакнутог и доживљеног, твори осетљиво ткиво најлепших песама Србе Митровића, али и енигматику *заједничке* шаре, коју исписују ерос и танатос у свом загрљају, као одложени пад, инаугурисан збирком *Шума која лебди*, а разуђен у књигама објављеним између 1993. и 2004. године: *Жаоба*, *Лосџина*, *Ноћ и сан*, *Раздвојен ил врџлоџ* и *Гозба*. Поетски склоп те одмерене несамерљивости, „дуги трен” поетског знака, парадоксе постојања уводи у суштост судбине, као привид помирења, пацификацију, поглед с временских теразија на простор интимног света, сажет у „чисти знак бића”. У одах — трезвени час, без наде, али уписан у трајање — где ништа није само ништа, већ и „нешто такође”.

Ово искуство здруженог трена, „сабијен бескрај”, који покрива свет, узорак сагласан бићу, утиснут у саму твар универзума — као и маестрална стратегија освајања пуне, појачане реалности, у визији прожимања два света којима припадамо и који у нама размењују места — изводе нас из шума времена и уводе у континуум постојања. Поверени језику, удружују се у моћ поетског чуда да нас утврди, у овоземаљским, топлим сазвезђима, у сегментима исијавајуће истинитости, као тачну, *видљиву судбину* на полеђини невидљивог.

И ова наједном прегледна, изнијансирана раван, ослоњена на елементарне вредносне тачке постојања, у сјају оријентира каквог сазвезђја, еманира и саму суштину лирске песме. Мајсторско писмо Србе Митровића, завршним покретом, у пуноћу остварења, прегледност облика и јасност структуре последње књиге, потезом сигурне руке прибира, као плашт из давнине, кључне знаке поетске пустоловине у којој живот, хаотична и болна појава неприлагођености и ишчезнућа, добија

сновидни одраз своје путне карте. „Прах и ништа” уведени су у ново лице света, у ћућор природе, тихост васељене, и све што је драгост и вредност интимних сазвежђа траје, гласи се као свитац у ноћном прозору, или звезда, некоме, некад, и после нас. И када је у питању урбана балада, раскошна елегија, пламен чулности и реминисценција, или „окренути портре”, као парадигма веристичког нонсенса, или расута ниска сведених секвенци *Сновида*, па и хаику, писан у духу модерне поетске скице померивих форми древних истина — последња збирка Србе Митровића разастире слику о универзуму промена, који у своје клизно пространство преузима видљивост и невидљивост, распростире око себе живе облике, раскошно воће нове гозбе, спреман да изнова подстакне и лирско писмо двојења, и здружења, које сведочи о њему самом истим гласом — живота и смрти.

Јер, нимало апстрактно, тело, извор страха и претњи, није чиста материја. Његов речник пути благ је и опор: и свила и платно, на којима покрет руке и духа остављају, подједнако, трагове свог сазнања. Непоуздани „сведок нејасног постојања” тако постаје записивач трајања. А екстериорни вид интимне драме, и она сама, исписују ову стару и велику поетску тему као искидани лирски еп спољашње темпоралности, и трен унутарњег зрења, чисте лирике. У поетском знаку, као заједничком пољу картографије измичућих реалности, сусрећу се поетичка визија и снага окушане реалности, допирући до привилегованих домета песме, малих капсула духа, у које је утиснут говор тела, тренутно измирење пролазног и постојаног.

Последњу збирку, *Маљине, сазвежђа*, као врхунац у низу успешних из претходног десетлећа, Срба Митровић је остварио управо у таквом односу реалних снага — у периодима клонућа, окружен породицом и пријатељима — а окренут у потпуности књизи у настајању. Писана управо у оној искиданости којој нас излаже свакодневица пуна немира и тегоба, о којој је поетски тако веродостојно сведочио, она је на делу показала узвратну моћ духа, последњег уздања онога ко ствара, поставши, сасвим реално, песничково „чудо немогућег” — одраз пуне стваралачке воље и концентрације снага — на измаку живота. Када је песник одлучио да прву верзију књиге реорганизује и допуни, лета 2006, учинио је то у кратком времену, уверљиво, крупним резovima, написавши у исто време и десетак најуспелијих, можда и носећих песама ове збирке. Почетком 2007, довршена је и песма *За Кају* (Кајоко Јамасаки), дуго и стрпљиво дорађивана.

Како год да читамо ову тестаментарну књигу, у њеним преломљеним перспективама, супротстављеним расположењима

ма, и тако карактеристичном разлиставању мотива и облика, она нам супериорно оцртава, а за времена која долазе и чува, портрет самог песника — боемску лежерност и свежину, суверену зрелост, хуморност и иронију, али и господствен, мудар дух барда. Подстиче нас да изговоримо оно што нисмо, а што је могло бити много пута речено пре — да је у оригиналности и доследној остварености дела Србе Митровића, на крају прошлог и почетком новог миленијума, наша савремена поезија добила не само непоновљивог репрезентанта, већ, ван сумње, и модерног класика.*

Земун, мај 2007

КАЈОКО ЈАМАСАКИ

СВЕТЛОСНА ОБАЛА

(oxygenium compressum)

Срби Митровићу (1931—2007)

LUCIOLE, ЛЕТЕЋИ БИЦИКЛ

*Прво, уздисај. Сада,
полако возиш.
Брже, још
брже.*

*Љубичастом маљом град
лебди. Ваздух је
мек.*

*Уиштах Те. „Шта радиш?”
„На њу се спремам.”
„Куда?”*

*Брже, све брже! Дахнеш.
А изненада, леиш*

* Овај есеј о поезији Србе Митровића писан је као поговор тестаментарној песничкој збирци Србе Митровића *Маљине, сазвежђа*, коју објављује издавачка кућа „Рад”, из Београда.

међу облацима
мирних
оваца.

На небу се ошвара азурно језеро.
Остављају бицикл крај воде:
предахнуо си.

Из џепа вадиш речи, бледорумене
лашнице да у воденој шами
шрејере.

У мом оку Ти се
враћаш у сан
васионе.

У дубини воде лашнице
се претварају у
свице.

Ка небу пружах десну руку
да додирнем
твој ноћни
лет.

ГОДИШЊИЦА БРАКА

„Заједно смо већ педесет година.”
„Не, четрдесет девет година.”
„Педесет!”

„Није важно. Да, педесет година.”
Каква је то празнина!
Тойла, боје
меда.

Светлости мора, мирис јабуке, шврд орах —
призори, који нису преточени у речи
сада лебде између Тебе и мене.

(Кажирси анђела
додирнуо је
Твоје
ухо.)

Обала, која ће њлаши,
почиње хладно да
свећли.

Нисам хћела да је приметим. (Ја сам шћо
знао.) Као деца, уморна од лећње
ићре, расћужило ме је данас
блаћи зимски
смирај.

ЛИСТОПАДНО СТАБЛО, СТОЛИЦА

„Имам мноћо лећих
ћесничких слика,
а не моћу да их
сасћавим.”

„Немој да се журић. Полако.
Писаћеш.” Усне су биле
исћућане.

Већ ћећ дана...
Без сћолице.
(Заисћа?)

„Ти си добра дућа. А, доброј
дући ћешко је.” Нечућно
ћрелетћи сенка
анћела.

Близу је крај ћућовању.
То нисмо
знали.

„Моли Боћа да моћу да каким!”
Смејали смо се, као деца
која ће да насћаве
жмурке.

Сћићли смо на обалу
(свећлосћи).

Поред зимскоћ ћрозора

подрхѣавало је
лишће. Дахом
анђела.

Посмаѣрала сам
ѣа. Досѣа
дуѣо.

НЕДЕЉА, ОДЕЉЕЊЕ Б

Чеѣкица за зубе, зубна ѣасѣа, од злаѣа
јабука, нож, ѣицама (доњи део),
млеко са сламчицом, ѣоалеѣни
ѣаѣир, ѣри ѣесничке збирке,
зелени анђео у црвеној
хаљини, и
ми.

(На леѣњој ѣераси њих двоје иѣрају
карѣе.) У јуѣарњем врѣу
деѣе је савило ѣрану,
да убере ѣлод, реч:
рај је данас
необично
близу.

(У кухињи, крчка се ѣасуљ у лонцу.)

Чеѣа смо се ѣолико
бојали?

Ти, јабука и ваздух.
И деѣе. Имамо све
ѣѣо нам је
ѣоѣребно:

овде, у ѣиѣини ѣѣо
ѣроѣиче између
Тебе и
мене.

(Молим ѣе, дај ми воде, само мало.)

У стакленој чаши часно
се стишава овај
свећ.

Нама, заиста, не
треба ништа
више.

Ту сам видела твој
невини, твоји
осмех.

ЦРВЕНИ, ФЛОРИДА

Мед, дрвена кашика, солњак са цветићима,
салама, слајко од вишања, сир, салвете,
седајив, нана, лаксајив, инхалатор и
концентрајтор.

Крећемо! Како је велики прљаж!
Свраћимо у Лиолис: чекају
нас пријатељи у бајини
јавора.

Кроз тамно стакло наочара смеје се
тојола. Возили смо се црвеним
аутом, као у чацу
неслашна
деца.

(Дрина је брза, њанинска.
Тамна вода може да се
разбистри преко
ноћи.)

„Чувајте се!” Чује се џлас
већ одавно уснуле твоје
мајке.

Ти си храбар дечак. А девојчица је
нежног срца. Као јунаци
оне бајке чији је
раслећ њомало
сабласан.

АНЂЕО И ЊЕГОВ ПОСАО

*Ових дана, има превише пешких
задаћака. Не могу мирно да
сјавам. Иако радим онако
како сам учио у Божјој
школи,*

*иако желим да зао дух не уђе,
преваранти вешто избегавају
мој бич. А сирешне су речи
њихове молишве, да шешко
ошкривам
лаж:*

*племенићим блудницама и
паметним лојовима
пошребнији је
боџ.*

*Леш чађавим небом ошешује
моја зелена крила,
мушени ваздух
умара ми
пдућа.*

*И када бих желео да шайнем
божије речи, људи су уши
зечили неким
апаратом.*

*Али, ноћас је било све другачје:
дошао је код мене песник,
лешем бициклом.
Јако занимљив
шии!*

*Дубоки глас, као ветар
из шуме која
лебди.*

*Иза очних капака, крио је
безброј јасних
призора оне
обале.*

У њима је горела вајра
шамних лајица, као
пламен што чува
седаф на дну
мора.

Зашо сам могао да његово огромно
шело претворим у свица да
одавде полетти
светлошћу.

За добре душе и
све што њих
окружује.

Да ли си ти чуо његово
правилно дисање? Да
ли си видео како
лагано полови?

И претрај
његовог
духа?

СВЕТЛОСНА ОБАЛА

На чаршаву од лајица прешања седиш,
као седамнаестогодишњак који
још не зна да се заљуби.
Осмехом тражиш да
седим поред
шебе.

На десној страни, ја, као нека
петнаестогодишњакиња, која
ће тек да сазна шта је
љубав.

Ни прстом не додирујеш моје усне.
Али, чудна је ова
блискост.

Крај зиме. Сунчеви зраци
заљускују ову

(нейосіојану)
обалу.

Креветі од месинга, као Нојев
ковчег лагано се
диже. То смо
осетили.

На зиду је ајараті: прозирне цви
покушавају да те још
задрже на овој
обали.

Склонила сам поглед, да твој профил
гледам, као улашено дете
које први пут
чува празну
кућу.

Жена и ти гледаше се. Ти
на десној, она
на левој
обали.

Вечерње руменило лебди
над завичајном
реком.

Дете посмајра тај
призор, а не уме
никако да га
ојише.

И не може да се сеји речи
молише. Никако. Као
онај анђео који
не зна свој
посао.

Фебруар 2007

СРБА МИТРОВИЋ

БЕЗ РЕЧИ

ЗА КАЈУ

*Учини ми се
Лебдиш ми ошуд
Где снови буде
Силу живота,
Стражу љубави.*

*Удалим ли се
Сећање траје:
У наручју ми
Свеудиљ клонеш
У сени прошло̄.*

*Учен је твој ход
И осмех смеран,
Држање којим
Каниш ми даши
Руку и било*

*Да надланицу
Срећан пољубим
И знам трајемо
У живодајној
Мајчинској води*

За то рођење.

ЈУЛ

*Расуо се свей
У облике и боје,
Зелено и љавейно,
Тамно и букљаво жушо,
Коцке и љризме,
Ложше и љирамиде.*

*Пружиле се громаде,
А сељменџи ликова
Издужују се у линије,
Квадраџи и џраџези
Вијуџају и љонџравају
Исљод белина
У сџалном разобличавању.*

*Наљред су закључане враџнице,
А џкриџа која се чује
Долази из дубине
Баџ исљод нечијих ноџу.
Тако звуци доџуњују
Разноликост џ сензација
И џире се љрема љразнини
Свуда оџвореној.*

*Засџајеш,
Иако џо мора да је немоџуће,
И руком џраџиџ џраџове свежине
На своме лицу.
Добар је низ дана заврџен
И свей, сада комљакљан,
Прима џе у обећани заџрљај.*

БЕЗ РЕЧИ

*Још и сад џори, још џреџери
Сџих сваки у љесми без речи.*

ДУХ ОБМАНЕ

Дуго ли, предуго,
Учих,
Ту самолелѝвуву вешѝину
оѝимизма,
Да себе још увек обмањујем,
Друже више не,
О скорој својој пројасѝи.
Дух обмане у речима је,
Не у ћуѝању
Које ѝе
Безнађем
Прочишћава.

ЧОВЕК

Речи нас разоѝкривају, ѝокреѝи нас разоѝкривају, жесѝови, иѝре, снови, жримасе, сећања, ѝриврженосѝи, заборава, осмеси, узвици, уздаси, болесѝи, ѝежобе, склоносѝи, укуси, обичаји, веровања, иѝд. а иѝак не ѝознајемо себе. Чини нам се да ѝосѝојимо ѝако, а као да нас нема, сузама бришемо свако сазнање о себи, будимо се а нисмо ѝу, јер смо негде далеко где несѝајемо као мрак и нишѝа. И како ѝосѝојимо? Баѝ ѝако, губећи себе у самоосећањима.

* Песме које доносимо део су рукописне збирке Србе Митровића, *Маѝлине, сазвежђа*. Песма *За Кају* — посвећена дугогодишњем пријатељу и сараднику Кајоко Јамасаки Вукелић — последња је написана песма Србе Митровића, настала крајем 2006, а уз накнадне дораве потпуно довршена почетком 2007. године. По интонацији и мотивском ткиву у потпуности припада књизи која је писана и у целини завршена 2006, а коју ове године објављује издавачка кућа „Рад”, из Београда.

In memoriam

ДАРИНКА ЈЕВРИЋ
(1947—2007)

МИТРА РЕЉИЋ

ПАТЊА И РЕЧ БЛАГОСЛОВЕНА

Банула је као „незвани гост у времену” те јој није било друге него да се ослони на, како сама каже, „оне непогрешиве сјене космичког сата којим препознајемо сопствено вријеме”. Да ли случајно, или неком вишом промишљу, свет је угледала баш онде на српском Истоку, одакле се, ко уме да види, лако наслућују оријентире васељенски. Загледана у фреске и манастирске борике, у древне палимпсесте, камене календаре, титле и ижице, Даринка Јеврић слутила је „душу ријечи”, па „попут свилопреље издвајала жице и дамаре” и гласове предака претакала у исконозбор што размиче границе светова.

Властити поетски дар, касније и професију новинара, Даринка је поимала пре свега као послање, дато јој да сведочи истину — уметничку, историјску, животну. „Остати по страни, или, још горе, бити равнодушан, понекад је равно издаји” — изговориће једном приликом. Ко је пажљиво слушао Даринку Јеврић, читао њене поетске и прозне редове, зна да из овако формулисаног става никако не следи просторном и временском збиљом ограничена животна филозофија. Наиме, Даринкина поезија, укључујући и круг песама са хвостанском „повијесном потком”, па чак и онај „црнбехарни” *Горки брси* из *Јудиног ђољуица*, таман као и сам песникињин живот, будући трајуће сведочанство свеколике људске драме, превазилази схематизам било каквог локалистичког „доколичења”.

Родољубље је схватала као нешто само по себи разумљиво, поготово за оног ко се нагледао патње свог рода, у часном родољубном прегнућу „копнила смјерно ко надгробни камен”,

али за „службу народу” никад и ником није „испостављала рачуне”. А богме ни полагала рачуне модним интернационалистима, онима што наводно цео свет воле, једино им народ из ког су потекли, најблаже речено, није по вољи.

Песникиња која је поодавно слутила *Гласника двијехиљадиће* („казала ми песма, она је мудрија од мене” — унајкраће је тумачила властиту поетску интуицију), те се крајње искрено и упозоравајуће питала: „није ли неучтиво бити оптимист?”, у јуну деведесет девете, упркос свему, одлучно ће рећи: „Ја остајем овде, на то ме обавезује моја поезија”. Тиме што ни сад није пристала на „срамну завјетрину”, већ у приштинској „тами стоокој” хтела да досања „Невјесту што чудевно ће да бане / На огњеву ату у врт призрени / презрени / Поврати царске кључе, олтарске / Господи / И Архангеле изнова посвијети”, за многе је постала пример стамености, за понеке пак, немила грижа сопствене савести. Даринка Јеврић, доследна своме хришћанском билу, ником ружним узвраћала није. Напротив, трудила се да пронађе оправдање за диспуге „грлатих трећепозиваца”, шаптароштва схимника-клеветника безмало колико и тихе захвалности за речи благовесника. — Чувај своју душу! и — Људе треба разумети — најчешће су реченице којима је свакад предухитрила осуду другог. Ако је у одбрану духовног бића и достојанства свог народа стајала с речима молитвено-лековитим као *благи дан*, али и бриткијим од *двосјеклог мача*, сама се, попут монахиња девичких, од свакојаких пошаста бранила *једино Бојом* и болом благословеним.

Даринкина лична патња јесте вером однегована смерност, ослобођена горчине, сваког егзистенцијалног страха. Као мерило сопственог живота признавала је само страх Господњи, осталима дозвољавала и другачије, та „нисмо сви од исте грађе” — напомињала уз пуно уважавање и оног трећег — биолошког страха, нарочито код људи одговорних за животе властитог потомства. Да није разумела другог, њена туга била би мање свечана. Знала је Даринка још оног часа кад је, нашавши се у *боловаоници овога свијета* почела да трага „за својом песничком постојбином, својим Видиковцем”, да ће јој, по свему судећи, боли и бити најоданија животна пратиља, па је, осигуравши им достојанствено трајање, временом од њих сазидала обитавалиште интимне слободе из којег се оглашава она Његошева — „што год дође ја сам му наредан”. Даринкином личном, па, према томе, и песничком стасавању од помоћи је, и то не мале, била пажљиво бирана лектира којом се крепила од најраније младости, све до последњег дана и даха.

У студеним приштинским ноћима без струје палиле бисмо свећу, понекад, онако „расипнички” и по две, у полумраку заузимале свака своје место и наглас читале поезију.

— Дај Рилкеа! — разрешавала би Даринка очас моју дилему покрај витрине са књигама, или

— Хоћемо ли прво једну Веснину? Хајде где се отвори.

Следећих ноћи би зажелела да се присети Хелдерлина, Цветајеве, Васка Попе, Виславе Шимборске... Чак и добро познате јој стихове (многе, још у младости наизуст научене, памтила је и каткад радо рецитовала), Даринка је изнова слушала или читала с таквом пажњом као да их први пут чује.

— Све је знала! — често је био најкраћи Даринкин коментар. С искреним пијететом изјашњавала се и о књизи, те пажње вредној песми писца с којим се дружила или само сретала, а понајвише радовала песничком дару којег из најмлађе генерације. Код песникиње Даринке Јеврић није постојало ни зрно сујете, а то је ваљда одлика оних најсигурнијих у свом послу.

Током тих наших књижевних вечери и ноћи неизоставно су искрсавала сећања на негдашња песничка дружења од Триглава до Бевђелије, на сусрете с бројним писцима бивше домовине, које је Даринка памтила најпре по лепом. Оне с Весном Парун нарочито. Сад се не једном питала „шта ли је са Весном Чудесном?”, и сама одговарала да, где год била, сигурно јој није лако. Весниних дарова — књига с посветама и рођенданским честиткама којима о Горанову прољећу, њеном боравку на Космету и другим приликама, исказује поштовање „дароватељици ријечи узорне” у Даринкином приштинском дому било је доста. На видном месту стајаше и урамљен Веснин аутопортрет. Пред насртајем зулумћара први пут су га спасили Руси. А кад међународни „трудбеници”, у низу својих непочинстава, једном већ прогнане књиге и слике избациваше на улицу, па, здробивши стакло и рам, повредише Веснин аутопортрет, Даринка која је све дотад сеирила са сопственом невољом, тужно тек изусти: „Шта ли си им ти скривила, добра Весна?” Аутопортрет смо тад поново спасавали, касније, испред албанских јуришника још једном, онако рањен, отимали, а Даринка помишљала, и не смогла снаге, да узврати Весни песмом — Писмом са Косова. Мени самој падало је на ум како би у тој песми свака Даринкина „напаћена” књига и слика завредила барем по стих.

Читање поезије при свећи, не би ли се лакше пребродио мрак, све више је постајало ритуално слављење Речи, те смо тај час, заборављајући на студено заточеништво, готово једва ишчекивале. Читање је по правилу прелазило у разговор о пи-

сцу, књизи или песми, а наш дијалог, каткад, неприметно у Даринкин песнички монолог. И док бих се снашла да дограбим папир и оловку, многи, мало је рећи вредни стихови, погубљени су у приштинској тмини. Накнадно сам јој, после дан-два, читала штогод од забележеног, а Даринка је, и не сећајући се свог поетског заноса, помало изненађена коментаришала: „Па да знаш, и личи” али, „Стани мало, стани!” — истовремено одговарала на сугестију да би *Бођојављенску зору двијехиљадише, Нову црницу, Залазак, Музичку кућицу: свејшлости ойрошцаја* и друге песме већ било време сместити у нову књигу. Као и увек, прибојавала се да јој не промакне која лоша. Зато, како рече Слободан Ракитић, „из њених збирки и није неопходно правити избор, јер све су песме такорећи изабране”.

А изабране песме нема без изабране, то јест — истините речи. „Тачне” — рекла би Даринка. Ако је тачност, односно истинитост речи разумно тражити у њеном „почетку”, тај искони дамар Даринка Јеврић, као ретко ко, умела је да докучи, па тако и устврди: „казала ми песма”. Казала јој реч која црпи силу из сопственог врела, и баш отуд више казује једно Даринкино „ћутим” него ли стотине других лексема „гласноговорница”. Даринкиној поетској речи, углавном, није потребна никаква транспарентна окићеност, таман као што истинска вера појединца не потребује додатну промоцију саме себе. А тако ни људско добро. За транспарентношћу, извесно је, жуди само оно што није истинито. Прави песник има то на уму.

Даринка Јеврић помно је ослушкивала, па ваљда из страха да се не затуре у жалосној збиљи, прикупљала, скоро отимала речи истините, међу њима у најдословнијем смислу довела васцели живот. Записивала их (биће да слично чине и други писци) на оном што јој се прво нађе при руци — у нотесу, на новинској маргини, фолији извученој из кутије цигарета, празној страници књиге, аутобуској карти, каквој било позивници. Као што није дозвољавала да јој ико „помери” реч у песми, тако није било упутно премештати ове расуте унаоколо, све док ту, где их је песникиња оставила, не сачекају и самере своју „тачност” с мноштвом других у тренутку Даринкина надахнућа.

Тај чудесни корпус појединачних речи или већ „удомљених” у оригиналан стих — својеврсна збирка метафора, неологизама, библеизама, славјанизама, историзама, дијалектизама, допуњаван је унедоглед с обзиром на то да је стварност у којој је — рећи ће Даринка — „сам наш живот чиста литература”, била, мало је рећи, инспиративна. Севнула би суза у песникињином оку, али и реч-врисак пред призором Андрићевих *Знакова ѿред ѿуша* на приштинском буњишту, пред сликом дете-

та с обавезним каменом у руци, пред разореном црквом, домом и гробом. Нове речи збрајале су нове смрти, изнова именовале мрак, злослутни грак, кушнеровску лаж, понекад и радост неочекиваног пријатељског разговора, или тек једног погледа на сунчану Грачаницу. Није промакла Даринки ни која „тачна” из уста другог, па је детиње усхићено истог часа саопштавала: „Узимам!”

Припремање хлеба које је у злодобу силом прилика усавршила, Даринка је сматрала свечаношћу попут одласка у цркву или видовданског причешћа. Овом послу увек је молитвено приступала, знала да, с обзиром на свакојаке невоље, тад сама није, па је у тихом њеном призиву Господње помоћи искрсавала и реч — истинита и благословена. И кад би ми самој понестало речи, Даринкин савет је био: „Узми меси хлеб.”

Строго се односећи према свеколиким могућностима речи (денотативним, конотативним и иним), Даринка је без размисљања „повлачила своју ружну ријеч” кад год би јој се учинило да је дијалогу непримерена, или недовољно достојанствена, а да то саговорник није ни приметио. Сагласно таквој одговорности, песникиња се, не само у поезији, већ и у животу нарочито „клонила јалових ријечи”, оних без јасне поруке — еуфемизованих и „пренемоглих”. Ако је при сусрету са својом песничком сабраћом „наздрављала звијездама”, тежаку, комшији, драгом пријатељу обраћала се, као што би и њена Десанка, народски једноставно: „Помаже Бог, добри људи!” и „Кућа вам пјевала!”

Доследна језичкој прецизности,ridoшле из белог света Даринка је називала, како би другачије него окупатори. Подсећала их да је, захваљујући њиховом „миротворству”, „без суда и пороте” утамничен њен народ, њен језик, култура. Овима, разуме се, српска песникиња није била по вољи, прижељкивали су лепшу слику о себи. Уз то, Даринка Јеврић била је „недисциплинован” логораш; извештавала где год је стигла о овдашњем „практиковању” светске демократије, на гласачко место, под стражом, пристизала са широко раширеном српском заставом (само због тог тек привременог ослобађања заставе је онамо и ишла), а о нашим крсним славама (по обичају без струје), отварала прозоре, не би ли се молитва свештеникова што даље чула. Примери Даринкиног отпора могу зазвучати детињасто, али само ономе ко није тамновао у косметским најцрњим казаматима и осетио потребу да макар и тако покаже непријатељу непристајање на подаништво. Окупатори су се, све у складу с њиховим „демократским принципима”, на безброј начина светили. Чинили су то, кад подмукло — остављајући нас недељама, потом месецима без струје, па прећутно

допуштајући албански терор над српском песникињом, а други пут отворено — избацујући на улицу Даринкино једино богатство — књиге уз грдно демонстрирање британског „чојства и јунаштва”, или одбијајући да јој пружи помоћ у данима животне угрожености.

Кад је, у низу чекуовско-кушнеровски смишљених „подвига”, товаром експлозива разнета кућа надомак наших боравишта и усмрћен млади Горан Јевтић, за тешко повређену српску песникињу, у зору тог 22. новембра 2000. није било амбулантних кола. Неће их бити ни сутрадан, кад је Даринку требало превести из косовопољског Дома здравља назад у Приштину, а нити следећих скоро недељу дана. Песникиња је, у болу и бунилу, морала причекати редован одлазак породици овде запосленог српског адвоката не би ли, уз претходно измољену дозволу, возилом OSCE-а стигла до Мердара, после некако већ даље до београдске клинике. С неподношљивом физичком патњом, у заточеништву и у туђој кући (из своје су је годину раније сурово избацили), с мучним сазнањем да си ничији (наше су се „демократске снаге” бавиле превасходно људским правима албанске песникиње), као и са сваком другом муком, носила се Даринка јуначки. И тад брижно помишљала на другог.

— Јесу ли повређени — приупитаће ме, једва разазнајући шта се десило.

— Мало — скривала сам Горанову погибију.

Забринуте пријатеље и родбину Даринка је, по обичају, потоњом снагом тешила. Телефонски разговори појачавали су главобољу, апарат сам укривала јастуцима, а повремено, немајући куд, пружала песникињи слушалицу како би сама охрабрила оног другог. То јој је, чак и сад, полазило за руком.

Треба ли напомињати да је сваком Приштевцу, сваком напаћеном Косовцу и Метохијцу, Даринка била, пре свега, утеха, а сваки сусрет са њом подстрек да издрже, остану и опстану. Пример да се најтежа невоља поднесе без ропца, сачува вера и нада.

Песник и човек Даринка Јеврић, попут оног млађаног руског војника — поете, *није умела да одсијуйи*. На крају је, баш као и Захар Городијски, *ћала унајред а не уназад*, и ваљало би запамтити да је косовскометохијске слободе (ако је икад буде) сто седамдесет и осам сантиметара *урачунајто и у њен љад*.

СУСРЕТИ СА ДАРИНКОМ

„Волим Вас, народе мој. Све вас волим. Бог нека Вас све чува!” — ове речи упутила је Даринка Јеврић Србима у северној Косовској Митровици, у децембру 2006. када сам је приликом представљања књиге њеног колеге из „Јединства”, Зорана Влашковића, последњи пут сусрео. А нисам веровао да је то наш последњи сусрет, последње виђење. И тада, у прилично хладном амфитеатру, учинила је својим доласком бар једно топлије косовско-метохијско вече. Најавио сам је, онако како се и појавила, изненадно, а она је опет одговорила спонтано и срцем, са видним сузама у очима. Сличан сусрет, у истом граду, али Ускршњи, пред црквом Светог великомученика Димитрија, пре две године, такође не бледи. Моју децу, заједно са професорицом Митром Рељић, пригрлила је, и вешто, а и како би другачије, пропитивала као своју. Њена кратка изјава са тог догађаја, у којој је посведочена сва трагика 17-мартовског погрома, са нескривеним болом у гласу, у души, а којом је нагласила важност окупљања Срба за најрадоснији хришћански празник па макар и пред Храмом који се тек уздизао, када се у бројне порушене и попаљене српске светиње, попут цркве Светог Николе у Приштини, не може, обишла је свет. Једноставно, после изласка из Приштине, појављивала се на свом Косову ретко, ненадано, готово неприметно, али је и то и такво појављивање за њен народ значило више него што је и сама претпостављала.

Ово обраћање враћа ме и на први Даринкин и Митрин долазак у северну Косовску Митровицу из Приштине, августа 2000, ако ме сећање на датум не вара. Наручили смо пиће у башти, тада увелико, због „момака с моста” светски познатог, кафића „Долче вита”. Уз хладно пиво конобар је донео и дуге кристалне чаше. Даринки се отело: „Види ти, Митра, па, они имају и чаше.” Неколико секунди, а чинило ми се као вечност, немео сам пред горким сазнањем. Пече ме и данас, што, зарад оних злураких и сујетних Срба, а таквих нас најалост увек има и биће, нисам ту и такву реченицу, довољно често предочавао. Пече ме због оних, који због свог страха нису подржавали Даринкино истрајавање у Приштини. Пече ме због себе, јер, сада увиђам, тешко ће ти и такви, разумети и мене, како год се на послетку одлучивања о судбини косовске драме одлучило. При крају ових присећања на болне и ретке, али

ипак и увек, бар за мене, узвишене сусрете са великом поетесом, која ће пре или касније, уверен сам у то, дочекати свој трајни повратак на земљу косовску, земљу хвостанску, којој душом и песмама припада, морам да прибегнем наслову књиге Аца Ракочевића, њеног и нашег дугогодишњег пријатеља и колеге, чијем упокојењу нисам могао да присуствујем, и да им се на овај начин бар још једном приближим и захвалим што сам могао да изговарам да сам њихов млађи колега по перу и пријатељ коме су се, на готово сваки позив, редовно и радо одазивали.

УДАРИО СТРАХ ОД СУТРА, ДАРО УДАРИО СТРАХ ОД СУТРА, АЦО

*Ударио у недра нејака
Ударио на кости предака
Ударио — семе расејао
Ударио — све главе њовио.*

*Ударила сјуд од сујра, браће
Ударила сјуд од сујра, сестро
Ударила сјуд, а снег се крије
Ударила сјуд док Сунце грије.*

*Ударио њримрак у сред дана
Ударио сјрах од црних врана.
Ударила ноћ њешка на јујра
Ударио сјрах њежи од сујра.*

* Изговорено на комеморацији у Француској 7, у Београду, 12. априла 2007. године.

АНЂЕЛКО АНУШИЋ

МРКАЉЕВ СИНДРОМ

*Један (не)обавезујући поглед, са периферијског
рамена, на српску књижевност*

Српска књижевност је имала, и надаље има, судбину народа на чијем се језику ствара(ла). Географски „разуђена”, дислоцирана кроз своју историју и савременост у више регија, (по)крајина, периферија и заграничних зона (новоформираних држава). Прекрајана, преноминована, крадена и својатана (дубровачка књижевност; књижевност Срба у Војној Крајини и Хрватској, и данас српски језик и књижевност у Босни и Херцеговини и Црној Гори). Расута и „расејавана” као и српски народ. До краја неизучена (неизучавана), не(с)позната, нецеловита (неуцелињена), заборављана и непризната у свим својим (богатим) дијаспоричним приносима и облицима — речју: национално-културолошки и уметнички нескућена. Уметничко и друштвено сироче, ако није непримерено поређење, у окружењу новостворених народа и држава које убрзано успостављају, или су већ успоставиле (понегде посве вештачки и клептомански) свој културолошки код. Подижу, или су већ подигле, властити уметнички ореол.

Јасно је да ће овде бити речи о нашој књижевности која је настала (или се ствара) *изван* географског, то јест матичног простора српског народа (Србија) у коме су и смештени референтни центри и институције за праћење, кодификацију и изучавање српског језика, културе, књижевности и уметности (Матица српска, САНУ, Народна библиотека, универзитети, периодика, медији са културним рубрикама, титулари књижевних награда, сталешке организације писаца, књижевне манифестације, највеће издавачке куће, гро српских писаца, преводиоци).

Културолошка судбина ове књижевности (судбина нахочета) умногоне подсећа на злопатну, *џраничарску* судбину Кордунаша Саве Мркаља (1783, Сјеничак на Кордуну — 1833, Беч), знаменитог језикословца и *првог* реформатора ћириличног писма, што ће рећи гласовитог, а заборављеног и стидљиво признатог (тек поткрај двадесетог века) Вуковог претечу, да се подсетимо. Осим тога, и песника првог српског јамба. Претечу Костићевог (Лаза) десетерца. Непоколебљивог, бескомпромисног прегаоца против унијаћења, о чему сведоче, осим његових језикословних списа, и његова поезија и (ретка) преписка са савременицима. Умног и ученог, мученика Меркаила, како су га звали, ценили и поштовали Вук и Копитар. У своме чувеном језикословном огледу *Сало дебелога јера либо азбукойпрошрес* (објављен 1810. године) овај заборављени Кордунаш из Ласињског Сјеничака са Војне Крајине први је, пре Вука Стефановића Карацића, пресудно опоменуо Србље „сва три закона” природног језичког блага којег носе, речима: „Пиши како што говориш!” Тиме је Мркаљ у историји наше културе обезбедио себи и прво место на лествици реформатора српског језика! Неправедно је, у најмању руку, што у темеље победе српског књижевног израза на народном језику, уз *Горски вијенац*, Радичевићеве *Песме*, Даничићев *Рај за српски језик и њравойис* и Вуков превод *Светиоџ ѡисма (Новоџ завјейша)* објављене 1847. године — није уврштен и поменути Мркаљев спис печатан тридесет и седам година раније као лингвистичка, па и, слободно се може рећи, идеолошка и социополитичка пролегомена Вуковом и Даничићевом рату за српско писмо, језик и правопис. У својој капиталној, синтетичкој студији која је недостајала српској култури, признање Мркаљевом (пресудном) уделу у реформисању српске ћирилице овако је дефинисао Петар Милосављевић: „...Реформу ћирилице, традиционалног српског/словенског писма, са циљем прилагођавања савременом народном српском језику извршила су три Србина: Саво Мркаљ, Лука Милованов и Вук Стефановић Карацић током само једне деценије, у размаку од 1810. до 1818. године...” (*Српска ѡисма*, „Бесједа” и „Ars Libri”, Бања Лука—Београд 2006, 289).

ОД АСИМИЛАЦИЈЕ ДО САМОПРИСЕЋАЊА

Дабоме, о Мркаљу је писано и много раније, и он је на становит начин присутан у токовима наше културне и научне свести. Тако ће, на пример, Меша Селимовић у својој бриљантној студији *За и ѡрошив Вука* (1967) подсетити, резолутно и видилачки, ономадну културну и научну јавност на Савин

пионирски реформаторски потхват који „...чини први значајнији и потпунији покушај у смислу демократизације језика и правописа...” „...Ништа не одузимамо од заслуга Вукових помињући Мркаља, који је поставио темељ Вукову делу...” Написаће тада Селимовић и ово: „...Према ономе што данас знамо, пре Доситеја, Соларића, Стојковића и других, народним српским језиком ванредно лепим и чистим, почео је да пише још Гаврил Стефановић Венцловић, у првим деценијама осамнаестог века, сто година пре Вука...” Изузетну научну пажњу делу Саве Мркаља посветио је Александар Младеновић. Наводимо неке од његових радова: *Павле Соларић, Јован Дошеновић и Сава Мркаљ о српском књижевном језику свога времена* (Зборник о Србима у Хрватској, САНУ, 1991, 369—377); *Сава Мркаљ и Вук Караџић — реформатори српске ћирилице* (Семинар за стране слависте, Задар—Котор 1979); *Однос Саве Мркаља према власитијој реформисаној ћирилици: да ли се Сава Мркаљ одрекао своје азбучне реформе од 1810. године* (Нови Сад 1967).

Мркаљева земљакиња, Вукосава Лекић Опачић (рођена 1929. године у Тушиловићу на Кордуну), написала монографију о животу и раду Савином, и објавити је 1979. године у Матици српској. У монографији је дата и историјска слика, широкопотезно, краја у коме је рођен Мркаљ. Станко Кораћ (1929—1994), о коме ће касније бити више речи, а који је и сам писао о животу и делу Саве Мркаља (*Преглед књижевног рада Срба у Хрватској*, „Просвјета”, Загреб 1987) каже у своме *Прегледу* да је ова монографија „...најобимније дјело о овом несретном човеку који је свакако био велика личност српске културе, ако се узму само двије чињенице: да је први реформатор српске ћирилице и први пјесник српског јамба...” Само годину дана после обдањења монографије Вукосаве Лекић-Опачић — појавиће се још једна, и то такође из пера Мркаљевог земљака. Књижевник Гојко Николиш печатаће дирљиву повесницу о злопатном животу овог генијалног Кордунаша — *Сава Мркаљ, њовијесци о једном страдалику* („Просвјета”, Загреб 1980).

Историјског и културног злосудбеника Саве Мркаља, „од свег свијета остављеног”, као и *себе самих* и своје затурене и девастиране духовне баштине, сетиће се и опоменути и његови земљаци, Срби у Хрватској, на развалинама друге Југославије, уочи ратне катаклизме 1991. године. У народу, пола (комунистичког) века изложеног перфидној асимилацији, декултурализацији и денационализацији прорадиће рефлексивно, преко ноћи, у историјској изнудици и скоро физиолошком страху од понављања тешке историјске прошлости (геноцидно затирање у Независној Држави Хрватској) *Мркаљев синдром* као одбрамбени национални, културолошки, па и биолошки меха-

низам. Опоменуће се Мркаља, не само меморијално, већ као својеврсне духовне амајлије, *архетипској сјасиоца*, у ствари. Културнокњижевне „мантре” против „новоповијесних” урока и потирања историјског и националног идентитета. (То призивање корена и задобијања антејске снаге, тај својеврсни иницијацијски обред (изазван споља, геостратешким и геополитичким прекомбинацијама) догодиће се, као што је познато, на ширем плану у српском националном корпусу; помало кампањски у почетку, на уличној позорници и политичким трибинама махом; брзоплето, на хо-рук, и у познатом (ауто)стереотипу. Отпочеће призивом славне, и истовремено страдалничке историјске прошлости; враћањем цркви и православним коренима; громогласном рехабилитацијом ћириличног писма и укупног националног културолошког кода. Тај иницијацијски ритуал враћања себи, (при)сећања себе, базиран на језичко-историјском архетипу, задобиће касније и нешто чвршћу, конзистентнију форму и структуру, нарочито на подручју Републике Српске Крајине и Републике Српске.

Извесна популистичко-културолошка (ако је тако могуће казати) рехабилитација Саве Мркаља, а тиме и историјске и културне баштине Срба у Хрватској у другој половини двадесетог века, а на његовом апокалиптичном крају, отпочеће окупљањем групе одважних културних, књижевних, црквених и политичких посленика у Топуском и оснивањем Српског културног друштва „Сава Мркаљ” 17. марта 1990. године. Из Друштва ће проистећи и први ћирилични лист Срба у Хрватској *Српски глас*, после укидања српског листа *Просвјета* и истоименог Српског културног друштва 1971. године. Уследиће и богата издавачка делатност, као и *прво издање* (1994. године) сабраних Мркаљевих радова под насловом *Песме и сјиси*, стотину и шездесет и седам година од Савине смрти (!), које је приредио, с исцрпним предговором, Жарко Ружић из Новог Сада, засигурно један од наших понајбољих познавалаца Мркаљеве животне и стваралачке биографије. (О Сави Мркаљу, књижевности Срба у Војној Крајини и Хрватској, новоисторијском културном покрету српског народа у овој републици на искрају двадесетог века, као и о регионалној, периферној или ти /о/крајинској и заграничној судбини /дела/ српске књижевности — писао је и овај аутор у својим књигама: *Мркаљев ланенић*, објављен 2002. године у издању „Ослобођења” из Српског Сарајева, и *Загребачке ефемериде*, „Бранково коло”, Сремски Карловци 2003.)

Зарад пуне истине, и да се не заборави у народу и временима олако склоним заборава, историјску и духовну баштину Срба у Хрватској, од девастације и преноминације предано је

и витешки чувао (о свом грошу, понајчешће, и на свој ризик) споменути покојни Станко Кораћ (1929, Чемерница на Кордуну — 1994, Београд). „Склоњен” на „робинсонкрусовско” острво Српског културног друштва „Просвјета” у Загребу, једно време и као њен председник (Друштво је основано 18. новембра 1944. године у Глини, на згаришту тамошње српско-православне цркве Пресвете Богородице, у којој су хрватске усташе поклале 1.564 српска цивила, крајем јула 1941. године) Кораћ је стизао свуда, на све стране, тамо где би неотпочете и задоцњеле националне и културне послове требало да ради читав тим. Поред бројних, научних дела о српским и хрватским писцима и српско-хрватским књижевним везама, дугогодишњег уредниковања у издавачкој делатности „Просвјете”, сваковрсних окапања са ригидним представницима хрватских власти, и брижења о свакодневним, тривијалним пословима у овој, у то време јединој културној институцији српског народа у Хрватској, написао је и објавио капиталне књиге: *Књижевна хрестоматија: из културне баштине српског народа у Хрватској*, у својству коаутора (1979) и своје, свакако, завештајно дело *Преглед књижевног рада Срба у Хрватској* (1987). Он ће приредити и уредити и *Сабрана дјела Владана Деснице* (Загреб, 1974/75) као један од понајбољих познавалаца књижевног опуса овог српског Пруста. Станко Кораћ ће 1990. године обновити рад Српског културног друштва „Просвјета” и излагање књижевног часописа *Нови њејојис*, због чега ће од „новоповијесних трагача” морати ускоро да склања главу у Београд где ће разочаран и оболео, али и даље духовно непоражен, убрзо скончати свој земаљски век у избеглиштву, далеко од своје, тада завојштене, а данас утуљене родне Чемернице на Кордуну. Српска историографија дугује монографију о овом нашем вредном културном и научном посленику, а српска књижевна наука критичко издање дела Станка Кораћа. Зар треба подсећати да се на Кораћеве капиталне студије (и његов укупан истраживачки опус) био „сручио” терет векова наше неме, затрављене духовне традиције на западном ободу Балканског полуострва, што само говори о тежини и величини његовог научног и патриотског подвига. (Историјску, културну и духовну баштину Срба у Хрватској истраживали су и писали /пишу/ о њој, било као писци, културни или научни радници, и Федор Моачанин, Бранко Сучевић, Владимир Поповић, Божо Милачић, Станко Опачић Ђаница, Вукосава Лекић-Опачић, Гојко Николиш, Дејан Медаковић, Василије Крестић, Мирко Жежељ, Душан Старевић (старији), Јован Рашковић, Вељко Ђурић Мишина, Душан Берић, и у новије време Славица Гароња-Радованац, Здравко Крстановић, Јован Радуловић, Светозар Борак, Софија Бо-

жић, Душан Иванић, Душан Маринковић, Небојша Деветак, Марко Миљановић, Мирко Демић, Милојко Будимир, Ђуро Ливада, Чедо Прица, Ђуро Затезало, Чедо Вишњић и други).

РАЗНООБРАЗНА ДУХОВНА БАШТИНА

Богата, разнородна духовна баштина српског народа у Хрватској која је српској култури подарила првог реформатора нашег писма и језика (али и писце и песнике од формата; родоначелнике књижевних праваца; осниваче значајних књижевних часописа, листова и новина; књижевне теоретичаре и научнике од којих су многи били угледни професори наших универзитета; фрескосликарске радионице у манастирима, на пример на Банији, у Комоговини; сликаре; историчаре културе и уметности; црквене великодостојнике који су одиграли значајну улогу у етничкој самоидентификацији и очувању националног и духовног идентитета Срба у Хрватској, посебно у време унијатске пошасте у Далмацији из периода господства (!) Млетачке Републике, и на северу Хрватске — Марчанска унија, Жумберак) има своје аутентичне корене дубоко у историјској прошлости. Мада историјски дискурс није тема овога огледа, не можемо а да не подсетимо да официјелна историјска наука, наша и инострана (а поготово ова потоња) сведоче о готово тринаестовековном, староседелачком присуству Срба у географском простору (данашње) Хрватске. Према некима од тих увида, српско име спомиње се на овоме подручју већ почетком осмог века, пре спомињања Хрвата. Међутим, новија историјска истраживања, код нас и у свету, која неки (неоправдано) називају и алтернативним, а базирају се на мултидисциплинарном приступу (археолошки, граматолошки, палеографски, лингвистички, етнопсихолошки, антрополошки, семиолошки, па и митски — видети о томе, на пример, занимљиву студију Ивице Тодоровића *Митска истина Срба* објављену 2005. године у београдској кући „Звоник“) сигурно ће, у скорије време, границу старости и распрострањености српског етнонима на подручју југоисточног Балкана и целог европског континента померити знатно дубље и даље (временски и просторно) у (пре)историјску прошлост.

Већ летимичан поглед на духовну, тополошку карту Срба у Хрватској (народно благо, верски објекти, ћирилични документи, књижевна и друга уметничка дела, културно-материјална инфраструктура) поткрепљују вишевековно, *делатно* и *вишеобразно* етничко, историјско и културно присуство овога народа на нареченом подручју. У Вараждину је 1454. године (два-

десет и две године после Гутенберга!) преписан један *аџосџол* (*ћирлицом!*) за потребе грофице Катарине Цељске, кћери деспота Ђурђа Бранковића. Овај документ спада међу најстарије (до данас историјски познате и озваничене) трагове српског писма на југоистоку Балканског полуострва. На подручју српске Далмације већ од средине 14. века бивају подизани српско-православни манастири Крупа, Драговић и Крка богати старим рукописима (четверојеванђеља, патерици, зборници, беседе, псалтири, минеји, требници) од којих је најпознатије *Мокројољско јеванђеље* са размеђа 13. и 14. века „...значајно као фаза старосрпске књижевности...”, како истиче Душан Иванић у својој монографској књизи *Књижевност Српске Крајине* (БИГЗ и Чигоја штампа, Београд 1999).

Ако би се установљавала, макар условно, почетна линија развоја писане књижевности Срба у Хрватској, она би, према досадашњим увидима, могла да буде успостављена *Зборником славонско-џакрачке еџархије* објављеним 1780. године чији је аутор (био) тадашњи пакрачко-славонски епископ Кирило Живковић (1730—1807). Ту линију својим радовима из црквено-народног живота, са обиљем документарне грађе о политичким и друштвеним приликама српског народа, обогаћују епископ Данило Јакшић (1715—1771), владика кога са удивљењем спомиње народни певач у *Пјесмарици* Николе Беговића. „...Запис о градњи плашчанске цркве (1763) претвара у аутобиографску скицу, а по народном језику и смислу за конкретност, не стиди се Гаврила Венцловића ни Вука Караџића...”, пише Иванић о Данилу Јакшићу у својој већ споменутој књизи. Затим, владика Симеон Кончаревић (1690—1769/70?) који је оставио иза себе свој чувени *Лешџојис џрађанских и црквених дођађаја* за чијим се оригиналом још трага, каже Иванић. Овај мемоарски рукопис искористио је владика далматински Никодим Милаш (1845—1915) за писање своје чувене, завештајне књиге *Православна Далмација*. (Читање данас овог Милашевог дела, после катаклизмичног *бљеска* и апокалиптичне *олује* на истрају 20. века, представља праву благодет реминисценција, палих у царство носталгије, нажалост, о негдашњој пунини националног, историјског и културног бића Срба у Хрватској, „од мора, преко Петрове горе до Билогоре”). Потом, пре свих, Вуковарчанин Захарија Орфелин (Вуковар, 1726 — Нови Сад, 1785) „муж од струка разних”, ренесансна личност међу Србима онога доба. „...Једна од најзначајнијих и најкрупнијих личности српског духовног живота у 18. веку...”, пише Лазар Чурчић, аутор импозантне монографије о животу и делу овог културног свестрачника (*Књиђа о Захарији Орфелину*, СКД „Просвјета”, Загреб 2002). Песник, аутор чувене песме *Плач Србији* (1762/1763);

бакрорезац, графичар, илустратор, калиграф, учитељ, педагошки писац, теолог, филолог, природњак, преводац, технолог. Оснивач првог српског књижевног часописа *Славеносербски маџазин* (Венеција 1768), првог не само међу словенским народима онога времена, већ и шире, у Европи. Отац модерне, српске штампане књиге. „...Ваљда код Срба нико није био толико свестран посленик на књизи и око књиге..”, подсећа Чурчић. Претеча Вука, и попут Венцловића, Орфелин је писао народним језиком. Али и „претеча грађанске књижевности”, „...и први се код Срба, стиховима обратио деци у својој *Калиграфуји* (1759)”, бележи Чурчић. Доситеју Обрадовићу (Чаково у Темишварском Банату, око 1740 — Беч, 1811) зачетнику, заједно са Савом Мркаљом, нове српске књижевности, о коме ћемо шире говорити у овоме огледу нешто касније, припада, наравно, посебно место. Јернеј Копитар је архимандрита Герасима Зелића (1752—1828) сматрао „правим прозним писцем међу западним Србима”, како подсећа Станко Кораћ. Зелић је, у духу 18. века, написао аутобиографско житије на руско-словенском језику, са елементима документарне прозе, које је објављено у три књиге у издању Српске књижевне задруге (1897—1900). Своје значајно место у овој плејади зачетника српске књижевности на западним странама Балканског полуострва има и епископ славонски Никанор Грујић (1810—1887), песник и беседник. Осим епског спева *Свети Сава* и *Аутобиографије*, Грујић је написао и неколико песама „са истинском умјетничком вредношћу” (Кораћ) од којих је Миодраг Павловић у своју *Антиологију српског јесничтва* уврстио чак три. Скерлић га је понајпре ценио као великог беседника, Међутим, Станко Кораћ је написао да Грујићева књижевна појава (у класицистичком обзору) тек треба у целости да буде осветљена. До данас то још није учињено.

Ипак, највећа песничка фигура тога времена је Павле Соларић (Велика Писаница код Бјеловара, 1779—?1821). „Најбољи и најобразованији Доситејев ученик” (Кораћ), вишеструко обдарен и учен попут Захарија Орфелина, преводио је и прерађивао филозофска дела, и први је наш писац који је српску културну и научну јавност упознао са индијском филозофијом. Написао је и *Поминак књижески* (1810) за који аутор *Прегледа књижевног рада Срба у Хрватској* каже да је први историјски спис о српском штампарству. Међутим, Соларић је своје трајно место у српској књижевности осигурао својом поезијом. Песник, прозни писац, антологичар, један од малобројних *ушмељивача* школе о изучавању и заштити духовне баштине западних Срба Здравко Крстановић, приредио је Соларићеве сабране песме (са песниковим животописом) под насловом *Го-*

зба, и објавио 1999. године у издању Српског културног друштва „Зора” у Београду (у библиотеци „Кладенац”, *Српска културна бацијина од Барање до Боке Которске*). „...Ми смо позвани на космичку гозбу, заједницу светих, да празнујемо, са чудима у себи и око себе, са свим што је недокучиво...”, написаће о Соларићевој поезији Крстановић. А Петар Милосављевић у својој већ споменутој монографији *Српска њисма* подсећа да се, упоредо са Мркаљем и Миловановим, реформом ћирилице бавио и Павле Соларић. Милосављевић пише: „...Павле Соларић проблемом писма бавио се у *Јерозлифици*, свом главном делу које никад није у целости објављено...Соларић је осећао да је српска ћирилица била дошла у кризу зато што је имала више знакова него гласова који се изговарају. Његова граматолошка и палеографска истраживања била су више теоријске природе. Соларић је још био жив кад је Вук и практично извео реформу азбуке; он је Вукову реформу и јавно подржао...”

У овој својеврсној реанимацији српског књижевног наслеђа у Хрватској не може се заобићи ни име Мркаљевог земљака Огњеслава Утјешиновића Острожинског (Острожин на Кордуњу, 1817 — Загреб, 1890). Песник по вокацији (*Вила острожинска*, 1845) Острожински се бавио и естетиком и теоријом књижевности. Уз Јована Хаџића и Василија Суботића, Кораћ и Острожинског сврстава у „утемељиваче естетике у српској и хрватској књижевности”. Подсетимо се, Утјешиновић је објавио *Мисли о краснијех умјетности* (1845); Јован Хаџић је превео Хорацијев спис *De arte poetica* (1827), а Василије Суботић у *Лейхойсу Мајице српске* (1838) објавио обиман извод из *Кружове естетике*. Друго велико песничко име из круга западних Срба, из периода деветнаестог века, јесте Луја Војновић (Дубровник, 1864—?1951). Овај дубровачки госпар, Србин католичке вере, објавио је *Дубровачке елегије* (Дубровник, 1898; друго издање 1924) и есејистичку збирку *Књижевни часови* (Загреб, 1912). Здравко Крстановић је 1997. године, у прелепом издању Српског културног друштва „Зора”, објавио Војновићеве *Дубровачке елегије*, треће издање, и опоменуо (заборавне) савременике из света књижевности наших песничких врхова на западним странама. „...Ми у књизи *Дубровачке елегије* Луја Војновића присуствујемо језичком процесу претварања историје у поезију...”, написао је рецензент Михајло Пантић.

Има још читава плејада писаца и песника из 18, 19. и прве половине 20. века међу западним Србима, од којих многи заслужују поновно читање и вредновање, критичко издање њихових радова, а понеко од њих и сабрана дела. Поново би требало читати и укључити у нашу живу књижевну свест песника

Јована Дошеновића (1781—1813), „првог теоретичара поезије у новијој српској књижевности” (Кораћ). Песника Николу Боројевића (1796—1872). Есејисту и уредника *Србско-далматинског алманаха* (1836) Божидара Петрановића (1809—1874). Песника Јована Суботића (1817—1886). Песника, преводиоца и етнографског писца Спиридона Јовића (1801—1836). Данас је мало познато у нашој књижевној јавности, па и њеном научном делу, да је Спиридон Јовић „први дао превод Шекспира код Срба”. На то подсећа Славица Гароња-Радованац, која је приредила, с поговором, чувено Јовићево дело *Етнографска слика Славонске Војне границе*. Исто се односи и на песнички опус Јоксима Новића Оточанина (1807—1868) који је, на срећу, а заслугом издавачке куће „Чигоја” (Београд 2002) и уредника Милована Витезовића „доживео” репринт издање свога аутобиографског, романтичног прозног дела *Карађорђево њошним Радич Пешировић и њошченица Зорка*. Ни приповедаштво и песништво сакупљача народних умотворина Николу Ст. Кукића (1867—1932) не би се могло заобићи. Лексикографа, књижевног критичара и историчара народне историје Лују Бакотића (1867—1941) такође се не би могло заобићи, а поготово не сакупљача народног блага и успешног писца црквене и народне историје Манојла Грбића (1844—1899). СКД „Сава Мркаљ” из Топуског објавило је 1990. године репринт издање Грбићевог чувеног историографског дела *Карловачко владичанство* које, с једне стране, сведочи о демографском блеску српског народа у негдашњој области ове епархије, и с друге о његовим историјским искушењима и *црквености*. Сима Лукин Лазић (1863—1905), песник и уредник гласовитих листова *Врач њошајач* и *Србобран*, а који се бавио и преисторијом Срба на Балканском полуострву — имао је „ратне среће”! Обе његове, своједобно популарне, али и оспораване књиге — *Срби у давнини* (прво издање — Штампарија Карла Албрехта, Загреб 1894) и *Крајка њошјесница Срба* — доживеле су издања и у наше време: прва у издању „Небојше Граца” (Београд 1989), и друга под инсигнијама „Слободне књиге” (Београд 1998)! Путописаца, новинара и полемичара Саву Бјелановића (1850—1897) не би требало изоставити из ове инвентуре, а ревизију завређује и Јован Грчић (1855—1941) преводилац, књижевни и позоришни критичар, културни прегалац широког распона и завидног успеха међу западним Србима. Есејиста Марко Цар (1859—1953) био би занимљив и за данашње научне посленике у области књижевности. Иво Ђипико (1867—1923), романописац и приповедач кога је ценио и Скерлић, стављајући га уз раме са Кочићем, Бором Станковићем и Вељком Милићевићем; књижевни сведок, из прве руке, крстопућа српске војске од 1912—1918. го-

дине — скоро да је заборављен. На срамоту књижевних поколења. Драмски опус Петра Петровића Пеције (1877—1955) валао би поново ставити под читалачку лупу. Малочас споменути Вељко Милићевић (1886—1929) романописац, приповедач и преводилац, заслужује посебну пажњу. Мирко Королија (1886—1934), уз Мркаља, Орфелина, Н. Грујића, Соларића, Л. Војновића, браћу Мицић, Душана Јерковића, Бранка Ђукића, Драгана Алексића, Владана Десницу, Владимира Поповића, Григора Витеза и Бранислава Зељковића — најзанимљивија и највреднија песничка појава овога простора, у распону од 18. до средине 20. века — добио је, срећом, а заслугом Јована Радловића избор из своје поезије. Приповедач Бранко Машић (1887—1961), новелиста Стеван Галогача (1893—1944) и приповедач и романсијер Емил С. Петровић (1894—1957) траже, такође, ново читање.

Авангардисти браћа Мицић, Љубомир (Сушица код Јастребарског, 1895 — Качарево, 1971) и Бранко Ве Пољански (Мајске Пољане код Глине, 1900—?) песнички двојац, *оснивачи зенићизма* (и гласовитог гласила *Зенић*), књижевног правца који исходи из експресионизма; две раскошне, вулкански „немирне” књижевне и културне фигуре, животно и готово револуционарно предане радикалној обнови српске поезије и српског духа двадесетог века — били су у средишту извесног интересовања наше савремене књижевне науке. Ипак, ови песници, ребелници и реформатори траже данас ишчитавање из другог ракурса, у новом контексту, и критичко сабирање у нове корице. Из сада, слободно се може рећи *заграничног лимба*, траже свој „излаз из заробљеног времена”, своје *интегралистичко йрикљученије*, своје лековито *уцелињење*, нову читалачку и вредносну контекстуализацију, и романсијер и драматичар Петар Пеција Петровић (1899—1952); Јованка Хрваћанин (1899—1987), песникиња, прозни писац и дечији песник. Милка Жицина (1902—1984), романсијер, ауторка „...два пролетерска романа, *Кајин љућ* („Нолит” 1934) и *Девојка за све* (1940), од којих је први преведен на неколико страних језика, а други спада међу наше боље међуратне романе...” (Јован Деретић: *Историја српске књижевности*, поглавље о социјалној и ратној литератури) — доживела је извесну књижевну рехабилитацију. СКД „Просвјета” у Загребу објавила је 2002. године њен потресан документарни роман *Све, све, све...* са темом „ибеовске калварије” (Драго Кекановић, предговарач овој књизи) кроз коју је ауторка прошла. Друго издање њеног романа *Кајин љућ* појавило се у издању „Народне књиге” 2006. године. Нарочиту пажњу заслужују сјајни песници Бранко Ђукић (Капела код Бјеловара, 1899 — Београд, 1956), „аутор апокалиптичне визије”,

и Драган Алексић (Буних код Коренице, 1901—?1964), „главни представник дадаизма у српској књижевности” (Кораћ). Исто се односи и на заборављеног лиричара Владу Влаисављевића (1900. или 1901—1943) кога, према писању Душана Иванића, хрватски критичари сврставају („...по темпераменту, тематици и вриједности...”) у ред са Цесарићем и Тадијановићем, а у српској критици за њега се једва и знало, све до појаве Кораћевог *Прегледа*. Исту судбину са Влаисављевићем дели и Душан Јерковић (1903—1942), који је, иако је писао социјалну поезију, „у суштини неоромантичар” (Иванић). Јерковић је, заједно са Ристом Ратковићем, Десимиром Благојевићем и Павлом Старчевићем, покретао неколико часописа (Кораћ).

ДЕСНИЦА — ПУТОКАЗ ИЗ САМОЗАБОРАВА

Својом књижевном величином, понајпре, али и интелектуалном принципијелношћу и етичном висином, Владан Десница (Задар, 1905 — Загреб, 1967), песник, романиста, приповедач, есејиста, драматичар, преводилац, уредник, полемичар, „...један од највећих писаца српског језика у 20. вијеку, а последице Симе Матавуља и најзначанији писац међу Србима Крајине...” (Иванић), једини је (од савремених српских писаца који су остали да живе и стварају у Хрватској) умакао судбини заграничног лимба. Платио је то Десница високом ценом, као што се одувек плаћа(ло) све што *српски, узгор сјоји* у Хрватској. То се могло *ојийљиво осетити*, (да, баш тако) у његовим полемичким и есејистичким текстовима (*Прођушане йолемике*, БИГЗ, Београд 2003, приредио Јован Радуловић). Интелектуално и морално стамен, господствено узвишен, *безбедно* удаљен од хипокризијских вртова паланке (поготово оних из *латинског йеривоја*), писац који је своју припадност српској књижевности и експлиците потврдио у месту и вакту када се то није (о)праштало, Десница је, срећом, на време литерарно *канонизован* у књижевности народа коме је и национално, вером и језиком припадао. Зато су, делом, „заслужни” и његови духовни и национални прогонитељи, мрзители и ништитељи, интелектуални и литерарни муцавци и грбавци из његовог окружења. Хрвати га данас сматрају и својим писцем, у чему не презају ни од потпуног својатања, што се већ десило и са дејчим песником Григором Витезом који је „доживео” дво-струку канонизацију: награда за дејчу књижевност носи име овог писца. Кривицу за ово сносе и Срби, јер се нису баш претргли у чувању и обележавању Десничиног књижевног имена и дела. Зар се није до сада могла установити књижевна на-

града која би носила часно име овог писца, па и истоимена књижевна манифестација која би својим једним делом била (или могла бити) посвећена (и) афирмацији наше књижевности која се ствара изван матичне државе српског народа.

Старање *које ѿо није* о имену и делу једног Владана Деснице невесела је парадигма небрижења о укупној српској књижевној баштини (али и савременој продукцији) у *заграницју*, у дијаспори, како то неки воле да називају. На овоме примеру огледају се, с једне стране, својеврсно *ајайридсѿво* и *бездомсѿво* (па и *бесудбинсѿво*, не дај боже!) наше књижевности изван домицила, и с друге, пословично одсуство интегралистичке визије о националним приоритетима као што су духовна и културна баштина у расејању, при чему, у нашем случају, првенствено мислимо на књижевност. Конкретизовани израз ове, типично српске културолошко-цивилизацијске, историјске и националне *нелагоде* могао би се исказати у простом питању: шта је данас остало од српске књижевности у Хрватској? У каквом је стању та наша духовна баштина? Где данас живе српски писци из Хрватске? Јесу ли опет у расејању? Или су се, коначно, *фамијализирали* у књижевној породици матичне државе своје лозе и језика, уколико су своју егзистенцију склонили под њен кров? Ово питање односи се, у још оштријој рефлексiji, и на српску књижевност и писце (традицију и савременост) у Републици Српској и Босни и Херцеговини. Судбински прозирљив био је одговор Меше Селимовића на једно новинарско питање, у време док је још Меша *вежбао живљење* у вилајетном граду, а тај одговор је гласио: *Ја овдје немам коме да ошћавим своју књижевност*. Трагично пророчтво овог одговора добило је ускоро (брзином узлања *свиленог гајѿана!*) и своју земаљску потврду: аутор романа *Дервиш и смрт* морао је да склони главу у Београд. *Да ѿнесе и своју књижевност* у *своје ѿрѿљагу*, као једину и достојну попутбину. Мешин одговор, историјски и културолошки амблематичан, до дана данашњих остао је опомињући (и неуслишен, без ушију које би га чуле) кад је реч о нашој књижевној и културној оставштини у новонасталим државама у окружењу. И не само овде. Он би могао, тај одговор, комотно да насловљује голему библиотеку наше *зайаучињене*, полузнане или сасвим незнане, неописане и непописане културне и духовне баштине — од давнина у Војној Крајини и Хрватској, у Босни и Херцеговини, на Косову и Метохији да и не говоримо, а већ колико сутра и у Црној Гори и Македонији, с тим што не треба заборавити да Срби одавно живе и „помало” уметнички стварају и у Словенији! У полице ове *неошћључане библиотеке* похрањујемо, наравно, и српско књижевно наслеђе у дијаспори.

А како се други, у нашем комшилуку, брину о својој културној заоставштини? У Федерацији БиХ, на пример, друга два народа, Хрвати и они који себе називају Бошњацима, грозничаво „скућавају” „своју” (са и без знакова навода) књижевност у луксузним едицијама од 50 и 100 књига! Држава им је, као што и треба, благородно отворила своје касе, издавачи се нашли при руци; медији, штампани и електронски, уз колено. Посао је добио своје *шелале* и *звонаре*, и могао је успешно да отпочне! А Срби (мислим на писце и издаваче, на оне који се баве књижевном науком, на културне посленике уопште, али и на политичке власти!), шта они раде? Библијским језиком ако би се рекло: *крече ђрбове*, нажалост. Ни брига их није, заједно са њиховим владама, министарствима културе и просвете, Академијом наука и уметности Републике Српске (али и САНУ!), за расуту и полузаборављену књижевну баштину. Као да су без свести о томе (*окречени ђрбови!*) да би требало требити *зайправљено* и скрајнуто *уз ђранични камен*; склањати авет заборава са националних, културних *источника* којих има и на овим странама. Да би требало окућити, и под заједничко слеме, под једне *кровне корице* склонити *своје* и од *свога духа* што је. Уместо тога (писци и они који себе тако доживљавају) у малим тиражима, искамченим парама од спонзора, или узетим од властитих уста, шапирографски подижу и шире своје *књишке* и *књижевне славице* (колобаре не веће од њихове искрзане, *бошњизоване* сенке!), свако понаособ, у аутизму своје авлијске анонимности, у хроничном одсуству референтне критичке рефлексije, творећи тако илузију књижевног живота. Са жалосном надом да ће њихова књижевност бити читана. Част и слава малобројним појединцима који су *свој камен* пребацили преко авлије! Неретко уз *рођачку йомоћ* из матичне државе! (Везе и везице, ах, *колатерални* књижевни кланови!) За ове срећнике била је то права атлетска дисциплина, донкихотско искушење, јер су се паланчани (чаршијани, провинцијалци, *наша својта*, *йрво колено!*) рођачки трудили да им камен поврате у авлију. На главу да им падне. „Чаша крепког насиља / Балканска варијанта / Босанска пасторала”, рекао би Рајко П. Ного, такође побегник од *узлања свиленог ѓајџана*, али и од домашаја *йоврајиног камена!* Као што је од исте пошасте бежао, уочи потоње антисрпске хистерије са прогоном и пуцањем, и Војислав Лубарда, поневши собом (и) своју књижевност као једину попутбину, писац који је *орвеловски* декодирао овдашњу стварност (маестралан историјски ретуше) у својим делима *Гордо йосрићање* и *Свилен ѓајџан: или мани земљу која Босне нема*. Овдашњи Срби, поготово они који су свој друштвени значај и извесну националну важност прибавили еми-

нентно политичким средствима, у *вакџу скорошње босанске ѿаме и ѿмице*, као да нису умели да прочитају ову опомињућу (удвојену) Лубардину посланицу. Тешко да је и до данас прочитана у кључу у коме је (и) написана.

ГОДИНЕ И ДАНИ (НАШЕГА) УТУЉЕЊА И ОПАДАЊА

Они малобројни појединци (могу се избројити на прсте једне руке!) који су се из чисто духовних побуда, на острву своје остављености и *самоућућености*, о своме хлебу и штапу, на свој ризик, латили тестаментарног сабирања и пребирања, *духовног уцелињења* српске књижевне баштине у негдашњој земљи Кулина бана, остали су апсолутно прећутани и превиђени. Или нападани и опадани. Примери су парадигматични. И онеспикојавајући. Српско народно, приповедно благо у Босни и Херцеговини, сиротињски расуто и готово погубљено по пожутелој, искрзаној периодици, одавно апстинирајуће заклоњено од очију и руку нових читалаца и истраживача, антологијски је пребрао Мирко Грбић, талентован песник и есејиста, у књигу *Српске народне ѿријовијејке из Босне и Херцеговине*. Са исцрпним, предговором своме избору и референтним рецензијама. Ову драгоцену књигу објавио је 2005. године Завод за уџбенике и наставна средства у Источном Сарајеву, издавач који, поклањајући завидну пажњу српској белетристици у Републици Српској, Србији и Босни и Херцеговини, утире дубоке трагове будућем, савременом задужбинару у нашој култури. (Треба додати да је *Завод* до сада објавио изабрана дела Р. П. Нога, Милована Витезовића, Гојка Ђога и Ранка Павловића, те сабрана дела Даре Секулић; затим изборе из поезије Ђорђа Сладоја, Владимира Настића, Небојше Деветака и других аутора, као и неколико вредних антологија српске народне, усмене песничке предаје, и обиље запажених књижевнонаучних студија.)

Грбићева књига до данас је у Републици Српској (али и у Србији!) остала без свога очекиваног одјека. Као да никоме и није била потребна. А она је насушно неопходна, хронично недостајућа књига у неизброју недостајућих, у прекинутом, живом, интерактивном ланцу наше духовне баштине и савремености. За првог „сведока” овој тврдњи призивам, овде већ споменутог Ивицу Тодоровића који говорећи (у својој нареченој студији) о бајци као „појави која је сажела митске елементе (елементе из разнородних митова) у неколико основних облика, односно као појава која је, практично, „згрушавала” мно-

штво митских елемената у једно јединствено језгро; оно, с друге стране, садржи различите мотиве што представљају живе сведоке најстарије историје, тј. преисторије човечанства” — закључује: „...Израчување бајке, у том смислу, даје веће резултате од археолошких ископавања...” А Грбићева књига српских народних приповедака из Босне и Херцеговине сва је од архајског материјала, од бајковне јапије. Језичке, земљишне, духовне, историјске и преисторијске тапије, повеље и тестаменти, завештања и посланице палимпсестно тријумфују у овој књизи, сведочећи памтивечно постање и староседалачко историјско постојање нашега народа на овим странама. Грбићево истраживање и прикупљање наше духовне баштине тек је каменчић у големој, мозаичној структури угуљене културне и историјске заоставштине на простору данашње (дводелне) Босне и Херцеговине. Раскошна, српска усмена народна поезија чека да буде откривена и сабрана у једну духовну трмку; писана, уметничка књижевност такође. Верски и културно-историјски споменици, документи и експонати, личности и дела, значајни културолошко-цивилизацијски датуми и догађаји (преисторијски једнако као и историјски), ти памтивечници, сапутници и крајпуташи српске лозе и имена, требају брижљив, егзактан попис и опис е да би били похрањени у јединствену галерију/музеј српске духовности. Најзад, није наодмет подсетити, поготово у данашње време када је на сцени волшебна *техника управљења нових нација, култура и држава*, да је Босна и Херцеговина — ма како се данас на ту историјску чињеницу разроко гледало — „прогледала на српске очи”, то јест, на српско писмо и језик. О томе, као и о јединственом духовном простору српског народа на Балканском полуострву, Јован Цвијић пише: „...Први књижевни споменик српскога језика постао је у Босни 1189. године, познато писмо бана Кулина. Најлепше народне умотворине постале су на земљишту Херцеговине и Босне. Језик Херцеговине узео је оснивалац српскога књижевнога језика и новије српске литературе, Вук Караџић, за књижевни језик српскога народа... Многи најзаслужнији људи српскога народа пореклом су из Босне и Херцеговине... По заједничким историјским традицијама јасно се осећа да су народ и виши народни живот састављени не само од живих личности него и од мртвих и од догађаја прошлости... И у овоме погледу народ Босне и Херцеговине представља један од етнографски најсвежијих и најјачих делова српскога народа и чини нераздвојну целину с народом западне Србије, Новопазарског Санџака и Црне Горе...”

У својој рукописној скици за (могуће) психолошкоаналитичко-антрополошко читање *Повеље Кулина бана*, овде већ

споменути Мирко Грбић занимљиво опажа: „...Повеља је истрајно анализирана историјски, лексички, филолошки, палеографски; но њен наративни дио до сада није разматран у равни семиолошког дискурса текста и вантекстовних чињеница (контекста). Ваљаност разумијевања и тумачења текста нужно је овјерена разумијевањем и уважавањем чињеница контекста. Посматран као знак *тѣкстѣ* пружа могућност вишезначног ишчитавања. У тексту Кулинове Повеље нас превасходно занимају његов унутрашњи и вањски контекст, њихова међусобна повезаност и условљеност, и упутно је приближити им се преко опширне датације Повеље. Дијак Радоја је осјетио банову, свакако и своју, психолошку потребу да назначи да ју је писао 29. августа на ...'усјеченије главе Јована Крститеља...' То је прва од двије мотивацијске језгре текста које су морале битно условити његов садржај. Из свијести савременог читаоца и досадашњих тумача текста нестало је знање да је у вријеме писања Повеље црквена Нова Година почињала 1. септембра по тада важећем византијском државном календару који је успостављен одлуком Првог Васељенског сабора у Никеји 325. године. Торжествено осјећање новог почетка времена, својеврсни *illo tempore*, допринијеће бановом исказивању узвишених емоција које је текст фиксирао... Другу мотивацијску језгру морамо потражити у интертекстуалном односу Повеље са сличним повељама свога времена и простора! Кулинова Повеља битно одуцара од свих до сада познатих повеља сусједних владара и велможа. Недостају јој прецизиране трговачке клаузуле трговине: обим трговине, порези, статус трговаца и њихове обавезе према владару на чијој територији тргују. Кулину све то није циљ! Он нуди пријатељство, 'праву вјеру' и гостопримство, '*свјејѣ и ѿмоћѣ, какоре и себје, коликоре може, без всегда злога ѿримисла*'... Овај и овакав банов емотивно-психолошки став према дубровачком кнезу и трговцима саобразан је старословенском и српском архајском поимању гостопримства и госта као теофанијског симбола! Можемо га именовати као *ѿоѿос ѓосѿѣ и ѓосѿѿрѣмѿѣва*!... Бан од дубровачких трговаца, умјесто прецизно одређеног пореза на добит од трговине по *његовом владанију*, очекује *ѿоклон* којим ће га трговци својом вољом даровати! А шта је баново *ударје* трговцима, гостима-путницима, по његовој бановини? Да без пореза и царина могу трговати! Из историјских извора знано је да су Дубровчани свим потоњим босанским владарима плаћали порез, чувени *моѓоришѣ*, да су због њега избијали чести неспоразуми, ратови, и да су вођени упорни дипломатски преговори да он по Дубровчане буде што повољнији... Ако је овакво минимално психолошкоаналитичко-антрополошко читање текста Кулинове Повеље херменеу-

тички увјерљиво, биће оправдан и наш методолошки приступ, јер у оскудности историјских извора освјетљава лик и етичке назоре Кулинове — као човјека и владара — традицијске старословенске (српске) културе и етичког увјерења које још живо пулсира испод номинално прихваћене хришћанске свјетоназорности. Баш због ње Кулин ће остати, једини од плејаде српских владара, меморисан у свијести народа као добар владар у пословици: 'За вријеме добрије дана и Кулина бана'. Можда је ова пословица-истина потекла из Дубровника... ко то зна", закључује Грбић.

Осим *Повеље Кулина бана* која је, неупитно је, написана српским писмом и језиком, државно-административно-управна и дипломатичка, писана (архивска) грађа доцнијих босанских владара *немањићког зајерка* (повеље, уговори, писма, поруке, признанице и тестаменти) такође је на томе језику и писму. Тестаментарну књигу о српској књижевној баштини у (средњовековној) Босни написао је Драгољуб Драгојловић (*Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, „Светови”, Нови Сад 1997). Из те бриљантне студије, са обиљем откривалачких детаља из историје српске културе, писмености и уметности, као и историје српског народа, може се закључити да је та баштина стара барем осам векова, гледајући, дабоме, из данашње стајне тачке — и *интеегралистички*. Драгојловић је обухватио и истражио читав корпус културних, писаних докумената и споменика: библијска књижевност у средњовековној Босни (апракосна еванђеља и четворојеванђеља, праксапостоли, апокалипсе, библијске књиге Старог завета); црквена књижевност (хагиографски и егзегетски списи, литургијски и обредни списи, хомилитички списи, црквена поезија и апокрифи); епиграфски споменици (надгробни натписи, као и натписи на сакралним споменицима — са перспективом погледа на писаре ћирилских натписа); дипломатичка грађа (повеље и уговори, писма, признанице и препоруке, тестаменти, те својеврсна хронологија *цркве босанске и крстијана*) у дипломатичкој грађи. Индикативно је да је ова књига, *прва ласта* (новијег датума) српске филологије и историје књижевности о српском, духовном фундаменту у писмености и културалности средњовековне Босне — готово прећутана у нашој културној и књижевној јавности. Новокомпоновани илити ново-стари историчари наше културе и књижевности, језикословци, и поготово посленици у области књижевних наука — још, изгледа, нису спремни да најстарију (културну и цивилизацијску) историју данашње Босне и Херцеговине легитимно „наसेле” аутентичним, српским духовним белезима и траговима који су

њен културолошки код, хтели то неки признати или не. Ако то нису спремни данас, сутра ће већ морати бити.

Елем, патолошки бес и јарост паланачког (чаршијанског) опадања и мрзилаштва најниже врсте (испод појаса, као да су шикнули из болесне лимфе, бризнули из самог језгришта *кастிரационог синдрома*) — обрушио се на књижевног критичара Живка Малешевића (Гламоч, 1952) и потписника ових редака, са којим је (Малешевићем) приредио Антологију српског песништва у БиХ друге половине 20. века, под насловом *Насукани на лисци лирике*. (Антологију је, такође, објавио Завод за уџбенике и наставна средства у Источном Сарајеву, 2006. године.) Антологијска линија започиње поезијом Светислава Мандића, Брате Павловића, Велимира Милошевића, Веселка Весе Радумила, Љубомира Цвијетића, Миодрага Жалице, Драгана Колунџије... и „иде” преко Душка Трифуновића, Пере Зупца, Рајка Петрова Нога, Милана Ненадића, Стевана Тонтића, Миланка Торомана, Вука Крњевића... до нешто млађих и најмлађих Ранка Сладојевића, Ранка Чолаковића, Горана Симића, Николе Н. Гузијана, Стојана Срдића, Дејана Гутаља, Недељка Бабића, Душка Бабића, Бранка Брђанина Бајовића, Татјане Бијелић, Бојана Максимовића и Радомира Д. Митрића. Више је него налагодна позиција овога аутора да на овоме месту говори о „случају Антологија”, али парадоксалност и парадигматичност овог, уистину, јединственог примера (нашега) *саморуђења и самоионишћавања*, а који је уско везан са темом овог огледа — напосто изнуђује „да се подастре мало документарних детаља” (Ного). Нетом по *обдањењу* ове Антологије (једва да се и боја на корицама осушила!), једине (званичне) дневне новине Републике Српске, (*Глас Српске*) чији их уредник у једној својој колумни назва (да би ефектологија *позоришћа айсурда* била потпуна) и *народне*, објавиле су, или боље речено *размазале*, у петнаест наставака (!) *јасквилу-љувачни исцедак*, подигавши тако трајан споменик сопственом журналистичком бешчашћу и људској глупости. Нису познати мотиви редакције овог листа за одмазду (*самокастிரацију*) овакве врсте у властитој култури, изузев ако они нису пука, слепа публицистичка глад за спектаклом. Неки будући проучаваоци овдашњег књижевног наслеђа (ако нешто од тога остане) можда ће успети да докуче и „разгрну” *мотивационе кулисе* нареченог листа и „гладијаторске” пориве његовог социокултурног домицила. Са званичног места, дакле, бачено је блато, у прегрштима, на репрезентацију српских писаца у БиХ а да нико у културној, књижевној и политичкој јавности Републике Српске није ни трепнуо! Ако такве институције уопште постоје! А поменута Антологија „виђена” је тек као *прва ласца* сабирања и вред-

носног пребирања вишевековне српске књижевне баштине у Босни и Херцеговини, макар у једном њеном сићушном сегменту!

Антологија *Насукани на лисћ лирике* ипак је заталасала, у домицилу свога настанка, у Бањалуци, неке благе, стидљиве реакције о (коначној!) потреби насушног објављивања српске књижевности у БиХ у 100 књига, по угледу, ваљда, на блиске комшије и суседе којима се већ смеше јубилеји и значајне национално-културне годишњице у овоме послу. Стара је то и истовремено нова (овдашња) прича која има и своју писану (документовану) предисторију (*Мркаљев ламенћ*, *Загребачке ефемериде*, и не само у овим публикацијама), и бојати се да ће све остати само у причи. За отпочињање овог посла требало би основати *Инстџиуш за књижевност*, што се могло давно учинити (уз оснивање, наравно, и Института за српски језик), и то много пре оснивања Академије наука и уметности. Али, за овај непроцењиво важан национални пројекат у нашој култури и уметности, неопходни су, понајпре, друштвена и политичка воља у незаобилазној домени прибављања новца, без кога је тешко било шта планирати.

РОЂАЈНА ПОСТЕЉИЦА КЊИЖЕВНЕ НАУКЕ

Да се вратимо, још који драгоцен тренутак, српском књижевном наслеђу у Хрватској. Народна усмена књижевност, поезија је приповест, имају овде своје дубоке корене у својем велелепном стилско-језичком и обликовном разнобразју. Вук Стефановић Караџић управо је на овоме простору (по једном извору, негде у околини Петриње, на Банији, по другом, на подручју Лике) забележио једну од наших најлепших песама усмене песничке предаје *Смрт мајке Југовича*. Треба ли подсећати да је наша народна књижевност прокрчила пут српској писаној (уметничкој) књижевности у Европу, почетком 19. столећа? Усменом књижевном предању нашега народа служи на част и у незалазну славу што су је читали или преводили, ценили је са удивљењем Гете, Хердер, Андерсен, Хајне, браћа Грим, Пушкин, Хлебњиков, Виктор Иго и други памтивечни задужбинари лепих уметности. Вук није био једини сакупљач народног блага на овоме простору, нити је сакупио све вредно што је оставио народни геније на подручју Војне Крајине. Овим племенитим послом вредно и успешно бавили су се Крајишници: Никола Беговић, Драгослав Алексић, Манојло Бубало Кордунаш, Ђорђе Рајковић, Владимир Ардалић, Станко Кукић, Милан Обрадовић, Сима Милеуснић... и у наше

време Станко Опачић Ганица, Славица Гароња-Радованац и Здравко Крстановић. У ову свилу и кадифу нашега језика најдубље је научно заронила Славица Гароња-Радованац (1957), песник и приповедач, доктор народне књижевности. Библиографија њених радова (што ауторских, што у статусу приређивача или стручног рецензента) у овој области позамашна је: *Народне пјесме Славонске Границе* (1987); *Антологија српске народне лирско-ејске поезије Војне Крајине* (2000); *Српске народне пјесме Зајадне Славоније Милана Обрадовића* (1995); *Српске народне пјесме из околине Пакраца и Пожеге Симе Милеуснића* (1998); *Српске народне пјесме из Лике и Баније Николе Бежовића* (2001) и *Српске народне пјесме (женске) из Славоније Ђорђа Рајковића* (2003). Здравко Крстановић приредио је и објавио антологијски избор народних песама Срба у Хрватској под насловом *Злајина пјена од мора* (1990), засигурно један од најлепших цветника наше народне усмене песничке предаје. (Аутор овог огледа печатао је 2005. године изабране народне пјесме Срба у Хрватској под насловом *Јадова јабука*.)

Онима којима је књижевност (поготово њен теоријско-научни аспект) професионално поприште, није непознато да је културни простор Војне Крајине рођајна „постелица” наше књижевне науке. Челно место у овоме фаху припада Божидару Петрановићу (Шибеник, 1809 — Венеција, 1874), о коме је *уцелињено* писао Иво Тартаља у своме непознатној делу (докторској дисертацији) *Почеци рада на историји ошћине књижевности код Срба* („Научно дело”, Београд 1964). Уредник и издавач *Сербско-далматинског алманаха* (1836) и писац наше прве *Историје свеошћине књижевности* (1858) Петрановић „...има привилеговано мјесто зчетника проучавања свјетске (опште) књижевности међу Србима и на словенском југу... а оставио је и траг интересовању за стару српску књижевност и за писце и дјела нове књижевности...”, пише Душан Иванић. Каменом-темељцем српске науке о књижевности Иванић сматра „прве критичке (библиографске) биљешке Захарија Орфелина; библиографска истраживања Павла Соларића и његова уочавања о развојним фазама српске (и хрватске) књижевности... као и теоријске расправе Јована Дошеновића (Почитељ испод Велебита, 1781 — Будим, 1813) о пјесничкој умјетности, и есејистичкио-критички рад Уроша Миланковића...” После Петрановића, Орфелина, Соларића, Дошеновића, Миланковића и Огњеслава Утјешиновића Острожинског, следи читава плејада истакнутих проучавалаца књижевности старином и лозом из Крајине, као што су: Јован Грчић, Никола Шумоња, Данило Петрановић, Каменко Суботић, Милош Н. Ђурић (најугледније име српске хеленистике и класичних студија, како истиче

Иванић), Милан Кашанин, Илија Мамузић, Димитрије Вученов, Мирко Жежељ, Душан Пухало, Душан Берић, Георгије Јакшић, Васо Миљинчевић, овде већ споменути Станко Кораћ („...одиграо прекретничку улогу у организовању и проучавању књижевности међу крајишким Србима...”, наводи Иванић); затим Вукосава Лекић-Опачић, Светозар Петровић, Гајо Пелеш, Тоде Чолак, Душан Зечевић, Душан Иванић, Здравко Крстановић, Славица Гароња-Радованац, Душан Маринковић и још понеки.

Као што је познато, у овоме културноисторијском простору благодатно је креснула и *Досићејева ижица* — у српској Далмацији, под називом *Досићејева буквица*. Наш први образовани просветитељ и први оснивач српске световне књижевности на народном језику Доситеј Обрадовић — учио је крајишку, српску децу *словесности* (*словесању*). А овде је поникао, као што смо већ рекли, и један од најзанимљивијих књижевних праваца у српској књижевности двадесетог века — *зенићизам*.

У Српској Крајини рођена је (или је стасала) плејада савремених писаца и песника (Владан Десница, Григор Витез, Воја Царић, Арсен Диклић, Владимир Поповић, Гојко Николиш, Дејан Медаковић, Војин Јелић, Милан Ножинић, Ратко Пасарић, Ђорђе Ђурић, Божо Милачић, Слободан Селенић, Јован Радуловић, Момчило Попадић, Милан Милишић, Владимир Павић, Чедо Прица, Никола Страјнић, Младен Срђан Воларевић, Дубравка Угрешић, Јелена Буинац, Јордан Јелић, Весна Бига, Борис Врга, Јован Вранешевић, Милан Лалић, Здравко Крстановић, Никола Вујчић, Бранислав Зељковић, Небојша Деветак, Драган Божић, Милош Кордић, Драган Кордић, Мићо Јелић Грновић, Лука Штековић, Драго Кекановић, Симо Мраовић, Стефан Грубач, Мирко Демић, Ђорђе Нешић, Ђорђе Брујић, Славица Гароња-Радованац, Зоран Богнар, Татјана Лукић, Милан Пађен, Вељко Стамболија, Милена Северовић, Никола Корица и други). Они од њих које још греје Творчева милост, више не живе у своме завичају. Угрожени асимилацијом и србофобичним ружењем, и најзад ратом и изгоном (1991—1995), избегли су у Србију. Поједини су расејани по западноевропским и прекоокеанским земљама. Нажалост, готово да нико од њих (изузев неколицине оних који су на време *прегазили Дрину*) није умакао *Мркаљевој џамној звезди*. Синдром овог злосретног Кордунаша, *мученика Меркаила*, „нагризао” је животну и књижевну биографију свакога од њих. И *српско-крајишку књижевну мају* у целини, судбоносно, претворивши је у патинирану маргину. У провинцијални илити ре-

гионално-загранични фрагмент одавно изглобљен из целине. У *ничцију књижевну земљу*. У културолошку ринфузу.

Мигел де Унамуно људе без завичаја види као људе лише-не вечности. Срби из Хрватске, са целим својим културолошко-антрополошким хабитусом, уистину, то јесу. Ако није прејакo речено.

Својој (завичајној) књижевној баштини песник Небојша Деветак одужио се приређењем *Антологије српског њјесништва у Хрватској двадесетог вијека* (СКД „Просвјета”, Загреб 2002). Антологију „отвара” поезија Мирка Королије, и следе Љубомир Мицић, Бранко Ве Пољански, Драган Алексић, Бранко Кукић, Владо Влаисављевић, Владан Десница, Ђорђе Радишић... преко „средње” генерације песника Бранислава Зељковића, Јордана Јелића, Даре Секулић, Милоша Кордића... до млађих и најмлађих Здравка Крстановића, Николе Вујчића, Бориса Врге, Симе Мраовића, Нене Смиљанић и Ђорђа Брујића. Иако се не може рећи да је овај Деветаков цветник прошао незапажено, ипак, *Антологија* није добила заслужени одјек, сагласно природи своје *јрвине* и важности за српску књижевност и културу. Две године касније, Душан Иванић објавиће књигу *Пријовијејка Срба у Хрватској* (СКД „Просвјета”, Загреб). Може се рећи да су ова два цветника (уз раније, овде већ споменуте истраживачке радове С. Кораћа, Лазара Чурчића, З. Крстановића, С. Гароње-Радованац, Д. Иванића) *иницијацијске књије* новијег датума у проучавању и чувању од заборава српског књижевног наслеђа у Крајини и Хрватској.

МУЛТИЕТНИЧКА АРМАТУРА

Сличну судбину имала је и има (али не и исход, надам се!) и српска књижевност у Босни и Херцеговини. Све до поткрај двадесетог века, у комунистички моделованој републици БиХ српска књижевност била је *удвојена*, односно *ујројена* у мултиетничкој матрици „књижевности народа и народности”. У таквој мултикултуралној констелацији — усмераваној и контролисаној са званичног идеолошког кормила — ова књижевност на поменутом простору била је нераздвојни део (те) босанско-херцеговачке литерарне арматуре која није смела да трпи никакве потресе, још мање преиспитивања, јер то би, боже мој, било дирање у саму „зеницу братства и јединства”, како се ономад говорило. Већ се и по томе тада могло опазити да је ова република (као и све остале, изузев Србије са покрајинама) била фундирана као држава. И још се нешто, на темељу

овога, могло закључити, а то је да књижевност српског народа у Босни и Херцеговини тога времена није припадала — по својој генеричкој одредници — интегралном корпусу српске књижевности, већ је припадала „књижевностима народа и народности” у тој републици-држави, што је јасно да је реч о својеврсном уметничком конгломерату заснованом на, примарно, идеолошко-етатистичком концепту.

Дакле, српска књижевност нареченог простора само је *подразумевана* (као што је и данас случај, нажалост) у главама ономадних малобројних а храбрих и етичних српских интелектуалаца-интегралиста — *саставним делом српског књижевног идиома*. А такво становиште, поготово ако је имало карактер јавног залагања, тада се, знамо то из бројних примера, узимало за тежак идеолошко-политички прекршај, *унутрашњи инцидент*, читај: национализам. (Присетимо се, још једном, како је у домовини свога рођења прошао и пролазио Меша Селимовић који се изјашњавао, и на крају децидно изјаснио своју припадност српској књижевности.) Све је то упућивало, и у своме исходишту упућује на чињеницу да је српска књижевност која је стварана у бившој Босни и Херцеговини — бивала закинута у својој афирмативној и друштвеној равни, у равни своје културолошке, па и националне еманципације; *еманципације себе као важног друштвеног дискурса*, а управо из разлога своје неаутономности, своје вештачке и принудне утопљености у братственојединственички књижевни триангулар. Легитимност свога пуког, прећутног *полупостојања* добијала је (и имала) само у егзистенцијалном обзорју друге две књижевности (муслиманска и хрватска), а изван овога готово да није смела ни могла битисати! Постаје јасно, у контексту овога, зашто су поједини велики српски песници и писци који су рођени у БиХ, и ту једно време живели и стварали, морали на крају да напусте своју стару домају, и то много пре потоњег (грађанско-верског) рата! Да је нису на време напустили, зар би данас имали у српској литератури место које имају?! Зато је паралела неславне позиције српске Белетре у овој бившој ју-републици и могућа са њеном близнакињом у Хрватској!

Потоњи противсрпски рат у БиХ поцепао је мултиетничку слику у раму „књижевности народа и народности”. Српска књижевност или књижевност српског народа коначно се ослободила вуненог, идеолошко-политичког огртача, и у новом гекултурном простору који зовемо Република Српска наша своју *нову адресу*. Ту се „скућила” и „окућила”, уз прилив песника који су, услед ратних околности, избегли из другог дела заједничке државе. На новој адреси дошло је до својевр-

сног „размаха” ове књижевности, инфлаторног, нажалост. У периоду од 1991. до 2006. године објављене су десетине и десетине, ако не и стотине песничких и прозних књига, од којих су једва три-четири или пет највише — запажене и изван свога домицила, па и награђене. Данас у Републици Српској живи и ствара знатан број песника и прозаиста, од којих је само реткима пошло за руком за пребаце свој „камен” преко Ћуприје на Дрину!

Елем, српска књижевност у Босни и Херцеговини, која је своју главну адресу нашла у Републици Српској, обрела се на „брисаном простору”, без чврстог еснафског обрасца (Удружење писаца, тренутно, тек папирнато фигурира-фингира!); лишена институционалне бриге и материјалне инфраструктуре (Удружење нема ни своје физичке адресе — седишта!); без развијене периодике, као нужног регулатора и коректива књижевног живота. Зато је српска литература (оно *мајушно*, најбоље у њој) на странама западно од Дрине, у расутом стању, у стању културолошке ринфузе и дискурзивног нереди; предата и подвлашћена сировим „нагонима” сопственог, голог постојања; нечитана и непрочитана; неоцењена, и ван домаћаја сочива официјелне књижевне критике, али и ван домаћаја главних књижевних манифестација и књижевних награда у српском литерарном корпусу; у својеврсној принудној изолацији и добровољној самоизолацији, речју: пред вратима аутистичке собе, ако већ није у њој! Фигуративно казано, ова књижевност помало подсећа на жалосну удовицу код које утеху подједнако траже и талентовани и (само) фрустрирани, и књижевни мужици и литерарни надничари. Соба ове *уцвиљенице* одавно није проветравана!

„Опште”, и у оквиру тога, ваљда и *културне и књижевне везе* са матичном државом нашег народа, Србијом, неартикулисано и канда стидљиво ушушкане а „ретардирано” релативизирани под кабаницом „специјалне и паралелне везе”, бејажу, и остале су до данас — само „специјалне везе”, које су „појеле” и своју симболичку супстанцу. Далеко од стварне и продуктивне везе у прагматичном смислу, какву остварују други народи у савременом свету. Књижевност и књижевни живот у Српској, овим везама скоро да ништа нису добили. Насумичне и лабаве, ванофицијелне, литерарне везе (које се могу набројати прстима једне руке, за све ово време!) кретале су се приватним путевима и каналима, *џријашељским џозивима на ухо*; у духу пословично познате српске филозофије *ја-џеби-џи-мени*. Не треба зато да чуди што српских песника и прозаиста из Републике Српске и остатка Босне и Херцеговине

(оних који су остали да живе и стварају у овоме простору) углавном нема у интегралним прегледима, панорамама, изборима и антологијама српске књижевности које се приређују (и објављују) у Београду, Новом Саду, Нишу или Крагујевцу. О преводима на друге језике, или позивима на књижевна гостовања по Европи, да и не говоримо! Овдашње поете и прозне писце не ресе блештави венци и колајне престижних књижевних награда са титуларом у матичној нам земљи националне историје и културе. Њихове књиге се тек симболично и покатак, сваке преступне године, примичу жиријима угледних награда, у луку такозваног ширег избора. Одвећ лако се могу побројати овдашњи писци који су получили неку награду! Исто тако, на звучне књижевне гозбе у Србији ретко се позивају српски песници и прозни писци из Републике Српске. Позивају се, чешће и радије, литерате из неких других простора бивше државе Југославије. Књижевни критичари и они који се баве књижевном науком у Србији, у својим огледима, као по каквом правилу, заобилазе српску књижевну продукцију у Републици Српској. Можда из разлога што је не читају и не познају, што се не може прихватити као оправдање. Али, они зато добро прате и познају неке друге књижевности! Један еклатант, амблематичан пример за ово, један од бројних, може се наћи у тексту књижевног критичара Тихомира Брајовића („Запажања о роману на прелазу столећа”, *Сарајевске свеске* 13/2006). Поглед на „укупну” прозну продукцију у Српској (која, ваљда, спада у српску, и није баш за такво потцењивање!) „стао” је у једну-једину реченицу, а она гласи: „...У том контексту гледано, нарочито, у извесном смислу медијаторски положај, чини се, заузимају они писци из Републике Српске или пак Црне Горе који своје књиге и романи штапају у Србији и при том и сами узимају активније учешће у овдашњем књижевном животу...” Толико, ето, од Брајовића о прозним писцима из Републике Српске и њиховим делима, који, писци, „...заузимају медијаторски положај...”(!) То је нешто налик, канда, на медијаторски положај Високог намесника у Босни и Херцеговини!

Закључак, на крају овог огледа, није тешко наслутити. Над (српском) књижевношћу у Републици Српској и Босни и Херцеговини надвиле су се „маказе” маргине. *Закрајинила* се сенка фусноте. Надвио се усуд периферије, коб провинције и лимба. *Мркаљев синдром* заборав и угуљења, асимилације и преноминације. Да се то не би десило, неопходна је *реанимација* овдашње књижевне (и укупне духовне) баштине, као и реанимација *целоḡ српскоḡ духовноḡ наслеђа на зајадним сѣра-*

нама Балканско̄ обода (ср̄пска књижевна бацӣтина у Хрва̄јској). Уз реанимацију, истовремено треба да тече и процес укључивања савременог књижевног идиома „западних Срба” у живу свест и матичне токове српске књижевности. Речју, књижевност Срба на простору југоисточног Балкана (укуључујући овде, дабоме, и књижевност наше дијаспоре) треба да „дише” као један организам. Подобно језику на коме је написана, историји и менталитету којим је препознатљиво оперважена.

КЊИЖЕВНЕ НАГРАДЕ

МИЛАН НЕНАДИЋ

ЂУРА ЈАКШИЋ, ЈЕДНИМ ЗАМАХОМ

У песми *После смрти* Ђура Јакшић је хтео да пресече, да рашчисти: „Доста је славе — веран је био народу свом”! Доследно и са многих разлога, српска књижевна критика с поштовањем је говорила, и увек говори, о његовом песничком делу. Ђура Јакшић био је и остао *infant terrible* нашег романтизма. Однос према њему и његовом делу стоји у нераскидивој вези са нашим српским националним поносом, нарцисоидношћу и нескривеним самољубљем. Колико год на такав однос наводило песничково дело, толико га је подгревала песничкова необузdana, боемска природа, чак јуродива, али и до несхватања изломљена и трагична животна стаза. Тако су се у тај однос према Јакшићу преливале карактерне црте српског народа.

С тим у вези стоји и чињеница да је требало да протекне доста воде док се и његово сликарско дело не ситуира тамо где својим значајем и припада. Ђура је тога био свестан па је, за живота, извесно време, своје песме потписивао једноставно „Живописац Ђура Јакшић”. Њему је, дакле, сликање било на првом месту мада је песничку славу зарана стекао.

Личност и дело изузетног, апартног романтичара, неуротичног песника и сликара Ђуре Јакшића разумем као црну тачку (светлу, дакако!) у коју своје стреле одапињу саме крајности. Његове најбоље песме доимају се сваке генерације као врисак расцепљене личности, као примални крик изразитог појединца који не признаје нијансу између сионског сјаја и адског мрака, радости и бола, сна и јаве, живота и смрти и који *верује у један једини замањ*, без компромиса; мислим да је Ђура Јакшић сваку своју песму испевао као да му од ње живот зависи, као да му је последња; ми и немамо сличног нити њему равног песника; будемо ли икада враћали осмех на лице и

страшно пољуљан наш понос, Ђура Јакшић ће нам својим песмама помоћи и бити одскачна даска.

Таква личност и таква нарав довела је дотле да је донео неколике одлуке за које је веровао да ће му (свакако најбоље!) изменити живот. Хазардирао је, бацао коцку — али никако добро да му се деси. Испада, тако, да је њега пре носио ветар од европских градова до забитих српских села него што је он сам, разложно, покушавао да утиче на своју судбину. Овде бих, као илустрацију само, навео случај да је као шеснаестогодишњак, 1848. године, напустио Марастонијеву уметничку академију и отишао да се бори с пушком у руци.

Јако национално осећање, десет година касније, одвући ће га у Србију. Ето случаја: кренути из Црње у Банату, из топлог и сигурног кућног гнезда, у Сумраковац на пример — како вам се то чини! А у међувремену се потуцати по Великом Бечкереку и „учити малање” код Константина Данила, онда ићи у Минхен и дивити се сликама Рембранта, па се вратити у Велику Кекенду из које пише Поповићу у Нови Сад: „Богати су циције, званичници су глобитељи, а сви пакосни.” Присетити се ваља: „О мајко, мајко, свет је пакостан, / живот је, мајко, врло жалостан” — овоме се, ни данас, нема шта додати нити одузети. Онда Ђура борави у Новом Саду да би се, 1863. године, дефинитивно вратио у Србију.

Овде се присећам сјајног мишљења Исидоре Секулић о личности Ђуре Јакшића. Он је био тај „који воли сукоб осећаја и муњу над главом. Знао је бити немило горд, врло гневан, смртно увређен, расплакано несрећан.”

Могао је Ђура Јакшић из очеве поповске куће у Црњи да понесе нешто од оних старинских навика, нешто од правила понашања која би свакако учинила његов живот спокојнијим. Али, вели Исидора, није ко имао *да га научи да више воли културу него ђолићу*.

Тако се Јакшић претворио у несмајника, потукача и сретника који самоме себи ствара неприлике и умножава непријатеље. Живео је српски охоло и друштвено неприлагођено, као да се свих четрдесет и шест година учио да живи и није макао од почетка. Једнако као што је бежао од школе, ударао је челом о зид немиле стварности и трпео ударце са свих страна. Ђура Јакшић ми личи на оног преплашеног срндаћа који, главе окренуте уназад, бежи од опасности и у пуној брзини налете на безосећајне препреке и, у паници, ломи себи врат. Тако је сам живот удешавао: замислите младића који, господствен, шета Пештом и Бечом и Минхеном и учи се односу светлог и тамног са Рембрантових слика, и упоредите га са ојађеним учитељем у селу Сумраковац, оним учитељем који је самога

себе упрезао у таљиге са оно нешто сиротиње што је имао. И све је то, од главе до зелене траве, морало да стане у преосетљиву личност попиног сина из Црње.

А у Србији тога доба већ су били попуцали ланци вековног робовања и видљива је била каква-таква свест о себи, о сопственом идентитету као што је целој Европи била јасна и позната морална зрелост српског народа. Снага се била прикупила из идеала. За Јакшића, као и за друге српске романтичаре, био је то велики изазов. А тиме занесен, Јакшић је једноставно морао да се том зову одазове.

У томе почива оригиналан неспоразум: Јакшић је помислио да у Србији може, с пером у руци, гласно дати одушка мислима својим, осећањима својим као и очају своме сасвим људском, сасвим земаљском. И ништа га није болело колико неправда. Он отворен и даровит, а људски односи и друштвени односи неударени. Кад се томе дода тупост и глупост оних пресудних и пресуђујућих, оних који не знају кога и како треба да пригрле — куд би више! Ондашње главешине (осим књаза којем је посветио нешто песама, а боље би било да је макар једну песму посветио оцу), на његово поштење и отвореност узвратише батинама, кесама песка и одбијањем бубрега. Све нешто мислим, да је жив, тек би данас Ђура имао шта рећи ученој Јевропи. Све нешто мислим, да је жив, и данас би Ђура Јакшић био редован и радо виђен узваник у *палати кривде*, и опет би некакав кмет ломио батину о његова ребра, и опет се нико не би досетио да *министер* на латинском значи *слуга*, а да *учићел* значи *маџистер*. И данас би Ђура Јакшић био „уважаван” као песник пијанац, а онај кмет хваљен као љубитељ добре капљице.

За крај, подсећам на речи Вељка Петровића да величина Ђуре Јакшића не лежи у томе што је он најнационалнији песник нашег романтизма, а није народски и баналан нити једним својим стихом. Народ је, ипак, у њему видео своју слику и прилику. Та слика ће остати заувек, а прилика је много прокоцкано: у томе смо ненадмашни. Да није изузетака као Ђура Јакшић, не бисмо се имали на шта ослонити и позвати.*

* Реч приликом уручења награде „Ђура Јакшић” Милану Ненадићу у Српској Црњи, 1. јуна 2007. године.

ЈОСИП БАБЕЛ

ДЕЛИМА И ЉУБАВЉУ КА БОГУ

Разговор са Владетом Јеротићем

Слушати академика Владету Јеротића, нашег познатог психијатра и психотерапеута, а још више — разговарати са њим — право је задовољство. Његово енциклопедијско знање, јасна мисао, бодар дух и умеће да своје богато знање хитро повеже са темом о којој се разговара — представља особину која увећава лепоту разговарања и доноси драгоцене увиде у широке области његовог интересовања и стварања: медицину, религију, књижевност, антропологију...

Океан Јеротићевог знања и промишљања о свету у коме живимо, и оном коме тежимо, сачуван је у тридесетак књига које је објавио, многе у више издања, а огледа се и у великом броју јавних наступа, предавања, телевизијских емисија и сусрета са читаоцима и заљубљеницима у његову мисао.

Током протеклих двадесет година са академиком Владетом Јеротићем разговарао сам више пута о његовим књигама и издањима *Сабраних дела*, за моје телевизијске емисије о књигама „Бестселер” и „Хит либрис”. Аутор сам и две посебне емисије на Телевизији Београд о овом изузетном ствараоцу: „Владета Јеротић — њим самим” и „Читам и питам — Владету Јеротића”, у којима он пластично објашњава суштину својих књига. У тим разговорима, од којих један део сада објављујемо, Владета Јеротић говори о фактима из свог богатог живота и стварања, али их одмах тумачи и повезује са свеукупним људским знањем, тајнама живљења и трагањем за смислом постојања.

Јосип Бабел: *Господине Јеротићу, Ваш живој и дело су одличан њушоказ како се осваја духовност, а са њом и сва богајства човековог живљења. Где сје нашли инспирацију и њишицај за њако широк круг њема за Ваща каснија истјраживања?*

Владетиа Јерошић: Рођен сам у Београду, августа 1924. године у Задарској улици, у близини Саборне цркве, у којој сам крштен и коју сам често посећивао, као дете и касније. Тако да ми је тај крај веома драг: Калемегдан је ту, Патријаршија је ту, Сава је ту, Косанчићев венац — кога сам исто као дечко волео.

Овде сам ишао и у основну школу „Краљ Петар Први”, која је сада лепо обновљена. А где је почетак? Па — црква и школа, од њих све почиње. Први разред сам похађао 1930. године, код учитељице Ружице Тот, а половина ђака су били Јевреји. Ниједан од тих мојих другова Јевреја није више жив.

Причао сам већ о томе: ја сам одрастао као јединац, што није било баш добро. Родитељи — пребрижни, мајка Надежда, нарочито. Отац, Момчило, да и он не био пребрижан, био је престрог. Тако да, ја сам све срећнији што сам старији. А детињство — не тако срећно. А није било ништа рђаво. Нисам био ни болестан. Ипак нисам се осећао тако добро. Ваљда због тог притиска који сам осећао од родитеља и од њихове неусклађености, личне. Ето, мајка, ваљда српске мајке — то је доста често било тако — превише нежне, пажљиве — размазе. Отац онда треба да буде строг, тако се у српској патријархалној породици сматрало. Отац мој је био врло строг, кажњавао ме је... Данас ја о њему јако добро мислим, не због те строгиности, него због његове унутрашње самодисциплине. Он је имао у себи велику самодисциплину и онда је њу тражио и од мене. А где сам ја то могао са седам, па и са четрнаест година да имам?! Јурцао сам по Калемегдану, бежао од школе, нисам био добар ђак. То је све њега повређивало. Тако да је био велики бунт у мени против оца, када сам био у адолесценцији. Кажу да сам био весео дечак, али се то по мојим сачуваним фотографијама из тог доба не би рекло. Људи причају најчешће срећно о детињству. Ја причам о срећном средњем добу живота, и о благодатима старости. Писао сам о томе и објавио, у једном геронтолошком часопису, и у једној књизи — о благодатима старости. Богу сам веома захвалан што сам се кроз године живота некако смиривао изнутра, стицао неку равнотежу, постизао неку мирноћу. О томе шта човека чини зрелом и целовитом личношћу — писао сам касније у књизи *Човек и његов идентитет* (издање „Арс-Либри” и „Бесједа”, 2002), где се каже, да је то: „Способност за вољење неког другог, а не само себе самог. Способност контролисања сопствених нагона и импулса. Способност подношења непријатности, бола и патње. Поседовање зреле, а не инфантилне савести. Умерена агресивност без реакције беса или мржње, али и без претеране бојажљивости. Способност да будемо независни.” И

као закључак: „Нема зрелог друштва без зрелих индивидуа. А њих не ствара само друштво већ и самоваспитање.”

У Вашој аутобиографији прочитао сам да је један период Ваше младости, за време рата, био посвећен интентивном читању. Колико је та рана литература коју сте усвајали: Достојевски, Кафка, Рилке, Сјенкјевич и други писци, утицала на избор Вашег занимања и њихови рад?

Увек ми је тешко да о томе причам. За време окупације ја сам у себи био веома задовољан, јер сам прво имао поред себе једног красног пријатеља, још је жив (и он је после отишао на медицину), с којим сам се пријатељски дружио како се само пријатељство може замислити. После је он отишао превише улево, ја то никад нисам био. И онда смо се лагано растајали. Али, тих неколико година окупације, врло ми је тешко то да говорим и сада, кад су људи гинули на све стране, ја сам као луд читао... Ја не знам да ли сам икад више читао у животу — толико као онда. За четири године прочитао сам брдо књига. Почело је, ваљда, с Достојевским, невероватно, али са романом *Браћа Карамазови*. Дакле, не *Бедни људи*, па лагано до *Карамазових*... Отац је то склањао, забрањивао. И ту сам се с њиме свађао бескрајно: „То није за тебе, какав Достојевски! Шта ће од тебе бити, када сада, у тим годинама, то читаш!” Рекох. „Зашто, тата?” „Па зато што је Достојевски мрачан, зато што ствара у људима песимизам!” Па, рекох: „Ако је у теби створио — песимизам, неће, можда, у мени”. А ја из *Карамазових* одмах схватам, примам — Аљошу, старца Зосиму. И онда сам кренуо уназад, како је Достојевски касније писао, па до *Бедних људи*, *Њејочке Њезванове* и тако даље.

До четрнаесте-петнаесте године ја сам био екстровертован, стално напољу, немиран, бунтован. Пубертет је деловао прекретнички на мене и то је почело за време окупације. Имао сам шеснаест-седамнаест година кад сам почео да читам и да размишљам, наравно. Утицало је то читање, свакако је утицало добро на мене. А онда, сећам се да сам у Саборној цркви, у пролеће 1943. године, за време „Недеље православља”, први пут слушао оца Јустина Поповића, који је говорио изванредно. Било је то неколико пута, у препуној цркви, када сам све то упијао, тако трајно, тако дубоко — да сам до данас задржао сећање на оца Јустина. Његове проповеди већ онда, далеке 1943. године учврстиле су ме дефинитивно у православном доживљавању света. Њега сам после, наравно, посећивао у манастиру Ђелије... Али, код тих проповеди је почетак мога дефинитивног хришћанског опредељења, тако да кажем, које се,

Богу хвала, одржало до данас. Дакле, у том адолесцентном добу, имао сам неку бескрајну радозналост, и не знам чиме се нисам све бавио: од биологије, до мистике, значи — религије.

Шта Вас је ојределило да студираш медицину, а касније постанеш психијатар и психотерапеут?

Ту негде, то је било такође 1942—43. године, био је вашар на ташмајданском платоу и ја сам ту долазио и гледао како се пуца из оне пуцаљке у циљ, за неку награду. Нисам сâм то радио. Један метак се незгодно одбио од оног циља и погодио ме у око. То је била једна озбиљнија повреда ока. Морао сам да лежим на Очној клиници, и, већ сам о томе причао, тада сам тамо био заљубљен у докторку Наду Матавуљ, која ме је лечила. А то је било у исто време када сам се дружио са својим пријатељем Димитријем, са којим сам одлазио у Народно позориште, на трећу галерију, да слушамо опере. И деси се то, да Димитрије једног дана постане луд. Тако, скоро преко ноћи, шизофрен. То ја нисам знао, онда, шта је свелуд човек. Стрпају га у болницу, почне лечење, буде му мало боље, мало горе. Он једно, после годину, годину и по, умре од туберкулозе. Ја запрепашћен, да неко може тако, малтене преко ноћи да се промени до те мере. Видео сам да нешто с њим није у реду. А био је красив пре тога... И онда кажем себи, пре почетка студирања медицине, видите, колико је то било јако. — Идем да студирам медицину, ради психијатрије. Није ме друго занимало. Каква хирургија, интерна медицина и друго! Психијатрија, само психијатрија, да бих ја, гледајте — *omni potentia* моја, са 18 година — да бих открио узроке шизофренији. То, наравно, никад нисам открио, још увек и није откривено, али сам чврсто одлучио — студирао и специјализирао психијатрију, а касније психотерапију. Потом сам провео три године на усавршавању психотерапије у Швајцарској, Немачкој и Француској. Студирао сам и психологију и посећивао предавања из теологије. Тако да, ту су корени мог истраживања разних области. Наравно, опасности су велике кад се човек тако разгранат, јер онда може бити површан у свакој области. То у Европи не знам да ли би прошло. Ако се бавиш медицином или техником, онда си то. Можеш имати хоби, па се тако бавити са више дисциплина. А мени је све било блиско, некако, и остао сам при тој својој радозналости до дана данашњег.

Ви сте, по завршетку студија медицине, једно време радили на Универзитетској нервној клиници као асистент. А у болницу „Др Дражица Мишовић“ дошли сте 1963. године, после студиј-

скоџ боравка у иностранствџу. У њој сџе били један од оснивача и дуџогодишњи шеф психотерапеуџскоџ одељења, дакле и практичар и теоретичар једне нове гране медицине код нас. Колико је развој психотерапије значајан код нас, и како гледаџе на Ваше учешће у њему?

Ја врло волим, па самим тим и ценим психотерапију. Она је, пре свега, у свету врло развијена. То је све почело, ипак, из психоанализе, дакле: Сигмунд Фројд, па Алфред Адлер, па Карл Густав Јунг, чија дела су код нас преведена још пре Другог светског рата. И ја сам их читао још тада, а онда сам се, по завршетку медицине, у иностранству још више приближио психотерапији. Она се изванредно развила, и има велики број праваца. Кад вам кажем да има око пет стотина праваца психотерапије, то не мора ништа да значи. Напротив, може да се каже, па шта је то онда са психотерапијом? Али ми зато делимо психотерапију на површинску и дубинску. Е, те дубинске психотерапије, коју и ја заступам и ценим, нема више од десет. Она почиње од психоанализе, па до, такозване, егзистенцијалистичке, персоналистичке, а затим логотерапије Виктора Франкла, и тако даље. Тако да сам ја углавном био у току свога практичног рада везан за ту област, на првом психотерапеутском одељењу, основаном у болници „Др Драгиша Мишовић” под руководством доктора Владислава Клајна.

Један од наших најпознатијих књижевних критичара, рано преминули Пешар Цајић, назвао Вас је „психотерапеуџом са вишом књижевном културом”. Где се додирују психотерапија и књижевност?

Прво, психијатрија је незамислива без граничних области, а те граничне области су: религија, филозофија, наравно — наука и уметност. Велики психијатри света (не сматрам се таквим) били су велике културе. Па и мој професор, Владимир Вујић, код кога сам ја учио, специјализирао и постао асистент на клиници, волео ме је — био је врло образован човек. Било је немогуће замислити да ја будем психијатар, а да ме не занима велика литература света. Ето, поменули смо Кафку, Рилкеа, Пирандела, којима сам се бавио доста рано, али нисам поменуо малопре домаћу књижевност. Био је ту Бора Станковић, пре свега — незаборавни увек изнова, па Милутин Ускоковић, Иво Ђипико. Имао сам неколико великих симпатија и доста сам лепо у гимназији писао књижевне саставе. Из српског сам у гимназији имао четворку и петицу у вишим разредима. Ево, то би била веза. Психотерапија мора да има везе са уметно-

шћу, културом. Шта је култура? Религија, филозофија, уметност — па то је култура. Наука је засебно нешто. Наравно, ценимо сви шта је данас постигла наука, али ово је важно: ако се у току живота „култивишете”, то јест, постанете културнији — томе нема никад краја, као обожење у хришћанству. Нико није хришћанин. Једанпут један млад човек у Студентском граду каже: „Нисте ви довољно православни хришћанин, докторе Јеротићу!” „Па”, рекох, „наравно, нисте ни ви, сви ми смо на путу да будемо хришћани.” Нико није довољно хришћанин. А то се и зове — процес обожења, који траје, ако траје — целог живота. Тако и ово: човек постаје културан проучавајући разне дисциплине, колико може. Наравно — нисмо филозофи па да се меримо са филозофима који су све то студирали.

Колико је нама, на овим просторима, потребна психотерапија, као јединицама и колективима, у њихким искушењима која нас ираше?

Много света нашега сматра да то није потребно. Шта ће нам психотерапија или психијатрија?! Још се и плаше психијатрије. Нисмо доспели, још, ни до оног ступња, да кад се каже, идеш код психијатра — не значи да си луд. У Америци, и у Европи, људи иду једанпут-двапут годишње на консултације код психијатра, као што се иде код зубног лекара, пре него што се појави неко обољење, ради превенције. Јер, увек важи оно: боље спречити него лечити!

Ја сам уверен да ће се психотерапија овде даље ширити, упркос отпора, који су ипак мањи него што су били када сам све то почињао. Ти отпори су, чак, према психотерапији мањи него према психијатрији. Док сам радио само као психијатар, долазили су људи и ја сам им говорио: „Идите код психотерапеута.” А психотерапеути нису само психијатри, него и психолози. Ја врло ценим психотерапеуте-психологе. Неки су чак и бољи од психијатара. То се све шири и велики број младих људи хоће да студира психологију и то даје наду за будућност да ће и наш народ да прими, као неку врсту неопходности и нормалности — консултације код психотерапеута.

Ви сте, осим свој усјесној рада као психијатар и психотерапеут, велики део свој рада посветили књижевности и теологији. Били сте професор по позиву на Теолошко-православном факултету у Београду и предавали предмет Пастирска психологија и медицина. Написали сте и низ књига из области хришћанства и теологије. Због чега Вам је ова област тако важна и

Шта сматрајте за највећи резултат Ваших промишљања у овој области?

Ја сам религиозан био од младости. Сада чак сматрам да је то био и недостатак. Требало је, можда, проћи кроз неку фазу атеизма или агностицизма, а ја сам се у седамнаестој години препустио делима Достојевског и одушевљавао проповедима оца Јустина Поповића. Она су била одлучујућа. Моји родитељи су били најтрадиционалније могуће православни: два-три пута годишње ишло се у цркву, ништа више; постови — повремено — ништа нарочито... Али, ево шта значи имати седамнаест година и бити отворен. Неки се тада отварају према политици, други према науци. То је, такође, лепо, имати неки унутрашњи позив. Да желиш да се посветиш науци. А ја, пошто сам у тим годинама постао религиозан, јер сам пре тога био само побожан — а разликујем религиозност и побожност — ја сам целог живота остао религиозан. И није случајно да су ме позвали на Теолошки факултет да оснујем катедру за предмет Пастирска или пасторална психологија, ја додајем и медицина. Колико сам се снашао — то је друго питање. Па, знате шта, ја нисам теолог и одбијам да говорим о многим питањима, која су строго теолошка. А на питања која додирују психологију, медицину, антропологију — покушавам да одговорим, да ли добро или не, није моје да проценим. Али, двадесет година сам предавао на том факултету, по позиву. Иначе, наставник на том предмету би требало да има завршену и психологију и теологију. Нажалост, то није било ни онда, а нема ни сада.

Једна од тема којима сте се Ви посебно бавили је: иницијација или обожење. Шта значи тај појам и како њојединац може да се приближи Богу?

Појам иницијације је прастари и налази се у свим религијама света, заправо: прво у митовима, па онда у религијама. Човек жели нешто да доживи, има потребу за неким аутентичним доживљајем, који ће онда оставити трага у њему. Љубав, Бог, природа, уметност, стваралаштво — то су иницијације. Иницијација има, наравно, везе и са култовима и ритуалима, а обожење је хришћански, православни појам. Православље га врло негује. Латински је то *theosis* или *teleosis*, што значи идење према Богу или одређеном циљу. Тежња да се приближимо божанству, Исусу Христу. Ја сам правио паралелу између појма индивидуације (то је појам код Карла Густава Јунга) или „индивидуационог процеса”, и појма обожења — у правосла-

вљу, па сам једну своју књигу насловио: *Индивидуација и (или) обожење*. Индивидуација је, по Јунгу, природан процес сваког човека. Да ли се остварује или не, то је друго питање. Да ли су услови повољни да се оствари индивидуација? А шта је индивидуација? Раст човека. Као што физички дете расте према одраслом, тако има свако потребу да расте изнутра: емотивно, интелектуално и, пре свега, духовно. Обожење није тај природни процес који из нас излази, него је ствар Божје благодати. Значи, уз помоћ само Божје благодати, ми се — обожујемо. Али зато можемо да индивидуирамо, а индивидуација, која је успешна, завршава се — обожењем, или бар тада почиње процес обожења. Да ли ће се он завршити до краја? Никада се не завршава, јер Христос каже: „Будите савршени као што је савршен отац ваш небески.” То, наравно, не може човек, али је врло важно имати тај идеал пред собом.

Ја сам у једној од Ваших књига, Само дела љубави остају, нашао и запис у коме разматраше тврдњу св. Глигорија Паламе да се ми и не можемо до краја приближити сјознаји Бога. Да ли је он био у праву и како гледаше на њу мисао?

То је већ теолошко питање. Свети Глигорије Палама, велики хришћански, пре свега православни мислилац (14. век) — ако се не варам, митрополит Амфилохије је на њему докторирао — говорио је у расправи са Варлаамом, који је најпре био православан, па постао римокатолик, да се до Божје суштине не може доћи. Али, Божје енергије су ту, то је битно. Значи, Бог се открива човеку — кроз енергије. Видите колико је то актуелан појам данас (и поред развоја физике и других наука остало је загонетно шта је материја и како се она претвара у енергију, што је један сталан космички процес). Али, и у нама исто тако: материјално постаје духовно, духовно се стврдњава поново у материјално, тако да је тај процес непрестано присутан. Не можемо Божју суштину никако знати — то је сасвим јасно, како год били побожни или религиозни. Али зато нам је Бог дао енергије: и у нама и ван нас, на један начин кроз природу, а на други кроз стваралаштво, уметност... Филозофи су томе најближи, кад су испуњени тражењем Бога. Довољно је навести Паскала, па Кјеркегора и друге.

Прелиходно питање сам Вам поставио, заправо, као увод у оно главно: Зашто људи израже Бога?

Па, због недовољности своје. Човек осећа себе као незавршено биће. Отац Јустин Поповић је говорио да је човек

„чардак ни на небу ни на земљи”. То је јако добро. Он јесте земаљско биће, а откуд му те тежње према небеском? Али, пазите, то није од јуче, већ откад се за човека зна; има потврда о његовим високим уметничким способностима и на основу пећинских цртежа. Човек је инсуфицијентно биће. Алфред Адлер каже да је човек инфериорно биће и да његова слабост испољена већ код детета, траје целог живота. Отуд он стално има потребу да компензује ту слабост. И сада: постоји здрава компензација — то је породица, нормалан живот, стваралаштво, религија, чак она у првом реду. А постоји нездрава компензација, коју он назива: наткомпензација, неуротична је. То су претеране амбиције људи, па и атеизам који је такође негде — неуспела компензација инфериорности. Мени као психијатру и психотерапеуту би било занимљиво да видим срећног, задовољног, мирног атеисту.

Људи се данас масовно враћају цркви, вери, тражећи Бога и одговоре на многа питања која су била непозната. Како оцењујете овај процес и искреност људи у њему?

Не претерано оптимистички. Лепо сте рекли: „Тражење”, не толико повратак цркви. Тражење Бога — за једне је стварно тражење. Не морају уопште да иду у цркву, а траже Бога. Други — природно повезују тражење Бога са црквом. Ја бих рекао да то јесте природно повезивање. Ми овде живимо у православном српском простору где нам је црква веома много значила кроз векове: за време дуготрајног и несретног турског ропства, ипак је најважнију улогу црква играла. Али, повратак цркви је последица, вероватно, искупљивања због скорашњег искорењивања нашег из традиције и цркве. Писао сам чланак „О укоренљивању и искорењивању српског народа” из његове традиције, историје, националног и верског идентитета. О томе је говорио и митрополит Амфилохије, у време кад још није био митрополит, да постоји национална вертикала и хоризонтала. Вертикала сваког човека на земљиној кугли, јесте духовност. Ако нема духовности и вишег бића коме тежимо, онда хоризонтала живљења постаје вертикала! А та хоризонтала је национално биће човеково. Зато и постоји крст: вертикала и хоризонтала. Једно без другог не иде, али кад нема вертикале, онда се хоризонтала, свакодневно живљење претвара у претераност, у шовинизам. Заправо, то је нека врста претварања национализма у религију. То је лош национализам. Пазите, нисам против национализма. Али се разликују: патриотизам, национализам, шовинизам. Нормалан православан Србин је патриота, па националиста — можемо већ дискутовати до које

мере, а кад нема духовности онда национализам прелази у шовинизам.

Каква је улога традиције у српском народу? Па, и у погледу враћања вери, које се сматра видом традиционализма?

То је разликовање традиционалног од доживљеног хришћанства. О томе смо мало говорили. Нико нема ништа против традиционалног хришћанства. Не можемо сада тражити од свакога да има доживљај Бога, а дивно је кад га има, али аутентичног, а не болесног. Има врло много изопачености у доживљају сакралног. То вам кажем као психотерапеут и као психијатар. А убеђени су људи да су нешто доживели истински. У Јеванђељу стоји: „По плодовима ћете их познати”. Значи, ако је нешто аутентично било, онда се човек мења. Ако се не промени ништа, а човек тврди да је доживео нешто с оне стране, можемо да сумњамо у то. Али, традиционално и православно и српско хришћанство није довољно за 21. век. Пишем један чланак за *Политику* — о квалитетнијем хришћанину у будућности. Да би се то постигло, треба доста читати светоотачку литературу, треба извршавати што хришћанска православна црква од нас тражи. То је, пре свега, моралан живот, посећивање цркве, литургије и тако даље.

Како се може још „напредоваћи” у хришћанству и који су стожери потребни да човек изгради, или бар покуша, праву хришћанску личност?

Писао сам о томе у књизи *Учење светог Јована Лествичника* (издање „Арс-Либри”, 1996) да „сва значајнија достигнућа и богаћења нашег душевног или психичког живота у његовим основним функцијама: мишљењу, осећању, интуицији и осећавању (по Јунговој типологији), као и могуће, мада ретке темељне промене у функционисању наших телесних органа, добијају егзистенцијалну озареност, истинску вредност и трајност, тек онда када је „први покретач” оваквих достигнућа потекао од Духа, или тачније, од Светог Духа, Трећег Лица Свете Тројице. А стожерима потребним за изградњу хришћанске личности могу се сматрати завети у речима: „Веруј у Бога свим својим срцем и умом и надај се у Његову Благодат. Чини добра дела и буди милосрдан са сваким! Препознај своје грехе и покај се!”

Оно што човек не би могао сада да постигне, да опрости себи и другима грехе и избрише тешку прошлост из сећања, постиже у њему Бог својом безграничном љубављу која се усе-

љава у срце покајаног. Али, св. Јован Лествичник нас упозорава да: „Нико од оних који су се научили чистоти, нека не приписује то у заслугу себи, јер наша природа није способна да победи саму себе. Где природа претрпи пораз, тамо се препознаје долазак Онога који је изнад природе.”

А у узвишеној *Химни Љубави* испеваној од апостола Павла, једном од најлепших постигнућа духовне поезије у свету, каже се: „Љубав никад не престаје, док ће пророштва нестати, језик ће замукнути, знање ће престати.”

Ваше широко познавање светоотачке литературе и дела првих хришћанских мислилаца прави су извор за сваколика важна сазнања о хришћанству, али и наук како да му прислушамо чистиој срца и отворене душе. Има ли наде да се човекова жудња за очишћењем оствари, и како?

Идеја „напредовања” у хришћанству, била је присутна већ у раној светоотачкој литератури, у којој су се пад човека и његова грешна природа узимали као основа од које мора почети напредовање „хришћанског човека на савлађивању и преображавању те природе, пут узора који је поставио богочовечански лик Исуса Христа”. Можда је као одговор на Ваше питање најбоље цитирати речи светог Гргура из Нисе, који је живео у 4. веку, који је рекао: „Постоји у природи нужност да се бесмртна душа излечи и очисти се. Ако то није учинила у земаљском животу, излечење ће се обавити у будућим и потоњим животима.”

Али, да све ово завршим мислима још једног мудраца из 4. века, св. Атанасија Великог, који је напред речено утврдио мишљу да је све то могуће зато јер је: „Бог постао човек да би човек могао да постане бог”. (Цитати су из књиге: *Повраћац оцима*, издање Архиепископије београдско-карловачке и „Арс-Либри”, 2000.)

А како Ви гледате на различите путеве до Бога који се исказују у различитим религијама и свако тврди да је на правом путу?

Па, гледам као што би у пролеће неко гледао прелепо цвеће на ливади. Мени то не смета ништа. Друга је ствар што многи тврде да је њихова религија најбоља, као што сматрају да је и њихова нација ваљда најбоља. То важи више за монотеистичке, него за политеистичке религије. Али, морамо се трудити да имамо што више разумевања за — друкчије. Па, Бог је дао то обиље разноврсности у природи, а и код човека, на

пример: дао је различите расе. И зато треба поштовати различитости. Али, да би поштовао друге религије, прво мораш да познајеш своју. И што је боље упознаш, и више је заволиш — бићеш толерантнији према другим религијама.

Међу њојмовима које сје размајрали у својим књиџама су и: самосјознаја, човекојознаја и боџосјознаја. Како сје их Ви сје-јеновали, каква је разлика између њих и шјта је бијно чему обичан човек шреба да шјежи?

Јесте. То је у књизи *Само дела љубави осјају*. Гледајте, човек треба да упознаје себе. То, наравно није речено само у делфијском пророчанству, већ је од давнина присутно као тежња човекова, и у ранијим цивилизацијама од грчке. Мисао: упознај себе — понавља се у јудеохришћанској религији, а потврђује се у савременој психологији и психотерапији. Човек је један велики круг несвесног, а унутар тога има један мали круг — то је свесно. Оно што знамо о себи је много мање од онога што не знамо, а на страну оно што је у природи, у космосу — што не знамо. Па, упознавање себе је доживотан процес. То је врло важно рећи. Ту сад долази Јунг, са својом „сенком“: Сваки човек има своју сенку, није значи само позитиван, него има у њему и негативно. Упознај то негативно! Упознај себе, да би то негативно мењао. Значи, што човек боље познаје себе, боље ће познати другог човека, јер „познавати другог човека значи, бити он сам“. Што боље упознам себе и другог човека, бићу ближи Богу. И обратно: ако ми је Бог био близак од почетка, неким доживљајем, онда ћу боље разумети себе и другог човека. Тако да је то тројство, једно. Одакле год пођеш, обавезно ћеш ићи са друга два познавања. Религија је једина која тражи да се човек врати свом почетку. *Religare, religere* — једно и друго: поново везивање с нечим с чим сам био повезан. Ако је човек Божје биће и Бог му усадио дух кад га је стварао у правремена, онда тежи да се врати томе. Покушај да волиш! Кроз сва човекова времена увек је било да је љубав остајала и да оно што траје и држи човека јесте, у основи — љубав.

Какав је Ваџ однос јрема сјварању, као извору задовољсјва и среће?

Све је плод једног дуготрајног и стрпљивог рада. Није ту било неких посебних талената код мене. Али, од оца — врло савесног човека, научио сам доста. Породица је важна шта нам даје, а мени је дала то — кад почнеш нешто да радиш — то и заврши. На оно што сам у животу радио, гледам као на Божју благодат и резултат мог труда.

Да ли је Ваш рад био нека врста приближавања Богу и суштини живљења?

Свакако. Видите, једна моја књига, коју је објавила нишка „Просвета”, зове се *Приближавање Богу*. А то приближавање је врло разноврсно. Љубав је најлепши начин, онда пут сазнања — рецимо: филозофски пут; научни пут; пут уметности, стваралаштва у првом реду. Човек је homo creator. Дакле, не само homo faber, homo ludens, homo religiosus, несумњиво, него и homo creator. Бог му је дао могућност да ствара. Бог воли ствараоце. Говори се, зато, о creatio prima. То је Божје стварање. Creatio continua — које се дешава кроз историју, и creatio nova, која је дата човеку. Бог нема ништа против да човек ствара, али ипак с Њим, не против Њега.

Да ли сте у свом стварању преконали приближавање оном чину, који, на неки начин, приближава човека Богу?

Велико задовољство ми је то донело. Чини ми се да је Бог био присутан, или да сам му се ја приближавао, кроз стварање, писање и промишљање — изнето у мојим књигама. Наравно, не свих тридесет књига, ја бих сад изабрао дванаест. Волим тај број, због апостола Христових. Строги избор из мог целокупног дела би био дванаест књига. Некад кад сам писао, баш сам осећао радост од писања. Чинило ми се тада као да је у мени присутан Свети Дух.

Таквим радом, да се изразимо метафорично, њели сте се уз лествице Јована Лествичника, сваким својим делом. Да ли се тако може казати?

Св. Јован Лествичник је велики црквени писац из седмог века и његово дело ја сам коментарисао у својој књизи *Свети Јован Лествичник и наше време*, а незаборавни Димитрије Богдановић, велико име наше византологије, теологије и права, превео је и посрбио у добром смислу речи дело светог Јована Лествичника, које је потпуно актуелно за све савремене психологе, психотерапевте, чак и психијатре, јер обрађује те вечне теме човековог успињања ка Богу. А то успињање иде само преко препрека. Невоље, које овде нас стижу, и као да прелазе неку нашу моћ, јер изгледају понекад превише шта нам Бог све шаље као такозвана искушења — јесу те степенице којима морамо ићи да бисмо се успињали. У Старом завету „ха Сатана” значи онај који ствара препреке, а он је Божји слуга и налази се на Божијем двору. Сатана, а то се и у *Књизи о Јову* види, налази се на Божјем двору и препреке које он ствара чове-

ку — треба да убрзавају његов процес индивидуације и обожења.

И за крај овог дела нашег разговора, молим Вас да одговорите на питање: како оцењујете положај српског народа у овом времену и на овом историју?

Па, малопре сам вам рекао, понекад изгледа да изазови којима смо изложени изгледају као да прелазе могућност њиховог издржавања. Писао сам и о искушавању. Пазите, Бог нас не куша. У првој глави Посланице Јаковљеве, каже се: „Бог никога не куша.” У првом реду, човек куша самог себе. Затим, други људи га, такође, кушају. А највећим делом правимо невоље сами себи. Е, сад, дигла би се читава бука многих људи, који кажу: „Мрзе нас ови, мрзе нас они.” И као, прогоне нас једни, други. Зашто нас прогоне? Не кажем да нема негативног страног утицаја, али није то само сада. Али, морамо да видимо шта у нама није добро. Не можемо пројектовати наше унутрашње невоље и наше сенке, Јунг би рекао, на друге. Значи, увек је крив неко други. Круг је бескрајан: мужу је жена крива, жени муж, једно и друго напада децу, родитеље, сусед суседа, па онда једна држава другу. То су пројекције и то јесте природно, али то прелази неку границу природног. Јер, не можеш стално оптуживати себе, то је разумљиво, али кад се окренеш само ка другом као кривцу, понекад се пређе та граница, па онда све постаје неуротично и није више здраво.

Како бисте Ви окарактерисали доброг хришћанина и какви ми треба да будемо да бисмо превазишли људске несјоразуме?

Основна порука је покушај упознавања себе. Упознавањем себе, упознајеш своје боголико, али „пало биће”, или грешно биће, или биће еволуције, оно негативно биће у нама, које свако носи у себи. Њега треба препознати, а онда с њим се борити. И да покушамо да поново родимо Христа у себи. Видите, каже се увек: „Христос се роди!” Не, родио се. То је прелепо. Две хиљаде година увек исто. Христос се родио пре две хиљаде година, али пошто се увек у нама изнова треба да роди, онда кажемо: „Христос се роди”, па, ево, и ја то сада понављам — покушајмо да га примимо поново у себе и обрадујмо се том новом рођењу.

Господине Јеромићу, хвала Вам на разговору и свим поукама које сте нам ненаметљиво јужили, као и на свим драгоценостима свог духа које сте оставили у својим књигама, на радост многих чинилаца и поклоника Вашег дела.

ВЛАДЕТА ЈЕРОТИЋ КАО ЧИТАЛАЦ И ТУМАЧ

Владета Јеротић, *Прејоруке и прикази: религија, философија, књижевност*, „Драслар партнер”, Београд 2006

Као један од двојице рецензената — други је историчар књижевности и књижевни критичар, Јован Пејчић — навешћу неке од разлога зашто сам препоручио за штампу књигу академика Владете Јеротића, *Прикази и прејоруке: религија, философија, књижевност*, објављену 2006. године код издавача „Драслар партнер” из Београда.

Књига о којој је реч састављена је од приказа и рецензија књига из разнородних области, од религије, преко философије, историје и етнологије до књижевности, писаних у распону од 1967. до 2003. године. Код нас је и раније постојао обичај да књижевни критичари објављују збирке својих текстова ове врсте, али је то била реткост за друга подручја стваралаштва. Кад је о философији реч, на пример, оваква пракса се устаљује тек последњих десетак година.¹ То делом потиче отуд што се код нас неоправдано држало да је у теоријским дисциплинама овај жанр писања мање вредан. Међутим, понајбољи барометар културног нивоа једне средине управо јесу оне рубрике у периодици које доносе приказе и рецензије, дакле оцене, радова из дате струке. Из тог разлога сам, рецимо, као приређивач дела философа Бранка Павловића у његову књигу *Мислилац на аџори* уврстио и текстове ове врсте, а охрабривао сам и академика Данила Басту да објави књигу *Мрвице са филозофске шрпезе*, састављену искључиво од приказа и рецензија. Истим разлогом сам се делимично руководио и када сам препоручивао за штампу ову књигу професора Владете Јеротића.

¹ Књиге својих рецензија филозофских списа наших аутора објавили су философи Михаило Ђурић (*Савремена српска филозофија*, НИУ Службени лист СРЈ, Терсит, Београд 1997) и Јован Аранђеловић (*Сјисци савремених српских филозофа*, I—II, Институт за филозофију Филозофског факултета у Београду, Београд 2000—2004). Књигу састављену искључиво од приказа и рецензија први је међу нашим филозофима објавио академик Данило Баста (*Мрвице са филозофске шрпезе*, ПЛАТЭ, Београд 2004). Приређивач књиге *Мислилац на аџори* (ПЛАТЭ, Београд 2000) Бранка Павловића је један њен сегмент саставио од приказа и рецензија нашег философа.

Други разлог је код нас неубичајена појава, да не кажем феномен, звана Владета Јеротић. На нашој културној сцени није ми познат други аутор теоријских списа који је стекао тако широку популарност као што је има уважени академик. Његова јавна предавања већ деценијама су редовно веома посећивана, а књиге (скоро педесет наслова) веома читане тако да је већина од њих доживела више издања. Ову популарност показује и серија религијски интонираних разговора на различите теме у оквиру телевизијске емисије „Агапе” на ТВ Студио Б, у којима је професор Јеротић стални сабеседник. Стога се могло очекивати да ће његову верну публику и читаоце занимати шта је он мислио о појединим књигама других аутора, како страних тако и домаћих.

Трећи разлог је издавачки пројекат куће „Арс либри” која је 2005. године започела са објављивањем *Сабраних дела Владете Јеротића*. У оквиру сабраних дела прво коло садржи религијске списе, друго коло обухватаће радове из психијатрије, неуропсихологије и психотерапије, а треће коло садржаће огледе из српске и страних књижевности.² Сам концепт сабраних дела подразумева да се објави све што је један аутор написао тако да би се једна оваква књига морала појавити и у поменутом пројекту куће „Арс либри”. Не смета стога што се она претходно појављује код другог издавача.

Поред ових, да тако кажемо, општих разлога ту је и онај специфични, који читаоце понајвише занима, а то је вредност самих текстова сакупљених у овој књизи. Да бисмо образложили нашу оцену Јеротићеве књиге претходно морамо нешто рећи о начину размишљања и писања које наш аутор и иначе упражњава.

Владета Јеротић је по струци лекар, психотерапеут, психијатар, који је преко две деценије био шеф Психотерапеутског одељења болнице Др Драгиша Мишовић у Београду. Уз то је и православни хришћанин који је двадесет година на Богословском факултету у Београду предавао пастирску психологију и медицину. У пресеку ових двеју основних линија, психијатрије и хришћанства, као у жижи наш аутор је обликовао свој поглед на свет. Преко тог сабиралишта водио је његов пут ка самом себи, његов покушај испуњавања аполонског диктума — спознај самог себе! Свако од нас је призван на пут самознавања на коме бисмо покушали наћи своју меру, оно што само ми лично, као непоновљиве личности, можемо дати. Наш задатак је, дакле, да пружимо оно што је само нама, а не другоме, дато, без обзира колико то било велико или мало. Чини ми се да је Јеротић нашао своју меру, да даје оно што само он може дати, да је нашао своје право место у нашој култури, да „испуњава своју судбину”, како би рекао Цр-

² Треће коло обухватиће, поред других књига, и познату четвортомну збирку огледа *Дарови наших рођака* (I [1984]; II, [1993]; III, [1999]; IV [2002]), затим *Путовање у оба смера* (1992) као и *Милан Ракић и религија* (2006).

њански, о чему сведочи и његова велика популарност. Другим речима, овде би се могло говорити о особености или о оригиналности у приступу нашег аутора, али бих ја такав говор у појединостима радије препустио компетентнијим од мене.

Аристотел своју *Метифизику* започиње ставом да сви људи по природи теже знању, при чему је за Стагирина сврха знања само знање.³ И за Владету Јеротића важи наведена Аристотелова реч да човек по својој природи или суштини тежи знању, али то за њега није и крајњи став о овој ствари нити је у његовом вредносном систему циљ знања знање само. Примарније онтолошко одређење човека за нашег аутора је оно којим он започиње свој приказ песама Драгана Драгојловића: „Човек је, знао он то или не, трагалац за Богом”.⁴ У овој оптици човека као боготражитеља он указује да „највеће искушење знања јесте у сигурности да ће нас знање, а не љубав спасти. Или да ће нас велико знање довести до велике љубави”.⁵ Вера, нада и љубав су за хришћанина највише врлине. А што се знања и његовог односа према врлини вере тиче, наш аутор преузима решење светог Максима Исповедника: „Не може ни почети ум да философира о божанским стварима без вере”, па додаје да не може онда ни о земаљским, које су такође Божија творевина.⁶ Јеротић, као хришћанин, сагледава опасности од гордости луциферског, самодовољног ума и залаже се за благодаћени ум.

У овој перспективи философско инсистирање на приоритету питања, на бескрајном путовању ка мудрости којим се до мудрости и не доспева, као да се Јеротићу, чији се поглед на свет обликовао на модерној науци и хришћанској религији, чини на неки начин непримерено. Та није ли у модерном научном духу сврха питања изнаћи одговор, а сврха истраживања стицање знања? А знање своју сврху и пра-

³ Философско истраживање које врхуни у знању има своју психолошку мотивацију у чуђењу, а социолошки је подстицана доколицом. Философске анализе су, међутим, показале како постоје тешкоће око извесности знања тако да се философска егзистенција везивала све више за пут сазнавања, а мање за само знање. За философију је све важније постајало само питање док су се одговори узимали условно, аргументација за и против је постајала све приметнија и тежа и у њеном светлу дефинитивни одговори су све више измицали. Истина је постајала све тамнија. Тиме је отежана пракса егзистирања на философски начин, јер је психолошки лакше постојати са неким коначним одговорима на постављена питања, са неком готовом науком (δύμνα) и „истинама”, него живети са сумњом и неизвесношћу. У овој догматској ушуканости, по свој прилици, можемо тражити разлоге што многи људи, природно жудећи за знањем како је речено, спремно прихватају готове одговоре оних које узимају за ауторитете, не питајући са за путеве којима се до њих дошло нити се бринући око њихових спорних места. Тако некако обичан свет и гради властити светоназор.

⁴ Јеротић, В., *Прејоруке и прикази*, „Драслар партнер”, Београд 2006, 104.

⁵ Ibid., 284.

⁶ Ibid., 284—285.

ви смисао, у хришћанској оптици, задобија тек кроз веру. Према томе, не можемо остати ни само на научном знању, а немоли само на питањима. Колико ми је познато, Владета Јеротић баш на овај начин то нигде изричито није исказао, али ја тако могу разумети његов препознатљив есејистички манир да у својим текстовима — овде изузимам монографије из његове уже струке, психијатрије, јер их нисам читао — поставља најразличитија питања и на њих релативно брзо даје одговоре. При томе се аргументација назначава често у скраћеном виду или се понекад сасвим изоставља, она у овом начину писања није толико предмет расправе. Нема ту оне строге схоластике, тако карактеристичне за западну традицију. Јасно постављена питања и јасно дати одговори, са у скици назначеном аргументацијом, битна су одлика ових текстова писаних више есејистички. У том маниру и могу настајати обимом релативно невелике књиге типа *50 питања и 50 одговора из хришћанско-шерајевујске праксе* (Београд 1998). Има у начину на који су писани Јеротићев текстове, бар се тако мени чини, нечег од византијског обичаја да ставови из Библије, светих отаца или античких ауторитета играју улогу аргумената због чега су у Византији биле популарне антологије и флорилегијуми, с тим што се код нашег аутора, разуме се, наводе и модерни и савремени истраживачи. Има, опет по мом осећању, у овим текстовима нечег од византијског манира да се излажу крајњи одговори уз сажимање истраживачке процедуре и логичке аргументације, при чему су у тој традицији настајали бројни стослови. Ову византијску традицију Јеротићу је могло посредовати православље.⁷ Предност оваквог начина писања јесте, поред осталог, усредсређеност на конкретно питање и избегавање расплињавања и досаде.

Јеротић има не тако чест дар да и најтежа питања изложи на једноставан начин. И у свету су ређи случајеви аутора који езотеричке садржаје излажу на широј публици приступачан начин, а да их при томе поједностављувању не фалсификују. Иза таквог поступка стоји напоран рад учења, разумевања и превођења на декартовски јасан и разговетан језик. Зато верујем да ће Јеротићеве књиге још задуго бити омиљена и поуздана лектира радозналих читалаца. Тим пре што је ту реч о веома важним психолошким, метафизичким и надасве теолошким питањима која интригирају сваког човека, то су она најважнија крајња питања која се по правилу излажу у широј публици тешко читљивим, мало разумљивим стручним радовима. Другим речима, оно што је себи разјаснио, Јеротић жели да на разумљив начин подели са својим читаоцима јер је, с правом, уверен да су и они за то заинтересовани. Ако бих, дакле, покушао изнаћи разлоге Јеротићеве широке

⁷ Ширу публику, пак, у складу са Аристотеловим одређењем, такође занима знање али у облику крајњих одговора на постављена питања и она их може наћи у књигама нашег аутора.

популарности и велике читаности, потражио бих их у оквиру горе назначена три правца: прво, наш аутор се дотиче увек животни важних питања и метафизичких и есхатолошких тајни које брину знатан број људи, а о њима се ретко другде могу обавестити; друго, он их излаже на већини разумљив и приступачан начин и, треће, он увек даје одговоре, макар и условне, на та питања, при чему су ти одговори или знање осмишљени вером која спасава, где се и корени њихова особеност или оригиналност. У том смислу Јеротићеве књиге доприносе учвршћењу наде, да не кажем утехе, и вере код читалаца, крепећи их у њиховом духовном узрастању. Склон сам да верујем како благотворно делују и на атеисте и нехришћане.

Све горе речено важи и за књигу *Прејоруке и њукази*, у којој наш аутор пише о 23 домаће и 20 страних књига. Поклонике Владете Јеротића ће занимати не само шта ће он о појединим књигама рећи него ће предмет њихове радозналости бити већ и то које је он то ауторе и књиге читао протеклих деценија.⁸ Понеки од текстова, својом дужином, прерастају у мање расправе о појединим питањима, као што је случај са књигама *Дејресивни ојшмизам Црногораца* Тодора Баковића, *Српска књига мривих* Бојана Јовановића, *Јеврејски њисци у српској књижевности* Предрага Палавестре, *Православна есиетика ѡела и ѡајна ѡлношти* Милорада Лазића или књигама *Словени* Франсиса Кота, *Полијичка идеологија Визанјиског царства* Елен Арвелер, *Мејаморфозе* Овидија, *Нови живој Дантеа*, *Пакао* Павла Флоренског, *Васеленски сабори* Антона Карташова, *Религија* Лешека Колаковског, *Име руже* Умберта Ека. Али и у нешто краћим рецензијама и приказима он увек понуди важне и занимљиве опаске.

Ако бисмо нечијем делу приступали тако што бисмо трагали за оним чега ту све недостаје, а по нашем мишљењу могло би или би требало бити, онда би списак примедби био бескрајан. Такав је приступ, међутим, недобронамеран, злобив, полемички. Једном делу ваља, у првом реду, приступати добронамерно, трагајући у њему за оним што је ту позитивно постигнуто и што нам оно може доброг дати. При томе, наравно, не треба прећутати ако наиђемо и на нешто што смета позитивним странама. Таква добронамерност, кад приказу-

⁸ Међу домаћим ауторима ту су теоретичари Никола Милошевић, Драган Стојановић, Предраг Палавестра, Војислав Становчић, Бојан Јовановић, Милорад Лазић, затим прозни писци Михаило Лалић, Антоније Исаковић, Борислав Пекић, Драгослав Михаиловић, Данило Киш, Мирко Ковач, Бранимир Шћепановић, Ђамил Сијарић, Милосав Савић, песничка дела Светлана Велмар-Јанковић, Весне Крмпотић, Драгана Драгојловића и Олге Стевановић-Сјеклоће. Од страних писаца ту су хришћански мистици Мајстер Екхарт и Тереза Авилска, руски богослови Павле Флоренски и Антон Карташов, историчари Франсис Конт, Елен Арвелер и Џефри Расел, пољски философ Лешек Колаковски, песничка дела Хесиода, Овидија, Борхеса, а ту су и Данте, Хајнрих фон Клајст, Ернст Јингер, Чеслав Милош, Маргерит Јурсенар, Солжењин, Кундера и Умберто Еко.

је туђе књиге, јесте на делу код нашег аутора. Он увек износи шта му се код неког писца свиђа, а са чим се не слаже, и при том је тон увек миран, благ, тако да нема ни трага од полемичких варница, тако честих код нас. Као да се над сваким његовим текстом излива благодост оне вертикале која је власна над свима и над свиме. Његови текстови зраче позитивно, смирујуће, они су пријатни, да не кажем лековити, и верујем да је и то још један од разлога њихове велике читаности.

Ако некога изненађује тематска ширина интересовања Владете Јеротића, што би са своје стране побудило сумњу у могућност компетентног захватања тако различитих области о којима се расправља и у овој књизи, ваља одмах скренути пажњу да се ту по правилу демонстрира у основи увек један исти приступ — приступ лекара психијатра чији је светоназор утемељен у хришћанству. Било да је реч о уметности, религији, богословљу, философији, историји, етнологији, етнопсихологији или о неким другим подручјима, професор Јеротић све те теме разматра у првом реду као психијатар и психолог. Овим је обезбеђена она компетенција о којој се, на први поглед, могло двоумити.

У свим својим текстовима Јеротић показује импресивну обавештеност и културу. Разуме се да у таквом тематском распону у коме се он креће и уз импозантну продукцију књига и текстова, при чему је прву књигу објавио са педесет година, није могуће избећи и понеку чињеничку или концептуалну грешку, али то није оно што би било карактеристично за његове радове и у том смислу није вредно посебног разматрања. Пишући о најразличитијим темама он се, вођен вером, без зазора упушта у расправу са аутором. Ако му је тема нешто даља, он се користи асоцијацијама, наводећи напросто на шта га нечији став подсећа, а не избегава ни аналогije, спремно говорећи на шта му наликује нечији став, или, ако је тема мање истраживана задовољава се понекад повлачењем паралела између упоређиваних ставова итд. Тиме се можда губи на систематичности и кохерентности излагања, својствима текстова на које су навикли они који су извежбани у научној литератури, али је то увек занимљиво и подстицајно.

Уз сваки приказ или рецензију наведени су потпуни библиографски подаци о књизи која је предмет разматрања, укључујући и годину издања, али се не наводи када су они сами писани. За претпоставити је да су писани непосредно након појављивања разматраних књига, али ни то није сасвим извесно. Тако се за годину издања Овидијевих *Метаморфоза* наводи 1907, али је приказ рађен вероватно деведесетих година. Ако се, међутим, узме да година писања приказа и рецензија углавном прати годину издања разматраних књига, онда ова књига може да се чита не само као сведочанство о одређеном времену него и као сведочанство интелектуалног и духовног развоја њеног аутора. Примећује се, наиме, да су прикази из шездесетих и седамдесетих година мање прожети религијом, док се такав начин читања појачава осамдесетих да би кулминирао деведесетих година XX

века. Да ли је ту реч о томе да је у нашој земљи шездесетих и седамдесетих година била неповољна клима за испољавање религиозних уверења или разматране књиге нису биле погодне за такав приступ или је пак реч о томе да наш аутор тих раних деценија није још довољно изградио свој хришћански светоназор или је све то заједно, остаје да се неком другом приликом подробније испита.

Илија МАРИЋ

ВЕЛИКА СРБИЈА, СТВАРНОСТ И МИТ

Чедомир Попов, *Велика Србија, стварности и мити*, Сремски Карловци — Нови Сад 2007

Иако је питање да ли је и кад је у прошлости српског народа било планова о стварању Велике Србије значајно не само историографско већ и актуелно национално, политичко и државно питање, њему све доскора у науци није била посвећивана посебна пажња. Тек кад је наша јавност била притиснута тешким оптужбама Хашког трибунала и разним клеветатама српском народу нимало наклоњених кругова западних земаља, три одељења Српске академије наука и уметности (Одељење историјских наука, Одељење друштвених наука и Одељење језика и књижевности) одлучила су да једним међународним научним скупом понуде одговоре на то да ли је, и ако је било, кад је било у српској прошлости покретано питање с намером да се реализују планови о стварању Велике Србије. С бројним угледним домаћим и страним учесницима међународни скуп у САНУ, одржан од 24. до 26. октобра 2002. године, одговорио је на многа питања која се тичу Велике Србије. У рефератима скупа изречене су оцене о томе да ли и колико има истине у оптужбама и нападима за великосрпске планове, а колико је, када је, зашто и где је реч о злонамерном искривљавању историјских чињеница. Резултати скупа у САНУ објављени су на српском и енглеском језику.¹ Они су академику Чедомиру Попову послужили као подстицај за подробније испитивање теме о Великој Србији и, никакве сумње нема, добро су му дошли као основа за писање његове књиге *Велика Србија, стварности и мити*.

Задатак који је себи поставио академик Попов је да овом књигом одговори на питање шта је Велика Србија, да ли је она доиста постојала и одакле толика упорност и анимозност у нападима на њену

¹ *Велика Србија, истине, заблуде, злоупотребе*, Српска књижевна задруга, Београд 2003; *Great Serbia, Truth, Misconceptions, Abuses*, The Serbian Academy of sciences and arts, Belgrade 2004.

стварну или фиктивну егзистенцију. На самом почетку нагласио је да су српски национални и државни програми и политика којом су они остваривани, не само у окружењу већ и у ширим европским размерама, били најбенигнији и најмање експанзивни. Они су имали задатак да остваре ослобођење и уједињење у једну државу оних балканских територија на којима су Срби чинили апсолутну или бар јаку релативну већину. Већина европских народа била је неупоредиво агресивнија и експанзивнија од Срба у својим великодржавним програмима и у практичној националној политици. Упркос томе, нагласио је Попов, сви су од Срба тражили да се одрекну својих животних интереса, права и циљева. У различитим условима и из различитих разлога потезане оптужбе против наводне великосрпске политике као реметилачког фактора балканске и европске, па и светске историје постале су најубојитије политичко оружје у сатанизацији Србије и Срба у целини.

Пре но што је дао кратак преглед разних идеја о обнови српске државности, Попов се позабавио питањем српске националне интеграције, до које је дошло на темељу језика, историјске традиције и православне вере. У приказивању радова старијег датума у којима је покретано или дотицано питање обнове српске државе, Попов је у најкраћим потезима представио *Славеносербске хронике* грофа Ђорђа Бранковића, *Шематскографију* Христофора Жефаровића, *Крајски увод у славено-српску историју* Павла Јулинца и *Историју* Јована Рајића. Пажљивом анализом поменутих дела дошао је до закључка да у плановима и сновима именованих аутора нема ни трага некаквим великосрпским хегемонистичким пројектима и намерама. Основни циљ свима њима био је ослобођење од османског ропства.

Идући хронолошким редоследом у приказивању српских националних програма XIX века, Попов је програм Карађорђа и његових устаника оценио као европски, а не као великосрпски. Дужну пажњу посветио је *Начертанију* Илије Гарашанина и закључио да је то српски програм из којег није била искључена ни могућност ширег јужнословенског и југословенског повезивања и решења српског питања у југословенским оквирима. Програм Константина Николајевића, српског капућехаја у Цариграду, био је, по виђењу Попова, план о стварању српског краљевства, који је брзо пао у заборав не оставивши за собом готово никаквог трага.

Због хрватских оптужби о великосрпству позабавио се Попов и Вуком Карацићем и његовим чланком *Срби сви и свуда*. После анализе тог текста и указивања на услове у којима је он настао, аутор је закључио да „у Вуковој националној идеји, заснованој на језичкој теорији која је тада владала Европом, нема ни трага од националне, великосрпске агресивности и искључивости”. При томе, сасвим разложно, Попов је одбацио као неумесно било какво поређење Вуковог наводног великосрпства са великохрватством Анте Старчевића.

Попов је образложио и своје виђење циљева Уједињене омладине српске. Нагласио је да је Омладина „имала задатак да издејствује духовно и културно јединство српског народа” у свима крајевима где су живели Срби.

Ваља истаћи да је Попов упоредио српске националне програме XIX века с националним програмима европских народа истог времена и да је при томе дошао до закључка „да борба Срба за ослобођење и националну државу нема у себи експанзионизма, шовинистичке мржње и верске нетолеранције, нити је била уперена против виталних и егзистенцијалних интереса било којег народа, чега је било у другим националним програмима европских народа, какви су били француски, енглески, италијански, немачки, мађарски, бугарски, грчки, пољски, амерички и, за нас од посебног значаја, хрватски и албански. Поредиши све те националне пројекте са српским националним пројектима, Попов је упозорио на двоструке, па и вишеструке стандарде у њиховом оцењивању, при чему се српски оцењују најстроже и сатанизују се оне појаве које се у историји других народа у најмању руку превиђају, а често и високо вреднују и глорификују.

Попов није пропустио да у своје анализе уврсти и пролазне нове о Великој Србији, какви су били они песника Стевана Владислава Каћанског и његовог Друштва „Велика Србија” са истоименим листом, као и закаснелу романтичарску историографију Милоја Милојевића и Пантелије Срећковића. Објаснио је и циљеве због којих је Србија повела балканске ратове, прилике до којих је дошло у време анексије Босне и Херцеговине, посебно се задржавајући на борбеној реторици *Словенског југа* и на организацији Народне одбране. У том контексту дужну пажњу посветио је организацији „Уједињење и смрт” и листу *Пијемонт*, који су својом резолутношћу навели и регента Александра и српску владу да се с представницима „Црне руке” брутално обрачунају и одбаце њихове националистичке концепције о Великој Србији.

Као доказ да Србија није тежила стварању Велике Србије Попов је навео чињеницу да се она у време рата 1914—1918. определила за Југославију. С тим у вези навео је и податак да су августа 1915. силе Антанте понудиле Србији предлог о стварању Велике Србије. Тај предлог уобличио је британски министар Едвард Греј а Србија би њиме добила Босну и Херцеговину, Срем, Бачку, знатан део јадранске обале са бројним острвима, уз могућност да се прошири и на Славонију и албанску обалу до Дрима и Војусе. За овај план била је израђена и посебна мапа „Велике Србије”. Такву Велику Србију, коју су понудиле силе Антанте, ниједан српски државни и национални програм никад није предвиђао, а српска влада и Никола Пашић глатко су одбили ту понуду доказујући да ратни циљ Србије у Првом светском рату није био стварање Велике Србије и трговање југословенским територијама, већ стварање Југославије.

Кад је створена Краљевина СХС, све до 1939. године великосрпске тенденције, како закључује Попов, долазиле су до изражаја само као спорадичне — инцидентне појаве, а сва бесомучна хајка на великосрпски национализам и хегемонизам била је неоправдана. Била је то, пише Попов, димна завеса којом се прикривао властити економски, политички и национални егоизам, све до отвореног шовинизма и сепаратизма. Великохрватска политика је Југославију и њено стварање доживела као свој историјски пораз. Југославија је за њу била само Велика Србија у југословенском огртачу. Хрватска и великохрватска настојања, оцењује Попов, у политичкој пропаганди и историографији третирани су као „хрватско питање”, тј. као борба за „равноправни положај Хрвата у заједничкој држави”.

Као главног изазивача свих криза у периоду од 1918. до 1941. године Попов је означио великохрватство и великохрватска настојања. Главни заступник великохрватских идеја била је Хрватска сељачка странка под вођством Радића и Мачека. Као хрватске земље они су тражили Босну и Херцеговину, Боку Которску и Црногорско приморје, Срем до Земуна и делове Бачке. Хрватску политику међуратног периода поред великохрватства карактерисала је и србофобија. По виђењу хрватских политичара, великосрпство се после 1918. прерушило у југословенство. Они су осуђивали Србе због наводних асимилационих намера.

Стварање Југославије и отпор према њој допринели су, с једне стране, каже Попов, хомогенизацији Хрвата, а с друге, разбијању српског политичког и националног јединства. Разматрајући односе између Срба и Хрвата, Попов је приказао и односе са Црногорцима, муслиманима, Словенцима, а није пропустио да прикаже и аутономашке тежње на тлу Војводине. У том склопу размотрио је и држање Коминтерне, која је Југославију прогласила „Великом Србијом” и радила на њеном рушењу. Због кризе у коју је запала држава, Стојан Протић је 1923/24. године помишљао на то да се реализује план сила Антанте из августа 1915. Ту се радило о ампутацији Хрватске. Међутим, и овог пута, као и 1915, краљ Александар се није определио за Велику Србију, него за Југославију, па је одбацио Протићев предлог о ампутацији.

Дужну пажњу посветио је Попов систематским нападима Хрвата и њиховим оптужбама против Срба због наводног великосрпског хегемонизма, због тобожњег привредног искоришћавања свих крајева Југославије од стране Србије. Све те оптужбе имале су циљ да слабе и разарају Југославију, а споразум Цветковић—Мачек из августа 1939. био је само једна етапа ка том циљу. Поменути споразумом Србији и Србима поломљена је кичма, јер Бановина Хрватска створена њиме била је хрватска држава у југословенској држави.

Оснивање Српског културног клуба и покретање *Српског гласа* били су одговор на споразум Цветковић—Мачек. Међутим, они нису

имали задатак да заступају програм Велике Србије, већ да бране интегритет Југославије.

Попов је закључио да је током читавог Другог светског рата, не само током НОП-а већ и у титовско и посттитовско време, постојала непрестана борба против великосрпског национализма и тамо где га је било и где није.

Посебне странице књиге посвећене су четничким програмима, као што су они Стевана Мољевића, тзв. Београдски програм, програм Српског одбора у Сплиту, сви из 1941. године, и програм из 1943, који се залагао за то да у Великој Југославији буде Велика Србија. Аутор је објаснио ратне услове у којима су настали ти програми и нагласио је да су они, посебно због геноцида почињеног над Србима у НДХ, антијугословенски и великосрпски, с идејама о геноциду и изгону нерспског становништва. Међутим, Попов је упозорио да су сви ти четнички програми остали без званичног реаговања југословенске владе у емиграцији, јер их она није прихватила.

Како књига својим садржајем догађаје прати до наших дана, академик Попов је изнео и своје виђење Меморандума САНУ и Хашког трибунала. Меморандум САНУ, по њему, нема ни у траговима великосрпских намера. Његов „највећи грех” је у томе што је одиграо улогу кохезионог чиниоца међу Србима и што се залагао за јединство Србије. Што се тиче Хашког трибунала, њему је задатак, пише Попов, да осуди Србе и докаже кривицу Србије за распад Југославије и отпор који је пружила носиоцима светске моћи. Највећа кривица Србије је у томе што је пружала материјалну и моралну подршку својим сународницима у Хрватској и Босни и Херцеговини, што је дала уточиште стотинама хиљада угрожених избеглица и што се усудила да брани целину своје државе.

После објављеног и растумаченог обиља чињеничног материјала Попов је закључио да Велика Србија никад није постојала и да је никад није било у званичним националним програмима од њене обнове 1804/1813. до данас. Срби су увек тежили ослобођењу и уједињењу на оним просторима на којима су живели у већини. Имајући у виду бројне неосноване оптужбе које се тичу Велике Србије и великосрпства, Попов се иронично пита: колико Србија треба да буде мала да не би била велика? Јасно испољену и дуго трајућу србофобију он види као један рукавац русофобије, или уопште фобије против православаља и словенства. По форми, србофобија, како је види Попов, није далеко од антисемитизма.

У разматрању и објашњавању проблема који се тичу Велике Србије Попов није пропустио да изнесе своје виђење понашања српских мондијалиста. О томе он каже да нехумане поступке Запада против Србије и Срба српски мондијалисти оправдавају неопходношћу „денацификације” и „лустрације” Срба, изједначавајући српска национална осећања с Хитлеровим нацизмом.

Завршавајући овај приказ изношењем најважнијих података, а свесно изостављајући бројне занимљиве и значајне чињенице које чине ткиво ове књиге, са задовољством желим да истакнем да је њен аутор испунио задатак који је себи поставио. Он је дао документоване и научно образложене одговоре на питања шта је Велика Србија, да ли је она доиста постојала и одакле долазе упорни и мрзитељски напади на њену стварну или фиктивну егзистенцију. Књига је добро компонована. У њој нема ничег што је сувишно, а нема ни празнина које би требало попуњавати. Она је прегледна и лако читљива. Написана је стилем и језиком који не замарају и логиком која плени пажњу читаоца. Богатством података, њиховим стручним анализама, тумачењима и закључцима читалац који посегне за овом књигом биће обogaћен многим новим сазнањима.

На крају, осећам потребу да нагласим да академик Чедомир Попов спада у ред оних наших историчара који не зазиру од крупних, актуелних и националнополитички осетљивих тема. О њима он пише онако како му налажу професионална одговорност и научни морал. Он се не повија према ветровима и дневнополитичким потребама, већ пише *sine ira et studio*. Могуће је да због тога ова његова научно поштено написана књига у неким преполитизованим и идеологизованим круговима, каквих, нажалост, још увек имамо у нашој средини, неће наићи на допадање. Уверен сам да је Попов тога свестан, али не сумњам да му је савест мирна. У сваком случају, он је обавио значајан посао који заслужује и наше признање и поштовање.

Василије КРЕСТИЋ

ПСИ И ВРАНЕ ИЛИ ТРАГАЊЕ ЗА ПРИЧОМ

Јован Радуловић, *Мама врана, тата врана и деца вроне*, „Политика” и „Народна књига”, Београд 2006; *Бора под окупацијом: Драма*, „Панорама”, Приштина 2006

Јована Радуловића знамо, већ тридесет година, као писца далматинских Срба, њихове данас скоро непрепознатљиве стварности (*Илинцићак*) и њихове трауматичне прошлости везане са савременошћу (*Голубњача*, *Прошао животи*). И из ових назнака слуте се да је овога аутора све теже представити, ако се има у виду цјелина његовог дјела, деценијама пред читаоцем у облику књига приповиједака, романа, огледа и записа, позоришних представа, филмских и тв-сценарија. Збирка *Илинцићак* (1978) одмах му је донијела глас младог, талентованог, а политички оспореног и проблематичног аутора (одузета му је, непосредно по додијељивању, Октобарска награда града Бео-

града). Нешто слично се поновило с тв-драмом *Вучари Доње и Горње Полаче*: узбуниле су се социјалистичке и борачке организације због слике њихових села у Книнској крајини, тврдо увјерене да се писац мора понашати као члан друштвено-политичких организација одговоран њиховим форумима. Све је, као што се добро зна, кулминирало с *Голубњачом*, која је узбуркала политички врх Југославије: отворила се Пандорина кутија национализма и кризе јединства републичких организација комуниста. Изгледало је да је Радуловић инфицирао цијелу земљу, као да је тек од његове драме та болест почела, не само у односима између Срба и Хрвата (у Хрватској), већ између свих заједница у земљи.

Убрзо је Радуловић почео да проширује тематска поља своје уобразиље: у збирци *Идеалан њлац* напустио је дјелимично свијет Далматинске Загоре и ушао у урбане просторе. Умјесто прича о јавним стварима (случајевима за сеоске скандале или породичне приче које се шире од уста до уста) настајале су приче о интимним ломовима (љубавник умире у стану љубавнице: *Уз џианско вино*; љубоморни муж организује провјеру жене: *Игра лажног Аљоше*). Двије нове књиге овога аутора, књига приповиједака *Таиша врана, мама врана и деца вране* и драма *Бора под окућацијом*, дијелом продужавају, а дијелом преусмјеравају умјетнички свијет свога аутора.

У књизи приповиједака Радуловић се појављује у два своја лица. Онај пријашњи у класичном типу приче (*Парола*), за коју би се могло рећи да оличава добро смишљену и добро склопљену новелу у најстрожем смислу те ријечи: чврста, временски сведена радња, рјешавање једног изазова, кулминација и преокрет у завршној епизоди у исти час, и то у вишеструком низу (тв екипа, учитељ, стари Ђурош, пуцањ и смрт, сниматељ жали што је бацио камеру); дериват те старе тематике и дериват приповијетке је проза *Изгубљени џојоними*. Кажемо проза, јер је то заправо каталог локалитета обједињен евокацијом кретања ка врху Динаре, гдје се приповједач зауставља на вјетровитом пропланку (КУРОЗЕБ): тема-хроника, инвентар, географија, сан о дјетињству, путеви, називи (ОГРЕДИЦЕ, ПОДВОРНИЦЕ, ВИЈЕНЦИ, ДРАЖИЦЕ, ГАЈИНЕ, ШКРАПЉЕ, ВЛАКЕ, ДУЛИБЕ). Ко воли ријечи и њихову евокативну ауру, или њихову везу са стварним свијетом, уживаће читајући овај каталог.

Друго лице ове збирке је приповједач кога занима нека врста урбаног инцидента, случаја, својственог друштву у транзицији и нашој савременој историји. Уводећи такав миље, Радуловић га не изолује ни од некадашње стварности ни од савремених криза: на рубу тих прича је изгон крајишких Срба, или НАТО-бомбардовање, или положај старог професора у Загребу, који је био у стању да јавно каже истину о животним приликама остатака Срба у Хрватској (*Нема више Веронике*). На позадини двију прича о животињама говори се о трагедији крајишких Срба и судбини њихових домаћих животиња (с чудесним

извјештајима о псима или мачкама које су проналезиле своје власнике у избјегличким логорима), или о судбини Срба у расијању, чија дјеца на апаратима НАТО-бомбардера бацају смртоносни терет на земљу свога поријекла, подносећи рапорт на гробовима предака да су извршила задатак (амерички официр Род/Родољуб на гробу свог оца, официра Краљевине Југославије).

Нема једнозначног одговора на питање који ће од ова два Радуловића бити привлачнији читаоцу: онај што је причао о сувопољским временима, голубњачама, ђацима, учитељима, разбојницима и чобанима на Динари или онај што прича о нама данас. Генерација стасала у Београду и његовим савременим кризама препознаће писца свога времена. Ко воли свијет старих времена, око средине прошлог вијека у Книнској крајини, наћи ће такође у њему свога писца. Једним ће се допасти ефектна анегдота, или иронично конфронтирање здравог разума и личног интереса (кад сниматељ жали што није имао камеру да сними убиство на Динари, имао би одличан документарца), другим тијесна веза с урбаним приликама и савременом историјом (Радуловић воли да повеже познате личности и прилике са анонимним просторима и људима, па се Мадлен Олбрајт налази у једној епизоди као малтретирана дјевојчица међу основцима у Београду), трећим плетење претпоставки о мотивима неког пса да се попне на седми спрат у београдском солитеру. Умјесто проширивања анегдоте, друштвеног случаја који се тиче човјека, појављују се све чешће као јунаци животиње: пас луталица, врана. (Ни тај мотив није сасвим нов: приповијетка *Пред вучјом мјешином* у збирци *Идеалан њлац* грађена је на дилемама, питањима и „вучјом” перспективом живота, који се роје у приповједачу пред мјешином вука убијеног за снимање његове тв-драме *Вучари Доње и Горње Полаче*).

Релације између нових и старих књига Јована Радуловића могу се мјерити различитим појмовима: квалитет (боље/горе, напредак/назад), модернизација, поступак, тематика, став. Биће да је у причању прича нешто друго важно. Амбиција романијера, наведен је недавно Кундера, није да уради нешто боље од својих претходника, већ да сагледа оно што они чак нису видјели и каже оно што они нису казали. Флоберова поетика не умањује Балзакову као што ни откриће Сјеверног пола не обезвређује значај открића Америке. Оно што је очигледније од вриједности тиче се поступака. У овој прози приповједач почиње да уступа глас аналитичару запитаном за могућност приче: умјесто једне могућности (једне фабуле) појављује се преплет виртуелних фабула, „сценарија” као својеврсна мотивација да се пронађе завршетак. Тај обрт, обавезан у свакој доброј причи, овдје дође као посљедица избора најмање очекиваног или назначеног исхода. Читаоцу се, рецимо у приповијевци *Уџез*, назначава медијска прича о псу који стиже за избјеглицама и проналази стан свога старог власника, а

остварује као прича о градском псу луталици који тражи кутак да буде поново с људима, док га не избаци полицијска патрола.

Још је необичнија насловна приповијетка за књигу (*Мама врана, шајша врана и деца врране*), неки *два, два свет*, неки њихов систем живота који би могао *бити проваљен*. Спајају се неспојиви свијетови (свијет птица и свијет људских тајних организација), доводе у однос неочекиване могућности: син официра Краљевине Југославије, Родољуб, бомбардује Србију, а мала Јана Корбел, будућа Мадлен Олбрајт, шаље томахавке на Београд, светећи се граду свога дјетињства ко зна за које фрустрације. У тој причи се укрштају свјетска историја и личне судбине, а једино су још важне маме и тате врране и њихова дјеца, која се од њих растају идући незнано у коме правцу својим путем. Шта та прича хоће да каже о људима, о нама, мораћемо одгонетнути: колико је поредак у природи јачи него онај у људском друштву! Шта је то Радловићу у свијету животиња важније него у свијету људи: јесу ли то паралеле, или басне и параболе (а јесу и једно и друго)? О чему год се приповиједа, приповиједа се о нама и с обзиром на нас.

Друга приповијетка (*Нема више Веронике*) смјештена је у загревачки простор: један пензионер-пролазник испљује старог професора због тога што је у тв-емисији говорио о проблемима живота Срба у Хрватској послје распада Југославије. Та прича би могла бити један од општих наслова људске ситуације данас: име хришћанске светиљке Веронике симболизује саучешће и самилост, а таквих је осјећања све мање.

Бора под окупацијом је нова тв-драма Јована Радловића (*Голубњака* и *Учишћел Досишеј* су драме за позоришно извођење), послје *Вучара Горње* и *Доње Полаче* и *Челичења Павла Плейшкосе*. И с овом драмом се потврдила ауторова склоност да нови текст гради прекрајањем туђег или сопственог текста, досежући сасвим нову вриједност у односу на прототипску грађу. Драма *Бора под окупацијом* заснована је на чланцима Боре Станковића објављиваним за вријеме Првог свјетског рата у окупаторским *Београдским новинама*, колико и на реакцијама послјератне српске штампе на ову сарадњу (*Полићика*), те српско-хрватско-словеначке енциклопедистике, која је једног од највећих српских писаца искључила из одредница, али је унијела окупаторског уредника тих истих новина, Милана Огризовића.

Драмска прича о највећем српском прозаику прије Андрића усредредила се на његову судбину „под окупацијом”, кад он, без средстава за живот, прихвата да сарађује на окупационом листу, не би ли преживио с породицом у окупираном граду. НАТО га шиканирају хуље, доушници, туђе слуге и под окупацијом и послје окупације, као да је највећи национални издајник. Радња драме почиње у поратном времену, враћа се у вријеме 1916. године (по Станковићевом повратку из заробљеништва) у евакуацијама стања породице под окупацијом

(гладују, док је свака молба за помоћ узалудна, праћена лицемјерним одбијањима).

У тој једноставној фабули, гдје је заплет на рубу радње, неколика су аспекта текста упадљива: зао дух београдске чаршије испољава се интензивно у сценама и ликовима. Врло добро је постављен лик Милана Огризовића, уредника листа, полусрпског поријекла: ироничан на рачун подгојених чаршинлија, трговаца, банкара, бивших предсједника патриотских удружења (сада слизаних с окупаторима), тај лик има нешто од саркастичности која надилази конкретне околности, тичући се средине уопште, менталитета. Драмска радња је без чврстог заплета: кристализационо тежиште чини часни појединац у нечасној средини, дистанциран од њеног менталитета, лажних родољуба (родољубаца, што би рекао Стерија) и моралиста. Насупрот њима су једноставни људи, трговци, ситни чиновници, спремни на помоћ и солидарни с човјеком у невољи.

Радуловић је успио да аутентичну фрагментарну грађу обједини идејом о часној личности умјетника између живота и смрти, покварене средине и егзистенцијалне угрожености. Драма о Бори под окупацијом је драма о изолованости, самоћи, другачијим мјерилима вредновања, али и драма која прераста у друштвену сатиру. У једној од најбољих сцена кафеција Тодоровић долази да пријави своје славске госте Огризовићу, посебно Бору Станковића, сваљујући на њега све антиаустријско што су други говорили. „Тако... Зовете га на крсну славу... Наједете и напијете, а онда долазите да га пријавите... Зашто?“, коментарише и пита Огризовић, а у себи додаје: „И ово је Србин... Угледан... Гњида! Жохар! Хвала мом ујаку Кришковићу што ме од Српства очистио.“ Међу овакве сцене иду и оне са Андрићем: млади и старији писац, у дубокој подударности поетике: огорченост осујећеног, оклеветаног умјетника, оспореног дјела, права на живот и на опраштање — то су средишњи мотиви ове драме, мада је сценски ефектнији, а можда и у језгру ауторове замисли, контраст умјетник — чаршија.

*

Тако се у ове двије књиге огледају два лица књижевног дјеловања Јована Радуловића: приповједач и драмски писац, али и низ нових чинилаца који се тичу тема и мотива, те проналажења новог подручја приче и нове тематике. Сада приповијетке везане за београдску средину изгледају као панораме тема, неизвјесног исхода, отворених могућности. Нити свијет стварности (и приче) има некадашњу постојаност и чврстоћу, нити прича има своју поузданост (јасна, затворена, неприкосновена фабула). У пријашњим, посебно раним Радуловићевим текстовима, прича је оформљена, јавна, казана, постављена у свијет стварности као чврст склоп радње, заплета и расплета. Сада се она тражи, а налази у неочекиваној вези ствари које иначе нису ни-

чим повезане осим имагинацијом и вољом пишчевом. Читаоцу изгледа да је пријашња прича готов линеарно-хронолошки склоп каузално условљених јединица радње, изван воље приповједача. Садашња прича пак вибрира на неизвјесности фабуларног кретања (увод у приповијетку *Уљез*): питања о отирачу, стану, газди, да ли се ради о псу луталици, или псу који стиже за својим господарима. Кома је упућена опомена, послје излагања претпоставки какав би то пас могао бити (да није из Крајине дошао и пронашао своје господаре)? „Ово заиста личи на велику и узбудљиву причу... Не наседај! Подла превара, ништа друго.” Кома то приповједачки глас говори „Не наседај!” Себи као приповједачу или себи као лику, или су оба стопљена у једно лице, или се обраћа нашем тривијалном и журналистичком укусу, гладном сензација?

На једном мјесту се појави питање: „Можеш ли у исто вријеме бити приповједач догађаја и њихов тумач?” Повремено израћање оваквих гласова нов је чинилац Радуловићеве прозе: прича се појављује као дијалог с неким, као дилема, питање, тумачење. Некада сав утонуо у збивања и догађаје, у радњу, савремени приповједач не може избјећи шум функционалних језика: коментари, питања, цитати туђе ријечи, фрагменти репортажа, тв-емисија, упитника/интервјуа, библијских паралела, политичких узречица. Множина гласова постаје нека вртешка смисла и, истовремено, траг кризе идентитета јединке у непријатељском окружењу (Марко из Бачуге, с Кордуна, продаје јаја на загребачком тргу и то је једино чиме се јавно одређује). Ако се сјетимо пародија политичке фразеологије, фразеологије братства-јединства, сложићемо се да је шум неких других гласова и раније пролазио Радуловићевом прозом.

Само, каква је разлика између ондашњег и садашњег шума? Онда је приповједач владао тим шумом гласова, а сада шум туђе ријечи преузима причу, усељава се у коментар и нагриза њено јединство, те се читалац пита да ли је приповједачу уопште до приче или хоће да нам каже нешто друго: можда управо да подсјети како туђа ријеч све више опседа и прекрива, прогонећи из приче и човјека и његово дјеловање. Тај смисао на маргинама радње/приче почиње да носи главну поруку. Шта рећи на податак да бриселска администрација забрањује производњу ваздушних пушака (како би се заштитиле птице), а одобрава бомбардовање једне земље!? Радуловић је увијек волио актуелне теме, али се садржај актуелности и у његовом искуству и у искуству читалаца промијенио. При томе је готово редовно бирао свијет у неприлагођеном, маргиналном социјалном кругу (дјеца, конвертити, емигранти, ислужени револуционари, старци). Крупна питања положаја земље и народа падају на неприлагођено, необрађено тле (животиње, старци, пролазници, продавци). И кад неке приче личе на проширену анегдоту (*Пукла му је ђумица*), опомену да је размак између живота и смрти мали, „ни колико је оштрица ножа” (Андрић). Охоло

повјерење у живот и будућност свети се можда горе него страх од смрти.

Ова питања, ко говори, ко гледа, ко пише, чија је тачка гледишта, посебно подстичу нове приповједачке моде: нема више наводника ни црта, не одваја се ријеч приповједача од ријечи ликова, узалуд покушавате да разлучите ове улоге помоћу уобичајених правописних знакова. До њих се више не држи или се држи колико појачавају неизвјесност смисла. Из кратке, анегдотске приче *Пукла му је гумица*, иза лика скоројевића-бизнисмена, самоувјереног, наметљивог, агресивног пословног човјека, којему цијели свијет изгледа до појаса, и иза пјесмице којом је хтио да забави и игнорише купаче-пацијенте на плажи („Пукла му је гумица, родила се цурица”), налази се иронични приповједач опомињући да су охолости кратковјеке и да смијех и подсмијех имају два лица. Ето смисла приче: да подсјети на судбину човјека и на слабост и кратковјекост људског бића, изнад којег остаје илузија оног ко је још жив. Тако Радуловићева књига приповиједака кохерентност налази у новој позицији приповједача, у једној врсти активирања рубне тематике, истовремено на позадини великих историјских прича као што је изгон Срба из Хрватске, бомбардовање Србије 1999. или јавна ријеч у Хрватској о Србима. Пас, врана и њени птићи, немоћни стари научник у нетрпељивој средини.

Душан ИВАНИЋ

ИНТЕЛЕКТУАЛИСТИЧКИ КОНЦЕПТ ПЕСНИШТВА

Раша Ливада, *Песме*, избор Борислав Радовић, „Просвета”, Београд 2006

Крајем шездесетих и почетком седамдесетих година прошлог века на нашем књижевном простору стасала је читава једна, у правом смислу те речи, песничка генерација, другачијих назора и погледа на свет, живот, уметност и будућност, и чије су битне одреднице биле непомирљивост са постојећим, иронија, аутоиронија, бунт, преврат, субверзија, контраст, иновативност, трагања у језику и стилу, окренутост непоетском као што су урбано и свакодневица. Свакако да је међу њима врло запажену улогу имао песник Раша Ливада (1948) са своје три књиге стихова — *Појрскани знојем казаљки* (1969), *Атлантџида* (1972), *Каранџин* (1977). Али, након те три књиге, три деценије већ, ниједна Ливадина песничка књига више, иако је Ливада и даље остао присутан и активан на нашим књижевним просторима, као преводилац, антологичар, уредник и покретач бројних часописа, едисија и књижевних асоцијација. Зато прошле године (2006) објављене

изабране песме Раше Ливаде у избору Борислава Радовића и у издању београдске „Просвете”, иначе издавача свих Ливадиних досадашњих песничких књига, враћају нас и подсећају на тај период у српском песништву, значајан и по зрелости и по аутентичности и по завидној бројности песничких гласова. У том контексту треба и посматрати књижевни првенац Раше Ливаде (његове средњошколске песничке руковети), који не одише почетничким одликама, штавише. И остали првенци тог песничког нараштаја нису боловали од дечјих болести. Али, Раша Ливада је својим првенцем учествовао у легитимисању још једног услова, а то је да је значајно да књига поседује, осим вредних стихова, и осмишљену организацију песама и циклуса, као семантички квалитет више.

Када је реч о Ливадином првенцу, који је заслужио Бранкову награду за прву књигу, важно је подсетити да је изненадио књижевну публику и критику, како својим озбиљним спознавајућим продубљеним интересовањем (и временски и просторно) за битна онтолошка питања и зрелошћу свог необичног и аутентичног пева, тако и истраживањима могућности језика, чиме је засновао темеље игри речима, али и метатекстуалности свог певања, што се уочава у, нажалост, у овом избору неуврштеном, иначе почетном, циклусу *Добро ѿемѿиран часовник* јер Ливада уз четири од укупно шест, бројевима означених, песама у том циклусу дописује „песму на песму”, ословљену, на пример, као (*Уз ѿесму 3*) која се налази иза песме (*3.*), а циклус окончава још једном песмом на читав циклус (*Уз циклус „добро ѿемѿирани часовник”*). Значај ових додатака и коментара се тек реализовао у пуној зрелости у *Каранѿину* у виду „чувених” реминисценција које гласе: „А Ливада каже”, али и у *Аѿланѿиди* у виду „песама из два времена” и из два извора. Из наведених факата, и не само из њих, може се промислити да постоји извесни континуитет у песништву Раше Ливаде, када је у питању и песнички поступак и тематско осмишљавање и обраћање (исповедање) читаоцима. Штавише, све три песничке књиге Раше Ливаде, иако се, привидно, међусобно разликују и по теми и по изразу, доживљавају се као једна песничка књига, која умрежава неколико својих токова.

Наиме, постоји одређен број одредница или силница песништва Раше Ливаде, које су присутне у свим његовим књигама, само у различитим концентрацијама или облицима, чак и мењајући своје рухо. Некад су притајене, некад наглашене. Некад срамежљиве, некад уздигнуте главе, свесне свог преврата и бунта. Некад су понорнице, некад бучни водопади. Некад у форми исповести и покајања, некад у форми одсечних просуђивања.

Заправо, у читању изабраних песама Раше Ливаде, нужно је дeтeктовати и разврстати битне заједничке састојке и карактеристике његове поезије, који су у својству повезивања и прожимања, а затим их појашњавати, водећи рачуна о функцији зближавања, коју ти су-

шти елементи имају у певању Раше Ливаде. Ево неколико кључних обележја песничтва Раше Ливаде датих у виду закључака и формулација. Дакле, пред нама је:

- поезија (само)спознаје, нарочито спознаје времена у свој његовој дубини и старости
- поезија згуснутих израза, слика и метафора
- поезија контраста и метатекста
- поезија из два гласа и из два времена
- поезија ироније, аутоироније, сарказма и црног хумора
- поезија неоавангардног преврата и несагласја са додељеном свакодневицом
- поезија језикотворства
- поезија пророковања

Спознаја и самоспознаја. Човеку је суђен свет спознаје од почетка до краја живота, независно од професије којом се бави и места у којем живи. Зато је Фихте тврдио да се у „ја”, у људском бићу, дакле, налазе заједно и чин спознаје и предмет спознаје. Штавише, да су та два заправо једно, уз напомену да то једно, „ја”, значи, не представља готову реалност, већ стално формирање сопствене личности. Често се људска (само)спознаја окончава на спознаји човека уопште, а не и на спознаји самог сопства, односно често се користи спознаја због следеће етапе — самоспознаје, како нас и учи старогрчка премиса: „спознај самога себе”. Берђајев претпоставља да само одређене делатности могу да изврше пробој до праве сопствености, јер је неопходно да се егзалтира субјект-личност на рачун објективизације, коју су успели потискивати. Само се литература, али не и свака њена врста, тачније само се изабрани писци или филозофи могу пробити кроз непрозирне завесе објективности ка и до егзистенцијалне субјективности. Сем тога, није сувишно подсетити на још једну „рану” премису Берђајева у виду узвратне сатисфакције сваком стваралаштву, којом је дефинисао смисао стваралаштва: „нека и не знам у чему се састоји смисао живота, али већ и само тражење тог смисла даје животу смисао” и можемо је допунити и/или потврдити стиховима Раше Ливаде из песме *Поздрав Атлантиди* („Познах песму у теби односно сврху: / сврху: а не игру и заборав”).

Једини циклус, који је по мишљењу Борислава Радовића заслужио да буде читав уврштен у овај избор јесте циклус имена *Морбидне очи*, иако је у овом избору ословљен сводним именом читаве прве Ливадине књиге (*Појрскан знојем казаљки*). Али, оно што је битније јесте значај који имају очи, као и погледи који су обавезни састојак сваког од наслова унутар поменутог циклуса, заправо су сазнајно средство, и то оно примарно. Очима и погледима, лишеним патетике, песник доживљава свет око себе, као и самог себе, плашећи се могућности поистовећивања у урбаном сивилу:

*што одврати́но лице
што́ мозго́м нам лу́та
некада́ је било
слика*

*сада му изгубљено око
кроз најукле вазе вири
сакрива се иза ормана
што исто́ безбојно лице
или негде
у ѿнорима нашег крвојока*

И у овом циклусу, нарочито у песмама *Пољед на ойарану амај-лију* и *Пољед на неки шући обичај*, у опречности две парадигме биљног света (ораха као демонског дрвета и храста као „светог дрвета”, уз митолошку игру бројевима и упамћеним предрасудама), као и друге две песничке књиге Раше Ливаде егзистира митолошки свет. И то не само словенски или православни („О друмови о покретна огњишта / у нама бораве дабози”), већ и антички, старогрчки, будистички, хебрејски. Посебно је интересантно како то песник чини. У *Айланѿиди*, симболу изгубљености и нестанка, личности и места као што су Пителија, Сократ, Минос, Ерата, Афродита, Делфе, Хеликон, допуштају у њиховом друштву и присуство Ливаде и његових савременика, о чему сведоче и стихови из песме *Плоча о 4 инојлеменика*: „То ме плени У прошлост продужава // Онај који сам био клеше оног који јесам”. Оваквим се поступком омогућава митовима да буду изван времена уопште, и то тако да су ближи садашњости него некој непрепознатљивој митској прошлости. Бројни догађаји и ликови на нивоу симбола, потпомогли су песничку легитимизацију историјског идентитета несталог а упамћеног митопоетског света (Ј. Лукић), истовремено га приближујући песниковом, али и нашем, временском координатном систему, што значи и осавремењивање и актуелизација митске прошлости.

У *Каранѿину*, пак, односно у Земуну, односно у „Чистилишту” поступак је потпуно обрнут. Песник почиње причу из свог времена и угла спознаје, уз напомену да су у његовом окружењу споменици културе много старији од песниковог доба. И песнички савременици, као и бројна здања и личности, нису доживљени површно, нити по уобичајеној хоризонталној само једног слоја (А. Петров), већ се успињу до универзалног, архетипског и митског. На ова два начина, независно да ли се јунаци Раше Ливаде крећу „из данас у јуче” или из јуче у сутра, сусрећу се митови и савремене личности, односно песник успева да митологизује своју збиљу, само да би коначно могла бити поетизована, што се у примеру песништва Раше Ливаде може превести као спозната. Али, сусрећу се, спознају и додирују и различите

форама и асоцијацијама. И емоционална пребојеност песниковог гледања на свет и живот кроз призму асоцијација се током његовог стваралаштва мењао, и то од сетних и меланхоличних стања стиха па до осећаја промашености и ненадокнадивих губитака.

Контраст, двогласје, међајтекстуалност. Из досадашње импресије очито је присуство контраста као Ливадине доминанте. У контрасту, ређе и у контрапункту, су појединац и време, појединац и простор, мит и урбано, егзистенцијално и поетско, прошлост и садашњост, стара Грчка и Земун, усамљени појединац и религијом обећано „средиште свемира”. Овако интониран контраст бележимо у *Писму рабина Алкалаја*: „Талмуд лепо каже, на једном месту, које су воћке за јело, а које за снове”. Опречност и супротстављеност су узбуркане када сеprotиве статусу појединца који нуди његова свакодневица и незнађе као њен пратилац. Сведоци смо и песниковог очаја и блискости осаме и отуђености („Нећу ја теракотску државу... и не желим чути људски глас”). Ипак, и контраст и контрапункт садрже у себи узајамност, чак и неуништуиву међузависност („Ма колико се вине, / птицу опрљи дим њеног гнезда”, „Говорасмо стравично је родити се на / нашој обали бежали смо бежали / обала нас је сустизала”).

Контраст се иначе суптилно чувствује у двогласју песама Раше Ливаде, које су по принципу „поглед на поглед” истовремено и песме из два времена односно песме из два и/или више гласова. Разлог и оправдање таквог Ливадиног креда јесте у чињеници да је његова поезија облик сазнања и сазнавања. Али, како процес гнозе није само у домену логике и рација, већ и у другим, неочекиваним, па и зачудним просторима. Дакле, Ливадина поезија је вишезначна, а то је изискивало употребу свих средстава и поступака, који су у стању да омогуће сажимање многоструких значења (Ј. Лукић), као што су то песничка сликовитост и асоцијативност, из два различито постављена гласа, наглашавајући управо ту замишљену и домишљану вишезначност стиховања.

У *Атлантиди* песник Ливада користи верзални и курзивни слог, и тако графички нарушава склад једног гласа. Нарочито кратки стихови-реченице између строфа импонују као други глас, и то глас духовника или мудраца, док микстура писаних и штампаних делова стиха назире двојност песниковог гласа. Потребу Раше Ливаде за двогласјем уочавамо у следећим стиховима: „Ти, који певаш, ако си од тог соја: / Пази, да не допеваш”.

Књига *Карантин* тачније све њене песме из циклуса *Пиљевине*, као и завршна песма књиге *Филијика ђордих*, окончавају се просторно одвојеним са два или три стиха од којих први увек гласи: „А Ливада каже”, а наставак је у виду закључка и дефиниције од свега једног или два стиха. Овакав додаток песама и графички раздваја песму на две посебне песме, на два посебна гласа, али заједнички значењски

именитељ оба дела исте песме наводи нас на закључак да су у питању појединачне песме са својим афористички сажетим коментарима (М. А. Ивков), у којима се препознаје и издваја метатекстуалност, као и интелектуалистички концепт песништва Раше Ливаде. Неправедно би било не издвојити неке од петнаест Ливадиних промишљања. Иронично-саркастично интонирани су: „Предугачка провиђења замуте поглед”, „Лишће опада, хоризонти се шире”, „Учитељ никада не открива све / својим ученицима. Ако их воли”, „То што нема хлеба, / само је знак да има соли” и „Клица проклија, / само на угашеној звезди”. У помињаној песми *Филијика ѓордих*, пак, њен додатак: „А Ливада каже: // Теже је саздати срушене хромине, / него нову кућу” има и свој додатак: „И каже: // Помери ногу, лек је под ципелом”, чиме продубљује метатекстуалност стиховања Раше Ливаде.

Управо цитирана песникова сажета промишљања задобијају одјек близак пророчком гласу, који се јавља и у другим песмама све три књиге. На пример у песми *Пишција најушија Делфе* у *Караншину* када је реч о рату који нам се, са свим трагичним последицама, у међувремену догодио, тачније поновио:

<i>Јер чека нас раш</i>	<i>куршум у илећку:</i>
<i>Туђа документија</i>	<i>йромена боравишција:</i>
<i>Хайшења ѿа корбач</i>	<i>со у устима:</i>
<i>Сшенице у ушима</i>	<i>чавли йод нокција:</i>

<i>И младост ѿ наща</i>	<i>биће лажна чаура:</i>
<i>Песма наща</i>	<i>бекство из болнице:</i>
<i>Наща мржња</i>	<i>мржња йреварених:</i>

У истом је контексту апокалиптичка најава на самом крају *Пошледа на ойарану амајлију* у Ливадином првенцу:

<i>крици девојачки и крв сшоке</i>	
<i>йрейлави девети ѓолих ѓрובהа:</i>	
<i>крсшови нарастшоше</i>	
<i>йреко ноћи:</i>	
	<i>йрекрише</i>
	<i>чишаву једну сшварност</i>
	<i>која никада није личила</i>
	<i>на небо</i>

Иронија и йарадокс. Песникова непомирљивост, прерасла у оспоравање тренутног и блиске будућности, условили су да се иронични и афористични дискурс, као и досетка и хуморна, па и црнохуморна, пројекција наметну као један од основних поетичких параметара, на које, иначе, рачуна неоавангардни текст (И. Негришорац) или њему

близак поетски израз. Но, иако смо из досадашњих Ливадиних цитата могли просудити да су иронија, афоризам, црни хумор и сарказам, значајно присутни у његовим „протестним песмама” (А. Петров), ипак се мора нагласити још један отклон и новина песника Раше Ливаде, која се огледа у одсуству патетичног сентимента и вештачке реторике, када је у питању песниково умрежавање на упамћеност прошлости и историје. Заправо, сведеност стиха и у тренуцима када се односи на потенцирање суштине спора, са историјском темом на пример, жели се обележити наносима процеса сазнавања. Тако да иронизацијом и пародизацијом библијских форми, ликова из грчке митологије, историјских записа, речи мудраца и пророка, песнички се исказ шири, и његови нивои осећајности, преиспитујући се, досежу до облика аутоироније. Још једна одлика ових лапидарних коментара јесте у њиховом подупирању језгровитом песничком сликовитошћу, која се постиже упечатљивим језиком песниковог времена, а не преузимањем из назначених списа и записа.

Песниково несагласје са околином и традицијом изнудило је парадокс као релевантан песнички поступак, али и метафизички квалитет, и слика у огледалу удвајања, чиме нам и оне зачудне импликације бивају пријемчивије.

Језикомворство. Шездесете и седамдесете године двадесетог века донеле су, и у светској и у српској поезији, преиспитивање облика моћи поетске, и уметничке уопште, комуникације, њених претпоставки, појавних и исходних продуката. Нарочито је значајно чулно искуство у коме се свака уметност треба реализовати, јер је током своје дуге историје било везано за аудитивни тип чулности, док, све доци смо, данас је преовладао визуелни тип чулности (И. Негришорац), мада је наша књижевна баштина однеговала разне варијетете графизма и графичког артизма, почев од средњовековних списанија, па преко барокних писаца Жефаровића и Орфелина, до Владана Радовановића данас. Зато нас није толико изненадио графизам Раше Ливаде који се огледао првенствено у издуженим правоугаоним песмама у оба блока, наводећи нас на помисао да су визуелно две песме у једној песми (*Поздрав Ајланијиди, Пиџија најушћиа Делфе, Кайејанија, Столови, Књижевник, Лудак*). Затим, присутне су и песме у десном блоку (*Синагога*), као и бројни стихови изломљени у два, три или четири степенаста стиха, углавном у књизи *Појрскан знојем казаљки*. Поједине песме наликују на новозаветне записе (*Писмо рабина Алкалаја, Филипика жордих*).

Ипак, необични су експерименти са речима песника Ливаде. Употребом само једног неправилно написаног слова једна се реч делила у две опречне, на пример, „поБеда” у „победа” и „беда”. У песми *Књиџа о сајришељима* Ливада деструктивно и необично прелама бројне речи, тако да једну реч, на пример, „данас” раздваја у два

стиха „дана” као крај једног, а „с” као почетак следећег стиха. Затим, по истом принципу, „ши/роким”, „испрскан/а”, „по/ста”, „веч/ите”, „р/уже” итд. Сем тога, песник је спајао неколико речи, заправо читав стих у само једну реч (нпр. „штајесадпаово”), додуше, повремено је то чинио са цртицама („мараме-државе-љубавници”, „Он, као сви отмичари, бабацује-косу. / И-кроз-трепавице-посматра, у тепсији / Неба: Главу-од-злата, трбух-од-сребра, / Колена-од-железа, стопала-од-земље”).

Али, треба напоменути, да је учесталост језикотворних иновација строго контролисана од стране аутора, те да није ометајуће утицала на предвиђену осмишљеност стихова. Није била напорна, ни исфорсирана, ни насилна, нити је постојала само себе ради, тако да се основни текст ниједног тrena није занемарио нити подредио изгледу песме или стихова.

P.S.

Када је у питању избор песама Раше Ливаде очигледне су минималне интервенције приређивача Борислава Радовића. Наиме, из књиге *Ајланида* преузете су све песме сем циклуса-поеме *Хороској. Карантин* је уврштен читав, уз додатне песме *Калфа* и *Гозба у Левијевом дому*, уз оправдан напор изборника да од два циклуса *Пиљевине* (посвећен објектима, споменицима, здањима, црквама) и *Смоле* (јунаци су одређена занимања из песниковог ближег окружења) који броје по четрнаест песама, направи један циклус ређајући и комбинујући песме из оба циклуса по реду које су имале у првобитним циклусима (значи прву песму из *Пиљевина*, па прву песму из *Смола*, па другу по реду из *Пиљевина*, па другу по реду из *Смола* и тако редом, уз убацивање песама *Калфа* и *Гозба у Левијевом дому*), што је имало ефекта нарочито ако се позивамо на контраст и метатекстуалност као особености песника Раше Ливаде. Из прве књиге *Појрскан знојем казаљки*, понављам, преузет је у избор само циклус *Морбидне очи*. Двоумим се да ли је склањање песама из прве књиге (не мислим на дуже форме) због неуједначености или дисперзивности донело изванредан резултат или је октроисало свеукупни доживљај песништва Раше Ливаде, чији наставак читаоци и критичари и даље ишчекују, не само да би имали привилегију да читају омиљено штиво, већ и да дослуте разлоге паузе дуге три деценије.

И на крају, осећао бих овај текст незавршеним уколико још једном не подсетим на значај песништва Раше Ливаде. Из досад написаног очигледно је да је сва она Ливадина песничка иновативност на пољу језика, метатекста, спознаје времена и живота, здушно прихваћена од његове генерацијске сабраће и потоњих колега по перу. Заправо, као што је Раша Ливада имао за узор Миодрага Павловића, Брехта и Елиота, тако његов глас проносе данашњи песници.

Александар Б. ЛАКОВИЋ

ИЗМЕЋУ ГУТЉАЈА ВИНА

Миодраг Матицки, *Десетци за молићву*, „Стубови културе”, Београд 2006

„Успевао сам да се нађем у прошлости као да сам у времеплову који води само у године које су протекле. Понекад бих се нашао и у прошлости личности које су ме особито занимале, али су ме ти људи примали само као госта из садашњег времена. Тако су и настале све ове приче.” Овако пише Миодраг Матицки у причи *Дунав браћа мођ*, једној од дванаест приповедака из збирке *Десетци за молићву*. Они који су се већ сусрели са неком од Матицкових књига прозе, знају овог писца као искусног излетника у прошлост, који приче прича као да их исписује у споменар, лако и искрено. И у овој, као и у претходним збиркама Миодрага Матицког (*Свакодневно хваћање веверице*, *Уз музику коју волиће* и *Вучјак Аделе Арђени*) аутобиографско, есејистичко и фантастичко живе у савршеном складу.

Збирку приповедака *Десетци за молићву* отвара прича *Сајушник: Доситејејев четврти век*, у којој се Матицки врло вешто поиграва са формом, жанровски одредивши ову причу као монодраму. Проблематизујући питање свевремености, писац представља Доситеја Обрадовића као човека обученог у одело из XVIII века, алудирајући на то да припадност модерном времену не одређује година рођења, већ идеје и дела која иза некога остају. О Доситејевим путовањима, образовању, његовој љубави према књигама и учењу страних језика Матицки пише топло, као да му је Доситеј лично поверио своје тајне на једном од њихових заједничких путовања. Ова приповетка, која истовремено чини прву целину збирке *Десетци за молићву*, тек је прва страница споменара у коме је писац сакупио успомене на друге своје сапутнике и на друга, разна времена у којима су сви они живели.

„А памћење и не разликује оно што сам видео од оног што сам био”, рекао је Фернандо Песоа. Ово би могао бити мото друге целине збирке *Десетци за молићву*, састављене од шест приповедака у којима се стварне и измишљене успомене преплићу, постајући сасвим равноправне у приповедачевој нарави. Приповедачево сећање не прави разлику између онога што се стварно догодило, онога што се могло догодити, и онога што никад неће бити. Као да све о чему је икада размишљао и све чему се надао има право да постане његова прошлост.

Поменута прича *Дунав браћа мођ* читаоца сели у питоме пределе Старог Сланкамена и викендице на Дунаву у којој приповедач проводи дане сећајући се свог преминулог брата и његове љубави према Дунаву, жалећи што са њим није заплочио реком до Градишта, како су дуго планирали. Седећи на тераси братове викендице, загледан у Дунав, писац је проживео свој живот безброј пута, све док та велика река није почела да тече у њему. Све док се на лађи која плови Ду-

навом приповедач није сусрео са својим покојним дедом, оцем и братом.

На исти начин се време понаша и у причи *Оршава*, где је у приповедачевим успоменама једнако жива Румунка Дојна, која га је давне 1969. увела у напуштену кућу на периферији потопљене Оршаве, и Аганлија који је почетком 19. века подигао тврђаву Ада-Калеу. „Пишем причу о потопљеној Оршави као да се бавим узалудним послом, јер не знам у којем сам времену, из ког времена пишем”, пише Матицки, као из заточеништва. Јер може се бити заточеник и у властитим успоменама.

Дунав као времеплов и као мерна јединица пролазности спојио је на страницама ове књиге различите јунаке, личности које су у приповедачевом животу одиграле неке важне улоге. Међу тим јунацима има и знаменитих личности као што су Кодер, Вук, Стерија, али се они у овим приповеткама јављају искључиво као приповедачеви лични хероји, као они који су на неки начин постали део његовог живота.

Полемисујући са проблемом припадности (или неприпадности) једном времену Матицки не оперише апсолутним вредностима, нити великим речима као што су „вечност”, „пролазност”, „бескрај”. Њега не занимају познати симболи и излизане метафоре, већ прича коју прича сам живот, и која је често невероватнија од оне коју може да смисли људски ум. Стога ни аутобиографски елементи у овим приповеткама нису сами себи сврха. Пре би се могло рећи да они функционишу као фусноте, као пропратна објашњења необичног сплета животних околности, као нека врста доказа да је у пишевом животу најневероватније баш оно што није било случајно.

Управо због осећања да не припада ниједном времену, приповедач може да сретне Стерију на Вршачком гробљу, или у аули Српске академије наука и уметности, да руку под руку прошета с њим Кнез Михаиловом улицом, док Стерија гледа излоге са новим књигама. Прича *Стеријин сйомен књазу Михаилу*, међутим, није рођена у пишевој имагинацији, већ управо у стварности, и потакнута је чињеницом да је сам писац приређивао Стеријина дела за штампу. „Нисмо још спремни да се последњи пут суочимо Стерија и ја”, каже Матицки, размишљајући о томе како још није приредио *Остале ђесме* Јована Стерије Поповића, које већ дуго чекају да буду штампане.

Матицково поигравање са стварним и фиктивним присутно је и у причи *Ујокојење Борђа Марковића Кодера*, где се Кодер јавља као приповедачев учитељ мачевања и саговорник када су у питању неке озбиљне теме, као што је књижевност. И овде Миодраг Матицки користи проверени рецепт: наводећи веродостојне биографске податке и историјске чињенице, он покушава да онај једини описани догађај који није стваран — његово познанство и разговор са Кодером — представи као нешто што се заиста десило.

Приче о тим сусретима који су се најчешће дешавали у прошлости и у којима је приповедач, као неко ко долази „из будућег времена”, био само гост (а никад домаћин), указују на Матицкову жељу да се стави у позицију захвалног и скромног ученика, чији је задатак да сачува од заборава вредности које је имао прилику да спозна. На временској скали чији су подеони непролазне вредности, приповедач разговара са Стеријом, исто онако присно и пријатељски како је и Стерија разговарао са Хорацијем. При том, као добар познавалац књижевности и књижевног језика, Миодраг Матицки води рачуна о томе да његови „заборављени” разговори са Стеријом, Кодером и Вуком не изгледају вештачки и усиљено, оживљавајући језик времена у којима су живеле ове личности.

Док приче груписане у другу целину говоре углавном о приповедачевим излетима у прошлост и сусретима са онима којих више нема, приче из треће целине о прошлости проговарају причајући о људској свести о властитом пореклу и коренима, о потреби да се припада једном простору, чак и онда када се не припада одређеном времену. *Кућа Павловића* је приповетка о гашењу старих београдских породица, које су до последњег даха одржавале „свету ватру заборава” на своју господску прошлост. Трагедија њиховог нестајања је у томе што су се сећали прошлости, а нико није имао стрпљења да њихове успомене саслуша. *Прича Вука Караџића* оживљава сећања на Вуковог оца Милутина и завичај из којег је потекао. Вук причу прича из садашњег времена, као власник Клуба Вукове задужбине, где је главни кувар — нико други до Иво Андрић. Ликови Вукових прича оживљавају и придружују му се за столом у Клубу, постајући његови „готово стварни сабеседници”, све док приче нису забележене на хартији. Тада Вукови јунаци престају да се појављују, као да су приче о њима изгубиле вредност оног момента кад су записане.

Најдужа приповетка у збирци, *Минско поље сећања*, открива тамну страну сећања. За разлику од оних сећања у којима се по временској скали клизи као по мирној површини реке, и које може да буде састајалиште свих драгих ликова из прошлости, сећања на рат су несигурна као минска поља, јер време протиче на другачији начин и мери се у односу на један дан — дан када је рат почео. У времену које човеку није наклоњено, највећа је опасност остати без дома, без завичаја, без сигурног упоришта. Пишући о животу Милана Аврамовића, избеглице из Републике Српске који је 1995. године дошао у Београд, писац се јавља као чувар туђег сећања. И тек у тој причи Милан Аврамовић, човек који није знао да ли је жив или мртав, који није знао где и коме припада, који није знао одакле је (који је, заправо, то желео да заборави), који је увек осећао да је „између”, тек, дакле, у тој причи постаје жив и стваран, заувек сачуван од заборава. Он, коме су сећања била немилосрдни прогонитељи, и који је сам прижељкивао заборав, постао је нечија лепа успомена.

Главни јунак свих ових прича, међутим, није сећање, као што би се у први мах могло помислити. Главни јунак је Дунав, река на којој се „мора за све имати времена”, јер је „свака журба на великој води узалудна”. Он сведочи о безвременим и свевременим пријатељствима, док „преваљује сулуди пут до неумитне смрти”. Дунав је постао пишчев тајни код, лозинка којом су започињала необична пријатељства и разговори са прошлостју. Тај Дунав који у себи чува сва времена, од давно прошлог до пређашње свршеног, једном ће сигурно донети црну лађу што води у будућност. Будућност из које нема повратка.

„Јер оно право, од вечности што се оглашава, тек је зуј, роморене, рески звук замахнуте сабље, ведрина око кљуна сенице, врх глога, врх мача, потез шаком када неког испраћамо, звон најмањег звона и онај дубоки тон највећег који дуго траје кад звоњава утихне, први такт хоцине молитве на минарету, распор бродске сирене пре но што лађа прође Гвоздена врата”, пише Матицки. Вреди, дакле, оно што је стварно: љубав, туга, смрт, завичај, Дунав. И гутљај вина. То је живот. Време је оно између.

Нашаца ПОЛОВИНА

ИЗМЕЂУ КЊИЖЕВНОСТИ И ФИЛОЗОФИЈЕ

Зоран Видојевић, *Тромосџовље, ѿонори, шрејџаји*, „Филип Вишњић” и Учитељски факултет у Београду, Београд 2006

Неко је рекао да је фрагмент, данас, једина крилата птица. То као да наслућује и Зоран Видојевић, чија књига *Тромосџовље, ѿонори, шрејџаји* има више наслова и међунааслова неголи страница. Такав њен дух и построј, са приближно 250 тематско-мотивских секвенци, охрабрио је овог читаоца да и сам својим забелешкама допусти слободу, па и непредвидљивост, па и ризик фрагментарности, расутости и лутања на трагу Видојевићеве филозофско-поетске мисли.

Ту мисао, међутим, одликује висок степен проблемске кохеренције и поетичко-стилске дисциплине. И оним што казује и начином на који то чини наш писац домашује квалитет целовитости и заокружености који неретко изостаје у творевинама упадљиво срачунатим на утисак тематско-идејне, обликовне, па и типографске компактности. Кад то кажем, не мислим само, па ни првенствено, на семантичку и „музичку” једноковост или саливеност ове медитативне повести, у којој значењски и звуковни лајтмотив моста као лексеме и коренске морфеме проткива текст и безмало везује, од наслова до самог краја, сваки његов састојак. Наслов и лајтмотив само су, рекао бих, транспарентни и текстуално повлашћени *знаци* дубље, суштинске увезано-

сти релативно осамостаљених тематско-изражајних саставница у органски неразлучив чин једног самосвојно артикулисаног виђења света и човека.

Мостови, мостови! Њихова симболичко-реторичка носивост у свим облицима уметничког и другог, друкчијег израза и општења одавно је знана и широко експлоатисана. Песме, приче, романи, слике, галерије и сликарске школе, часописи и телевизијски канали, нимало случајно, бирају идеју и представу моста за своје име и своју поруку. Овом ће топосу Зоран Видојевић, међутим, померити тежиште са артистичког, поетског, хуманистичког и „комуниколошког” на егзистенцијално-филозофски домен и значење. При чему, рекао бих, понеко литерарно сећање — не само на Андрића, повлашћеног у првом од толиких епиграфа ове књиге („Све је прелаз, мост чији се крајеви губе у бесконачност. А сва наша нада је с оне стране.”) — одблескује, ипак, како у читаочевом доживљају тако и у пишчевом слову, наслову или међунаслову. Мислим да би и један наслов Готфрида Бена, иначе толико несличног нашем писцу, песника чији је поглед на свет (с примишљу на његову професију) неко назвао *меди-циничним*, могао прионуту уз Видојевићево штиво: *Leben ist Brückenschlagen* (*Живош је грађење мостова*).

О каквом „грађењу мостова” и о којим упориштима „наше наде” — уз сећање или без сећања на Бена и Андрића — размишља, двоуми и троуми Зоран Видојевић? Одговор, дакако, казује сама књига, мноштвом финих дистинкција, нијансирања, релативизација, цитата и аутоцитата, реплика које се саглашавају или не саглашавају с нечијим мишљењем. Резиме за ових неколико огледа и преко две стотине поетско-филозофских минијатура налагао би, заправо, писање књиге о књизи. Стога се у овом извештају морамо задовољити тек концизним назнакама Видојевићевих комплексних онтолошких и антрополошких разматрања која, уз свеколики ризик поједностављења, можемо назвати потрагом за „вештином самоодржања” и путевима „смањења највећег зла”, потрагом која трезвено и, безмало, минималистички одређује меру остваривости наших највиших и највреднијих тежњи. Заговорник опрезне и обзирне наде, дубоко осведочен о размерама и природи зла и ништавила у човеку и свету, наш писац између утопистичких пројеката, на једној страни, и толиких (лагодних) песимистичких и нихилистичких крајности, на другој, стоји негде на средини, или, тачније, у висини, изнад заводљиве сугестивности свих религијских, научних и филозофских митова. Посебно осваја његово уверење да људска мера смисла у срећи и среће у смислу није ни неостварива ни занемарљива. Никад — помишљам у овај час — Видојевић не би потписао Сиоранову тврдњу да човек, заправо, и не жели спасење. Па ни Витменову — да се спасење не да озаконити.

Мада никакав готов план спасења не познаје нити нуди — будући, штавише, неспокојно свестан свеколике наше рањивости и свих сенки и замки које нас окружују или настањују — Зоран Видојевић верује како сагласјем између себе, других и свемира, односно постојаном и освешћеном тежњом ка чвршћој вези ума, осећајности и делања, бива домашив смислен, хармоничан и човека достојан живот. Наравно, своју идеју и визију тромостовља наш писац развија, продубљује и допуњује низом сродних или изведених тријада, о чему сад не може бити подробнијег говора. Нужно је, макар, нагласити да у Видојевићевој мисли о нашем очовечењу и смисленом опстанку свагда пребива и сумња, и страх, и свест о толиким парадоксима наше ситуације — психичке, друштвене, космичке. Јер човек је — макар би се у томе Видојевић сагласио с Марком Ристићем — загњурен управо у такву, троструку тмину, психичку, друштвену и космичку.

Али, ко је човек?

Човека је човеком, по Марксу, створила *рука*, те је он понајпре биће *рада*. По Фројду, човека човеком чини *забрана*. Други, махом, виде његово кључно разликовно својство у свести и свести о *смртности*, те у *језику*, *смеху*, *молићви* и — *сузи*. Управо тако, на питање „шта чини човека човеком”, које је сам себи поставио пишући *Успомену на Костју Трифковића*, одговара Лаза Костић, тврдећи да је од „дара говора” старија и важнија суза, у којој се „Бог први пут појавио у човеку”. Не помињући овакве и сличне тезе, али их зацело познајући, Зоран Видојевић у човеку види и „биће које плаче” и „биће наде”. Та нада је, рекли бисмо, и андрићевска („с оне стране”), али и оностранна, делатна, у суседству с блоховским „принципом наде” и маркузовским „ферментом наде”, упркос свим обесхрабрујућим силама актуелне цивилизације новца, технике и насиља.

Видојевић, по превасходству *мислилац* и филозофски писац, генеричку суштину човекову ипак не види у декартовском *cogito*. Он би девизу *мислим*, *дакле јесам* заменио Дилтајевим геслом *живим*, *дакле јесам*. „Јер је живот, као категорија и као вредност, на првом месту. Све из њега израста.” (Други ће, дакако, и Декарта и Дилтаја исправљати друкчије. Рецимо, светитељски, као Јустин Поповић: „Светлим, дакле постојим.” Или каприциозно-поетски, попут Јосифа Бродског: „Incognito, ergo sum.”)

Постављајући *живљење* испред и изнад *мишљења*, Видојевић нема на уму само тзв. природу човекову, већ и његов креативни потенцијал. Многи ће његови записи свевласти разума и ума супротставити осећање, интуицију и машту, или јој бар претпоставити овакву контролу и поделу моћи. Уосталом, картезијанско и вунтовско поимање човека у категоријама свести и воље поодавно је на удару скептичног подсмеха. Видојевић би се вероватно сагласио са једним славеносерпским писцем, Вуковим савремеником, првим нашим преводиоцем

Ларошфукоа, који у свој превод уписује реченицу које нема у француском оригиналу: „Ум је всегда будала срца.”

Наравно, танано меандрирање Видојевићеве филозофско-поетске мисли о човеку и свету додирује и толике друге просторе и међупросторе нашег менталног, ефективног, имагинативног и акционог бића и окружја: пожуду и страст, беду и величину, светлост и сенку, идеалитет и баналитет, мир и немир, музику и тишину, целину и празнину, као и толике додире и преплете лепоте и ужаса, времена и вечности.

Литерарна и укупна вредност Видојевићевих микро-есеја и поетских записа није, међутим, свагда на истој висини. По утиску овог читаоца, наш писац као да заборавља да је, понекад, боље непријатељ добром. Речит, маштовит, инвентиван, у милости речи и слике, Видојевић каткад непотребно белетризује своје казивање, премного полаже на сагу и параболу, форсира симболичку далекометност појединих призора и предмета преко њихове стварне моћи. Или подлеже чарима парадоксно-контрастног поигравања које аутентичност увида сенчи маниром, чинећи нас понекад скептичним пред семантичким и експресивним смислом и домашајем „мудрости спокоја и спокоја мудрости”, „мирног бола и болног мира”, „истине тајне и тајне истине”, „вечности праха и праха вечности”, па чак и оне „рефлексивне осећајности и осећајне рефлексивности”, која би, мирније стилизована, могла убедљивије бранити пишчеву антрополошку и поетичку тезу о подједнако ризичној једностраности „ума без срца” и „срца без ума”.

Међутим, и срећом, „сјајан придошлица” у савременој нашој књижевности (какав је, по Палавистриној речи, некад био Слободан Јовановић у нашој критици), Зоран Видојевић многим страницама свога *Тромосћовља* — треће књиге његове „духовне алтернативе” сопственим научним истраживањима — снажно плени и дубоко заокупља нашу духовну радозналост, наводећи нас да преписујемо, памтимо и поново ишчитавамо многе поетско-рефлексивне сегменте ове несвакидашње књиге. Међу такве, по нашем суду, иду пре других секвенце насловљене као *Ушеха*, *Смисао ошћора и ошћор смисла*, *Благосћ*, *Пейео живошћа*, *Вео*, *Човек је наџ*, *Дуџ*, *Пад*, *шћшња и издиџнуће*, *Глиб*, *Химна шћоразима*, *Свей*, *бол и боџ*, *Чисћина*, *Мушљаџ*, *Презрелосћ*, *Јачи од времена*, *Падина*, *Вешар*, *Увид*, *Сшћоменак* и *Умейносћ зачаравања*. У првој је, између осталог, надахнуто дочаран час у којем нам се чини како из нас „ничу све травке света и у нас се уливају сви океани”, у другој разлучен драгоцен трен кад „живот засветли” од мртваје, „која се може трпети, можда на неки начин и воleti, али је, свеједно, мртваја”, у трећој именована благост као „неми бол и протест над светом без срца”, у четвртој сагледано „зрно љубави у свим њеним видовима и смеровима распрострања” као одбрана од „свеоп-

штег ишчезавања у космичком пепелу”, у петој видовито докучено (у три телеграфске јавке) како „нема очигледности” и како је никада није ни било, јер „вео је срастао с истином”, у шестој виђени осамљени и скрајнути као со земље, без којих би она била „пустиња похлепе и страха”, у седмој танано наговештени сви наши дугови и дуговања према Животу, у осмој повучена разлика између патње која уздиже и „љубави према властитој патњи”, изопаченој, безмерно хладној и у највећој мери (само)обмањивачкој, у деветој заслуђено колико је свет можда „више у знаку глиба него зла”, у десетој одсечно обзнањено да „пораз вреди само ако је блистав и велики”, у једанаестој полугласно колико и мудро прошаптана „дијалектика бола”, без којег би све било „бескрајно равно и бесплодно”, јер „бол је стваралац и рушилац, спона и раскид”, у дванаестој оглашено како у свакој мисли има нечег једноставног и мудрог, лепог и тајанственог, али и запрепашћујућег”, а у тринаестој како су увек и свугде „чиста стања светачка”. Мада Немци (вероватно с разлогом) верују како су и међу највреднијим стварима три увек довољне, дотакнућемо, парафразом или цитатом, окосницу и преосталих поменутих фрагмената. Тако нам, елем, четрнаести у јарком поређењу дочарава варљиво савршенство презреле мисли, а петнаести висину човека који бива „јачи од времена” једино кад воли или се „бескрајно радује нечем лепом и узвишеном”, да би, чим мине то настројење, постао „одрон од себе”. Шеснаесто место у овом провизорном избору тихо слави препуштање животної падини: „Упити лет птице, додир њеног крила, окушај горког плода трњине, боравак у зују пчеле, сан у развигору.” Седамнаесто казује уклетост наше темпоралне позиције: „Човек је просјак будућности, зависник од прошлости и заточник — садашњости, између којих најчешће гради мостове од ветра.” (Узгред речено, овом исказу као да се, на самом крају књиге, одазива један Видојевићев аутопоетички коментар: „Чак и да је ово што казујем ништа друго до ветар, а мислим да није — бирам ветар. Стога што доноси унутрашњу слободу и прочишћење.”) Преостала три привилегована одломка имају смисао и интонацију својеврсних завештања: осамнаести поручује да је „свако људско градителство мостова” вечита, никад недобијена али и нама усудно својствена „борба са смрћу”, деветнаести да „свака градња осећајних спона која прође без бола и пламена није вредна помена”, а двадесети да нам се ваља „вратити Шагаловој кози што свира виолину, изучити уметност бајања и зачаравања света насупрот бујици његовог рашчаравања”.

Несигурни у вери да овакво низање честица текста, уз подразумевано и неминовно огрешење о контекст, има некакво оправдање и учинак, волели бисмо да читалац ове раширене белешке макар увиди како је Видојевићево поимање човека слојевитије него што смо на почетку рекли. Да, човек је биће плача и биће наде, али и, како ће Видојевић и изричито рећи на два текстуално раздањена места, и „биће сна” и „биће које тежи узвишеном”.

На самом крају, реч-две о поетичко-жанровским средствима и суседствима Видојевићеве књиге, која, очигледно, рачуна с двојаким, филозофским и књижевним, пореклом и дејством.

Сâм аутор у *Поџовору* — шестој деоници *Тромостовља, шрејшаја, йонора* — наводи имена близу тридесет значајних мислилаца и књижевних стваралаца, страних и српских, на чијем трагу и по чијем узору он у овој творевини „преплиће филозофску и поетску жицу”. Ми бисмо том списку придодали само Божу Кнежевића, с почетка двадесетог века, и Драгишу Калезића (*Еденски врџ лажи*, 1973) из новијих времена.

Ваља такође евентуалног читаоца подсетити да је Зоран Видојевић — како би то Јован Христић рекао за Сретена Марића — и „човек разговора”. Уз све наговештене тематске и поетичке црте, *Тромостовље* се указује и као својеврстан проблемско-интердисциплинарни и поетско-асоцијативни полилог. Именски каталог Видојевићевих саговорника у овој књизи укључио би, вероватно, близу стотину филозофа, антрополога, социолога, црквених отаца, романијера, есејиста и песника. Међу овим последњим налазимо наше савременике (Виту Марковића, Радомира Андрића и Милосава Тешића, поред осталих), што само по себи посведочује несводљивост Видојевићеве трагалачке радозналости на само једну вокацију.

Осмотрен у ширем књижевноисторијском контексту, Зоран Видојевић би могао бити доживљен и протумачен као драгоцен настаљач интелектуалне, изразито мисаоне линије у нашој књижевности, линије која, по налазима Јована Деретића, и нема особиту убедљивост и релевантност у нашем старијем и скоријем наслеђу. Утолико би „духовна алтернатива” Зорана Видојевића властитом научном делу имала и општији значај, шири и виши од оног који несумњиво домаћује у тако шароликом окружју богате текуће продукције.*

Славко ГОРДИЋ

ПОЕТИКА ИГРЕ

Младен Шукало, *Ђавољи дукаџ* (О Иви Андрићу), „Крајина”, Бања Лука 2006

Упркос чињеници на коју у оквиру *Уводног слова* указује и сам аутор, да је о Иви Андрићу „исписано мноштво папира”, књига Младена Шукала *Ђавољи дукаџ* сугерише неопходност и потребу континуираног (пре)испитивања оних дела и аутора који конституишу на-

* Реч у Градској библиотеци Новог Сада, 10. априла 2007. године.

шу традицију, а ради (пре)испитивања и ње саме. Комбиновање досадашњих сазнања али и приступа — од теоријског до есејистичког — где се стваралаштво Иве Андрића посматра углавном из перспективе интеракција фактичког и фикционалног, поетичког и метапоетичког, имплицитно је и Шукалу али и читаоцу његове књиге омогућило сагледавање појединих сегмената Андрићеве поетике у једној другачијој перспективи — заснованој на *поетици страности* али и једној, поминутој перспективи комплементарној, коју бисмо могли одредити као *поетику игре*.

Књига *Бавољи дукаџ* представља својеврстан колаж и пресек Шукалових књижевнотеоријских испитивања и есејистичких промишљања чији су предмет истраживања и пажње, како је већ речено, поетика и стваралаштво Иве Андрића. Четири рада која су објављивана у књижевним часописима у периоду од 1991. до 2005. године, а која су обједињена у књизи о којој је реч, не само да су, на тај начин синтетисана, „отргнута од заборавља”, на шта као на један од повода за њихово поновно објављивање указује и сам аутор, већ омогућавају да се са временске дистанце, из дијахронијске перспективе, (пре)испита њихов значај у конституисању нових начина тумачења и произвођења значења Андрићевих дела. Са друге стране, таква концепција омогућава читаоцу, на релативно малом простору, увид у ширину и комплексност Андрићеве поетике, коју је немогуће обухватити и дефинисати једним доминантним методолошким принципом, при чему управо та колажирана, хетерогена синтеза уз честа померања перспективе сугерише кохерентност Андрићеве поетике. Сходно томе, може се рећи да је значај радова Младена Шукала обједињених у књизи *Бавољи дукаџ* садржан пре у њиховој интеракцији него појединачним дометима, дакле, пре у ономе што имплицитно наговештавају него у експлицитним формулацијама.

Књига започиње радом *Краковско друштво Иве Андрића (прилози за биографију)*, анализом два детаља из Андрићеве биографије, чије су се литерарне трансформације манифестовале, с једне стране, у Јелени, лику-симболу, „магичној и мистичној константи у његовом лирском микрокосму” и, са друге, у настанку слободарског и револуционарног духа (хапшење револуционарне омладине у Босни) који је обележио „епски микрокосмос” књижевних идеја раног Андрића. Прилози биографији, како се чини, нису настали из потребе да се Андрићев књижевни свет испита превасходно спрам стварности (ванкњижевних чињеница), већ пре свега као потрага за оним „праоблицима” чије генезе и трансформације постају важни конститутивни елементи књижевне стварности. Постављајући за предмет свог истраживања биографске елементе, Шукало то чини на начин који потврђује његову постструктуралистичку оријентацију. Наиме, пратећи начине транспонованја и трансформација фактичког (познанство са Халином/Хеленом/Јеленом Ижиковском током Андрићевог боравка у Кракову 1914.

године и могућа веза с њеним оцем Александром Ижиковским, председником Окружног суда у Бањалуци у време процеса напредној омладини) у фикционално, аутор их испитује са свешћу о немогућности сагледавања индивидуе (писца али и значења његовог дела) као јединствене и затворене целине, већ превасходно кроз перспективу синтеза и интеракција друштвено-историјског и културног модела којем припада и који га је као таквог и детерминисао.

Поред тога, дефинишући (позивајући се, при том, на књигу Милана Јанковића „Слобода” и „Југославија”. *Предрајина шајна ђачка друштва. Бањалучки ђачки њроцес 1914/15*, [Београд], 1939) карактер Пољака Александра Ижиковског кроз перспективу оптуженика у бањалучком процесу као „човјека који нас не мрзи”, Шукало наговештава перспективу тумачења Андрићевог дела, која ће се као једна од доминантнијих успоставити и у другим радовима заступљеним у *Ђавољем дукаћу* — перспективу детерминисану релацијом Ја-Други. Као један од конституанти имаголошког приступа тумачењу књижевног дела, поменути аспект се у Шукаловој књизи показује као вишеструко функционалан. Са једне стране, као што је већ речено, управо оно што Шукалове радове у овој књизи и чини кохерентним и повезаним јесте тенденција ка ишчитавању веза књижевних елемената и ванкњижевног контекста кроз перспективу Другости, док са друге стране, поменути аспект Шукалу омогућава да одреди и карактеристике одређених наратолошких елемената (посебно позицију приповедача односно тачке гледишта).

У свом другом по реду раду у књизи *Ђавољи дукат* или о XII поглављу романа На Дрини ћуприја *Иве Андрића као могућем структуралној моделу њриповиједања* Шукало се бави испитивањем функционалности мотива ђавољег дуката — пратећи његове трансформације у структурној равни Андрићевог романа. Анализирајући мотив ђавољег дуката и његових еквивалената, које ишчитива и открива и у другим Андрићевим делима, Шукало указује на мотив-симбол игре као константе која омогућава увид у широк спектар пишчевих литерарних преокупација (*Искушење у ћелији број 38* — „сваки жив човјек игра са судбином коцку”, *Ђоркан и Швабица* — карневализација атмосфере „игром на жици”, *Травничка хроника* — „свака игра има тежњу да се настави и продужи”, *Аска и вул* — „свођење игре на стваралачки поступак”, *Проклетиа авлија* — „идентификовање игре на егзистенцијалном плану”...) али и начина приповедања. Игра схваћена у својој комплексности анализирана је, дакле, као мотив, елемент структуре који, трансформацијом у симбол, имплицира са једне стране везу и однос са вантекстовним чињеницама (било друштвено-историјским било метафизичким) а са друге указује на метафикционалну димензију Андрићеве прозе — при чему се литерарно трагање за одговорима на питање суштине уметности, односа добра и зла, сна и јаве, Истока и Запада ... показује као немогуће без „игре с приповедањем”, која се

заснива на „митском, легендарном, па и историјском”. Игра се, дакле, у Андрићевим делима (и на плану структуре — структура код Андрића увек се мора посматрати у њеној двострукости „у њезиној сталној потреби да се помијера између двије разине” и на плану значења) често манифестује као Игра-Борба између два супротстављена принципа, што категорију Другости уводи и унутар самог дела (добро-зло, Исток-Запад, рационално-ирационално, односно, историјско-легално, субјективизација-десубјективизација приповедања...).

Синтетишући и повезујући различите структурне и поетичке елементе појмом игре, Шукало то чини на начин који сведочи и о процесу тумачења као о процесу који такође подразумева својеврсну игру. Видевши, на примеру анализе ђавољег дуката, неке од начина на који мотив прераста своје семантичке оквире, нудећи и отварајући при том нове, често супротне (супротстављене!) путање даљих читавања значења, Шукало долази до закључка да за поетику важи исти принцип (препоруча) као и за приповедање: „Уживајмо у њима али се не уздајмо у њих.” Цитирану реченицу тако је могуће прочитати и као својеврсни критичарски кредо самог Шукала, који би се у неком смислу такође могао схватити као игра, овог пута као игра с тумачењем, односно као сугестија да је смисао тумачења у самој игри — трагањем за начинима комбиновања, интерреаговања различитих аспеката и елемената дела са значењем — односно у самом процесу тумачења.

Посматрана и као врста неминовности, цикличности и трагичности како појединачних људских судбина тако и историјских процеса на нашим просторима, игра (која увек захтева Другог) повод је Шукалових промишљања и када говори о односу литературе и друштвено-историјског и културног оквира чији је она иманентни део. Већ сам наслов рада *Зар вреди због Босне илакаши* сугерише да ће, насупротив првом раду у којем је превасходно био заокупљен испитивањем литерарног уобличавања и транспоновања ванкњижевних чињеница у књижевне, Шукало бити заинтересован за испитивање њихових међусобних интеракција, односно, за испитивање начина произвођења значења неког литерарног дела у зависности од актуелног друштвено-историјског контекста. При том је важно указати и на то да поред поменутог смера Шукало испитује и супротан, указујући на начине којима литература детерминише нашу перцепцију стварности, разумевајући и доживљавајући догађаје на простору бивше Југославије 90-их кроз перспективу (не)разумевања Андрићеве прозе. Наиме, осетивши се у одређеном тренутку и сам као један од Андрићевих јунака, Шукало указује на то да „нисмо били свјесни оне ширине значења које се данас намеће у први план”. Поред тога, поменути рад, посматран у ширем контексту имплицира и питање релативности књижевне традиције, где се показује како, на који начин, промишљање савремености детерминише (мења) представу и промишљање прошлости. Постављајући питање свести о значењу Андрићевог дела у тренутку када

смо, како наводи аутор, постали свесни да смо сопствену стварност изградили управо по моделу на који је указивао (упозоравао!) својим делима и сам Андрић, Шукало проблематизује и постојање (присуство) самог аутора. Не аутора у бартовском смислу, већ у оном (могло би се рећи балканском) где нам се Андрић указује као поновни — овог пута духовни — заточеник, при чему се „његово најновије заточење може поистовијетити са непостојањем, што је можда и најтежа казна за умјетника и умјетничко дело”. Трагајући за узроцима и смислом последица догађаја на простору бивше Југославије у последњој деценији XX века поновним ишчитавањем Андрићеве прозе, Шукало то чини пре на есејистички него строго научни начин, при чему је његова субјективност преломљена кроз перспективу Другости. Трагична потврда цикличности и неминовности историјских процеса на Балкану, оличених у непрекидном сукобљавању културолошких, верских и националних идентитета, претпоставља ону тачку на којој се сусрећу Андрићево дело и онај који га тумачи, при чему се *йоеџика сџраносџи* успоставља као аспект неопходан за употпуњавање разумевања сложених процеса и релација успостављених између аутора, дела, читаоца и културног модела из којег произилазе.

Рад који заокружује и затвара причу о ђавољем дукату, према претпоставља потпуно другачији и приступ и предмет истраживања од претходног, такође проблематизује питање страности. Анализирајући у делу Андрића и Његоша стереотипне слике присутне у опису односа према позоришту представника различитих култура, Шукало указује и на однос самих аутора према „употреби” поменутих слика. Шукало истиче да су узроци постојећих разлика, поред осталог, у чињеници да је позиција, свест читаоца знатно промењена (Андрићев је читалац од Његошевог „старији за читав вијек”), те да је, сходно томе, промењен и приступ самог писца. Указујући на начине конституисања страности у *Горском вијенцу* и *Травничкој хроници*, Шукало указује на то како је Андрићева концепција битно другачија од Његошеве чиме је „и тип стереотипа и предрасуде не само измијењен, него је дат у много комплекснијем виду”. Поред тога, аутор указује и на то да поменуте разлике нису видљиве само на плану конституисања ликовна односно приповедача (различитих тачки гледишта) већ и на плану њихове функционалности. Наспрам „употребе страности” у делима XIX века као оквира који сугерише хуморни, гротескни и иронијски однос према свему што није Наше Шукало, читајући Андрића, указује на могућност успостављања једног ширег књижевног модела којим би се могли ишчитавати и текстови у којима позиција странца не претпоставља само диференцијацију према културном, верском, националном идентитету, већ и према многим другим критеријумима поделе где је странац свако ко није Ја.

У складу са чињеницом да је књижевност могуће, између осталог, схватити и као специфичан вид комуникације са моделом култур-

ре којом је и сама детерминисана (али и коју, у извесној мери, и сама обликује), Младен Шукало се опредељује за модел интерпретације којој ће кореспондирати са специфичностима културолошког модела из којег произилазе писац, његово дело, као и читалац. Како је и културни и социјални и друштвено-историјски контекст из којег тумачи (и као оквир перцепције и као фикционална претпоставка) обележен интеракцијама различитих типова Другости, Шукало је указао на то како испитивање *йоеџике сїраносїи* доприноси потпунијем сагледавању текста (на књижевноисторијском, структурном и мета-поетичком нивоу) али и потпунијем сагледавању књижевне традиције којој припада. На тај начин потврђује оно што је имплицитно и сугерисао својом књигом — да је неминовност и неопходност Игре схваћене и као „игре с тумачењем” неопходан услов опстанка — живог трајања — књижевне традиције.

Бранислава ШУШИЋ

ЗАТВОРЕНИЧКА ДИЛЕМА

Уставни џеноцид над Србима — Српски народ у новом уставу Црне Горе, Зборник радова са научног скупа у Подгорици, 16. и 17. новембра 2006. године, Српско народно вијеће Црне Горе, Подгорица 2007

Текућа расправа око новог црногорског устава веома је карактеристична по злонамјерном прећуткивању елементарних животних чињеница — управо оних које би морале представљати темељ правно-политичког уређења сваке заједнице. Понекад изгледа као да се овај устав прави у безваздушном простору, или у пустињи, не за људе и народе који живе у Црној Гори, него за бића пројектована у некој морбидној властодржачкој радионици. Да ли је могуће да ће такав експеримент успјети и чак добити пристанак од оних над којима се спроводи?

Прије него што кажемо неколико ријечи о вриједном зборнику радова који објављује Српско народно вијеће Црне Горе, покушавајући да у игру убаци стварне аргументе и колико-толико расвијетли густу мрак, биће корисна једна шира уводна напомена.

Наиме, у социолошкој теорији постоји фигура тзв. *затвореничке дилеме*, веома инспиративна кад размишљамо о нацијама и њиховом понашању на овим балканским просторима. У условима недостатка повјерења и комуникације, појединци (затвореници), а у нашој аналогiji национални колективи, принуђени су да сами рачунају шта им се највише исплати и да тако одређују своју судбину. Као резултат њихових рачуница имаћемо или обострано несебично и коректно по-

нашање, са заједничким позитивним исходом, или ће пак најповољнији исход (ослобађање) за једног, подразумијевати издају и штету за другог који се понашао коректно и несребично.

У Црној Гори, изгледа, ми имамо управо такву ситуацију. Као у дилеми затвореника, владајућа структура упорно намеће игру глувих телефона и систематски спречава да се међу народима који живе у Црној Гори открије било какво узајамно задовољавајуће уставно решење. Не и не — ово има да буде држава грађана, а коме се свиђају народи, ко је баш запео да брине и етничке бриге, тај нека се сналази приватно, ван устава!

Наравно, одмах треба рећи да је ова дилема — Црна Гора као грађанска или као национална држава — потпуно лажна и непостојећа. Ни у теоријском ни у практичном смислу то уопште нису супротстављене, искључујуће опције! Довољно је поменути да готово све западне демократије врло промишљено воде политику грађења нације — у Француској и Италији, рецимо, она је била запањујуће успјешна, а Португал, Енглеска и Њемачка такође спадају у парадигматске националне државе, да не говоримо о Хрватској, Словенији или Албанији. Са друге стране, из здраворазумских и моралних разлога, знатан број западних демократија у којима живе мањине виде себе као вишенационалне државе. Оне прихватају да унутар њихових граница постоје двије или више конститутивних нација, и признају да свака од њих полаже исто право на самоуправу, што је неопходно да би се сачувале (у Канади Квебечани, у Белгији Фламанци, у Шпанији Каталонци, Баски и Галези, у Швајцарској франкофоне и италофоне мањине...). Вишенационални карактер државе по правилу се манифестује кроз неки облик аутономије, који је најчешће изричито потврђен уставом или законима. При том, наравно, изразит етнички рафинман овим државама уопште не смета да буду грађанске, у смислу поштовања демократских вриједности и једнакости права свих својих држављана.

Нажалост, у посткомунистичким државама, које су тек закорачиле у демократију, овакав сензибилитет за етничке разлике не постоји. Деспотија једне партије овдје је замијењена деспотијом просте већине, која се уопште не обазире на етничку правду и потребу очувања традиционалних идентитета својих грађана. Широм региона наилазимо на владе које се труде да грубим инжињерингом, уз помоћ опробаних механизма (језик, црква, просвета, медији, симболи...), своју бројчану надмоћ претворе у тоталну (идентитетску, политичку и економску) доминацију.

Црногорски случај је чак и у овом тужном контексту сасвим посебан, готово ексклузиван. Наиме, овдје се уопште не ради о некој споредној мањини (мада ниједна мањина није занемарљива), него о Србима који по званичном попису чине трећину укупног становништва Црне Горе, и који по логици ствари желе да имају иста права

као и други народи. Црногорска власт, међутим, свима проналази какво-такво мјесто у уставном поретку, али српску идентификацију енергично одбија. За српски народ у Црној Гори, који је по тумачењу ДПС-а у ствари производ заблуда и србијанске пропаганде, смишљен је „строго грађански концепт државе”, и у њему, разумије се, провидан план да се Срби државним инжињерингом претворе у нове Црногорце, што би ваљда дефинитивно учврстило славну монтењегринску независност.

Идеја црногорске власти у суштини је веома проста, али је проблем у томе што се она никако не може спровести у дјело без тешких кршења права и правде, без отимачине, силовања и ликвидације чињеница. За почетак, суочени смо са једним перфидним пропагандним обртом. Власт, која се за грађански концепт државе залаже искључиво због тога што рачуна да ће под његовим окриљем створити националну, еминентно црногорску државу, представнике српског народа (Српску листу и Српско народно вијеће) оптужује због њиховог наводног национализма — иако су се они недвосмислено изјаснили и понудили свој предлог новог устава, који подразумијева потпуно савремен, либерално уравнотежен концепт политичког уређења, провјерен у многим западним мултиетничким државама!

При том, треба рећи да су управо представници српског народа својим предлогом устава и читавим низом аргумената који се могу наћи у овом зборнику показали свијест о томе да је једно од најважнијих питања демократије данас адаптирање институционалних структура државе објективно сложенеј друштвеној основици. Као што је познато, озбиљни конфликти националних интереса не произилазе само из недостатка информација и лажне самосвијести, чега у Црној Гори има напретек, већ су често резултат неадекватних политичких институција („регулативних структура и принципа”) које обнављају наслијеђене и производе нове изворе дугорочних сукоба међу грађанима једне државе. Због тога би усвајање новог устава Црне Горе по много чему могло бити тренутак истине, а једна од основних теза зборника „Уставни геноцид над Србима” могла би се формулисати овако: „Праведно је, поштено и мирољубиво да нови устав буде прилагођен етнички и конфесионално хетерогеној друштвеној основици, а не октроисан са намјером да својим дејством хомогенизује друштво по мјери тренутне већине.” Народи који живе у Црној Гори морали би да се међусобно договоре о заједничкој судбини, и да тај договор буде искрен, коректан и несебичан, не само због стабилности демократије и ефикаснијег управљања могућим конфликтима, већ и због коначне успоставе консензуално потврђеног идентитета политичке заједнице и очувања интегритета државе. На удару црногорске власти данас се налази српски народ — неће бити добро ако тако очигледну уставну ликвидацију подупру други народи, рачунајући (као у затворничкој дилеми) да ће им туђа штета бити од трајне користи.

Због свега наведеног, научни скуп под насловом „Српски народ у новом уставу Црне Горе” у организацији Српског народног вијећа, као и зборник на њему презентираних радова, представљају драгоцен допринос упознавању црногорске и шире јавности са неправедно прећутаном аргументацијом једне од „страна у сукобу”, док друга страна, званична, властодржачка, на располагању има не само своје дириговане медије, него и необјашњиву наклоност такозваних неутралних посматрача.

Уводни текст у зборнику потписује цетињски историчар Предраг Вукић. Под насловом *Српски народ као темељ државности Црне Горе* Вукић даје изванредан историјски преглед развоја и разградње српског националног идентитета у Црној Гори, прецизно указујући на изворе конверзитске доктрине о црногорској нацији и њен савремени размах.

У поглављу *Уставно-правни положај српског народа у Црној Гори* налазе се радови Косте Чавошког, Марка Павловића, Милијана Поповића, Будимира Алексића и Милоша Кнежевића. Текст Косте Чавошког (*Уставни геноцид над Србима*) у препознатљиво непосредном стилу демаскира кривотворено поријекло и идентитет црногорске државе, закључујући да нацрт новог Устава прећуткује вјековне српске коријене црногорске државности, српску баштину, српски језик и сам српски народ који је стољећима живио и још увијек живи на тлу Црне Горе. Марко Павловић темељито анализира предложени уставни модел, такође констатујући да је он у потпуном нескладу и са црногорском стварношћу и са упоредном уставном теоријом. Веома је занимљива аналогија са белгијским уставним моделом, уз наглашавање двонационалног карактера Црне Горе и адекватне пропорционалне заступљености у организацији власти, што би добронамјеран уставотворац морао имати у виду ако жели стабилно решење друштвених конфликта. До сличних закључака долази и Милијан Поповић, сугеришући и неколико конкретних предлога за побољшање положаја српског народа у Црној Гори, међу којима се главни захтјев односи на конституисање политичко-територијалне аутономије, што је олакшано повезаношћу општина са већинским српским становништвом. Будимир Алексић разматра могуће моделе заштите српског народа од погубне владине стратегије изграђивања „црногорског културног идентитета” (премијер Штурановић) и формирања „новог човјека” (министар просвете Бацковић), са нагласком на културно-просветној аутономији као минимуму неопходном за очување и афирмацију националног идентитета српског народа у Црној Гори. У тексту Милоша Кнежевића понуђена је опсежна и проницљива анализа политичке подлоге уставноправних модуса односа Срба и Црногораца у Црној Гори, са читавим низом интересантних психо-социјалних увида и предлога за мирно разрешење црногорске националне и уставне енигме.

Поглавље *Уставно-правни положај православне цркве у Црној Гори* садржи аналитичке текстове Димитрија М. Калезића, Зорана Крстића, Велибора Џомића и Богољуба Шијаковића, из којих недвосмислено произилази закључак да би по праву и правди држава Црна Гора морала да гарантује неповредивост имовине и несметану слободу вршења духовне мисије на простору Црне Горе јединој признатој канонској Православној Цркви, то јест њеној Митрополији црногорско-приморској.

Текстове у поглављу *Уставно-правни положај српског језика у Црној Гори* потписују наши угледни лингвисти Драгољуб Петровић, Драго Ђупић, Мато Пижурица, Слободан Реметић, Владимир Секулић и Михаило Шћепановић.

У зборнику су заступљене и дискусије са скупа (Лука Б. Вујошевић, Ново Вујошевић, Млађен Мићовић, Веселин Ракчевић и Драган Росандић), а на крају се, уз резиме, може пронаћи и Програм Српског народног вијећа Црне Горе.

Желидраг НИКЧЕВИЋ

ЉУБАВ ИЗ СВАКЕ СЛИКЕ

Срба Митровић, *С Калемегдана*: јесења хаику сликовница, „Откровење”, Београд 2006

Када је хаику, традиционална јапанска песничка форма, у питању, познато је да је Срба Митровић са Хирошијем Јамасакијем Вукелићем преводио највредније песме Башоа и Бусона са јапанског на српски језик и да су заједно приредили две антологије савремене јапанске поезије. Занимљиве су Митровићеве речи написане поводом публикације књиге хаикуа Мацуо Башоа *Сћари рибњак*: „Нећу говорити о савршенству већ о доживљају, о изједначавању призора и унутрашњег песничког света ... Мислим да ће класични Башоови стихови из ове књижице помоћи многим да уживају у сопственој радости, а да ће, опет, неким непознатим (ако и не бројним) помоћи да се сами упусте у авантуру самоспознаје преко стихова. Можда баш хаикуа.”

После дугогодишњег искуства у превођењу хаикуа, Срба Митровић је решио да се и сам упусту управо у ту авантуру, те да објави и једну ауторску збирку хаику стихова. Зашто је Митровић одабрао за своју шетњу и слагање сликовнице баш Калемегдан? Могао је да одабере и нешто друго. Он се одлучио за историјску основу Београда — Калемегдан, а историја је све, без јасног датума и знаног краја, па тако и симболика ове књиге постаје, на неки начин, и наша. Десило се

да је аутор за своју шетњу и сликање по бележници одабрао један „шарени” јесењи дан. Можда случајно, можда намерно. Јесен је ту, а чега још уз то има?

Песник је у шетњи Калемегданом, рекло би се, од јутра. Одмиче он, одмиче и време, смењују се сунчани са тмурним тренуцима, ветар се однекуд покрене, сенке се окупљају. Лагано се креће куда га чула вуку. У ходу ил' кратком предаху, он бележи реч о каквом призору, мисли, осету. Корак по корак, а на сваком — призори што се понављају а нису исти... људи, животиње, биљке...

*Замајала се
гледањем у даљину
и ова чавка.*

...споменици прошлости, ново доба, великани:

*Ево и Бранка:
заваљен у одаху
гледа ка Фрушкој.*

Са радошћу, раздрагано и ведро, или са сетом и заносом, миром ил' немиром, застаје да запише рефлексiju о каквом сусрету садашњег и прошлог, модерног и старинског...

*Покрај хамама
урезала се у бреџ:
шобоџан-сџаза.*

...утиснутог у зидине, по ободима и обронцима овог истуреног гребена Београда, утврђења, тврђаве, попришта сукоба и значајног економског стецишта на коме се сукобљаваху интереси и јездише војске Келта, Римљана, Византинца, Авара, Бугара, Мађара, Турака и Аустријанаца, а сваки од њих је разграђивао и градио. Поглед на ма коју страну и — мисао се враћа у прошлост, до доласка освајача на српске просторе, некад на ожиљке, некад на победе, на снаге и поразе.

*Хуј се векова
у мемли шoј сабрао.
Зиндан шамница.*

Док прелази мост, што се подизао ланцима кад Београд беше у вазалном поседу деспота Стефана Лазаревића, који је понајвише градио и за собом оставио („Нека каже ко ако где има такав град”, Константин Филозоф, биограф деспота Стефана), он записује:

*Уврх усїона
кайїја Десїоїова.
Сад видик їуца.*

Једна је то од шетњи, али песник као да слуги... као да дошао је да још једном подели љубав, удахне љубав и да се *не* опрости јер, завршавајући своју сликовницу тога дана, „у одаху”, он написа:

*Кад ме не буде —
їомислим, седећеш їи
на овој клуїи.*

Или је то било пре, тамо где се срећу *yin* и *yang*, где се једно у друго сливају, док је загледан стајао на „највишњем врху”:

*Јесењи освиї:
чиїав град їреко Саве
скривен у магли.*

Када су у питању формални елементи ове Митровићеве збирке, може се рећи да је он, свакако, испоштовао две, по мишљењу многих савремених јапанских аутора, најважније особине хакуа: тематизацију природе и краткоћу израза. Самим избором годишњег доба у коме је начињена ова песникова сликовница, утврђен је и њен киго. Аутор је строго поштовао и слоговну структуру 5-7-5. Међутим, оно што је битније од пуне форме хакуа јесте његова суштина: да је израз одређеног погледа на живот и односа према свему што нас окружује, који се преламају кроз призмину природу. Аутор је, без сумње, ушао и у суштину овог поетског израза зналачки се одвајајући од предмета стиха или, боље речено, урањајући у њега. Поред тога, може се рећи да песме Србе Митровића задовољавају и све елементе класичног хакуа: макото (искреност), каруми (спонтаност, лакоћа писања), *aware* (одјек прошлости) итд.

Ова збирка од 84 хакуа садржи и скромне и јасне слике, али и оне са дубоким и скривеним значењем и увидом у истину унутрашње природе ствари којима аутор пушта да говоре саме за себе, а у многи-ма нас чека и изненађење. Оно што у песмама *С Калемедана* Србе Митровића плени пажњу су и вешто и прецизно биране речи, од којих су неке ретке „к’о шарени коњи”, како су говорили наши стари: *шмуџ* (веверице), *цилик* (траваја), (цветна) *рундела*, *рачвице хоћу-нећу*, (завален) *у одаху*, *сновидна* (прича), (с) *вишњега* (врха).

А надасве љубав што нас милује из сваке слике...

И музика стиха, и загонетка, тајна, коју свако може да тумачи за себе као слику коју аутор, био он сликар или песник, праведно неће и не треба да објашњава.

*Промину човек,
лула му у зубима.
Није л' Хазарац?*

Са овом првом књигом хаику песама Србе Митровића српска књижевна, а посебно хаику сцена добила је још једно вредно дело, које се може најсрдачније препоручити читаоцима као примерна литература. А и као погодна лектира која ће помоћи младим и недовољно искусним песницима „да се упусте у авантуру самоспознаје”.

Саца ВАЖИЋ

БЕЗ НАРАЦИЈЕ

Горан Самарџић, *Шумски дух*, „Лагуна”, Београд 2006

Роман *Шумски дух*, први роман Горана Самарџића, српског писца из Босне и Херцеговине, написан је у 189 кратких поглавља, не рачунајући увод, такође кратак. Та мала поглавља, обележена не насловима но тек бројевима, ретко кад су дужа од једне странице, а пасуси, којих у поглављу може бити свега четири до пет, немају више од десетак реченица. Оне, пак, никад нису дуже од ред-два, што ритам приповедања чини брзим и одсечним. Сваки наративни исказ се окончава после неколико речи, а нови није његов наставак, већ један искорак у страну, којим се нарација обнавља из неке нове тачке. У *Шумском духу* све је испричано укратко, као да није роман, већ кратка прича. И то је главна иновација, та брза и сведена нарација, на којој Самарџић, у ствари, заснива литерарни поступак у овом роману. Приповеда се превасходно о догађајима и то овлаш, а за све друго једва да има по која реч; описи су сведени на понеку појединост, осећања и размишљања јунака на прве утиске и брзе закључке. Наизглед, важније је шта се догађа него како се о томе прича, а у ствари, прича је важна утолико уколико говори само о ономе најважнијем, што је њена окосница.

Оваквим приповедањем романескна форма се поједностављује и своди на основне елементе, пре свега на фабулу, која постаје окосница нарације, то јест, след свих важнијих догађаја јунаковог живота, који надолазе један за другим да сви заједно саставе чврст фабулативни склоп по једноставном жанровском моделу образовног (први део) и ратног романа (други део). Ако су сви ти елементи и форме традиционални, њихове конкретизације у догађајима и ликовима, осећањима и мислима нешто су ново, искључиво из домена наше савремене

стварности обухватајући две главне теме: јунаково одрастање на београдском асфалту током осамдесетих година минулог века и његово ратно искуство у опседнутом Сарајеву током недавног рата у Босни.

Да фабула ипак није тако једнозначно подешена види се по схематизацији јунаковог случаја: рођеног Сарајлије, који одраста као Београђанин, а пред рат се враћа у родни град који ће током рата нападати његови сународници а он бити међу опседнутим браниоцима. Али Самарцић не развија уметничку интерпретацију ни из динамизма саме фабуле, коју ће и у београдском и у сарајевском делу испунити пројекцијом стандардних догађаја, призора и ликова, нити из схематизација јунакове националне припадности, које ће остати ипак у другом плану, као спољашњи оквир јунакове индивидуалне егзистенције.

Уместо праволинијске наративе и општих схематизација, писац развија другу врсту семантичких индикација, изломљених и скоковитих. Од првог до последњег исказа Самарцићев јунак својом монолошком наративом исписује не само свој животопис, већ дијаграм свог егзистенцијалног искуства, унутарње кривуље и осцилације свога бића. То је дијаграм првобитних увида и непосредних сазнања, исконске младалачке жудње за животом и судара са светом око себе, неутуђивих снова и непоресивих разочарења. Јунаков живот протиче уобичајеним токовима, испуњен не баш изузетним догађајима, али у јунаковим магновеним сазнањима они добијају највећи могући егзистенцијални интензитет и доживљајни распон. Догађаји који чине јунаков живот наизглед су противречни и хаотични, али он те противречности уопште не доживљава ни као противречности ни као сметњу, већ у њима само показује осцилације свога бића, крајње тачке до којих у својој жудњи за животом може доспети. „Уместо да се животу поставим као препрека, ја сам се стапао с њим. Присвајао сам сваки његов делић у замену за онај један свој. Био сам све и ништа.” — каже Самарцићев јунак показујући распон својих очекивања од живота.

Најгушће и највеће осцилације исписује овај јунак у своме љубавном животу непрестано се ломећи час у љубавним заносима, задовољствима, час у јадима и гадостима док се све то не измеша у бућкуриш привлачења и одбијања.

У сличним осцилацијама главни јунак артикулише и своја искуства из рата. Поредeћи своје са очевим ратним искуством, он уочава разлику између претходног рата који је био светски, и овог у којем он учествује, а који је „локални и — сраман”, али ипак додаје како је око њега самог „толико грувало и пуцало” да није „могао замислити да је игде на свијету мирно”. И на најмањем простору, рат је за тај простор и оне који на њему живе прави смак света. Такође, главни јунак добро зна да његов отац, да није умро пред рат, не би био нимало срећан, но баш несрећан зато што и његов син учествује у неком рату. Мало касније, овај сведок све апсурднијих и трагичнијих примера

страдања појединаца сажима своје ратно искуство једним истовремено и критичким и циничним закључком. „Кога год је одушевио рат, а није политичар или лопов, сад је мртав.”

Водећи хронологију и билансе свога одрастања и ратовања, Самарцићев јунак исписује у својим сасвим свежим сећањима, тачније, својим првим успоменама, као на неком осцилографу, изломљени дијаграм егзистенцијалног испуњења. Осцилације на том дијаграму све су веће, прекиди чешћи, а индикације све ироничније и циничније. Нема ни жеље, ни наде, ни илузије која није развучена у супротну страну све до гађења, ироније и сарказма.

После погибије друга из детињства пред сам крај рата, главни јунак осећа да није жалостан, већ само утучен и то је једино преостало осећање у којем се сажима његово егзистенцијално искуство и јавља једина преостала мисао, колико отрежњујућа толико и обесхрабрујућа. У стању утучености осећа и зна како је „Сведен на неког ко дише а не зна зашто. Живот је сувише празан и јалов да би се жалио кад прође.” У тишини и празнини његово биће осцилује још само између потребе да спава и да пише.

Стојан ЂОРЂИЋ

КРАЈИШКА КЊИЖЕВНА РЕЧ

Зорица Турјачанин, *Лампа на писаћем столу — есеји и критике*, Удружење књижевника, подружница Бањалука и Филозофски факултет, Бањалука 2004

Од појединачно жанровски и морфолошко разноврсних дела савремених аутора, у смислу њихове припадности тренутку, као из расутих слова, сложена је књига есеја и критике. Сачињена од поетски насловљено несиметричних целина: *Ријеч, двије на почетику; Освијешћења; Про меморија; Лица и њредјели и Писци и књиже*, дело Зорице Турјачанин оставља утисак мозаика наших песничких година. Дело о коме је реч имало је одјека у књижевној и културној јавности, јер је засновано на интелектуалном и критичком промишљању и вредновању, утемељено на аксиомима и постулатима књижевне теорије, норми и мерилима критике. Али и зато што обухвата ствараоце који су на књижевној сцени Републике Српске. Дело о ауторима у основи осведочене критичке и хуманистичке оријентације, извесно заслужује наклоност читалаца и респект књижевних посленика.

У критичаревом обзору нашли су се искључиво писци једног географског подручја. Изузму ли се знаменити Крајишници: Петар Кочић и Бранко Ћопић, под светлом лампе су се, оквирно говорећи, на-

шли ствараоци приближно сличних потенцијала, градитељи поетских представа које карактерише интуиција, креативна перцепција, радозналост, способност транспоновања и изражајна флуентност. Неке од њих карактерише евидентно мајсторство речи, стваралачка усхићеност, способност осећања и израз који досеже индивидуални естетички циљ. Нема аутора незанимљивих тема, нединамичне радње, неоговарајуће песничке технике, неосетљивих за поетско, директне и агресивне дикције. Дела примерена читаоцима обликованијег укуса, саздана ради узбуђења и маште, ради изазивања радости и растерећивања туге, била су достојна критичаревог изазова.

Аутентичношћу поетског израза, разноврсношћу и слојевитошћу властитог опуса, Кочић и Ђопић су дигли тон и унели нов дух у књижевност овога поднебља и српску књижевност као целину. Из текста Зорице Турјачанин несумњива је паралела Кочић—Ђопић, гледано с ове или с оне друге стране огледала. Ауторка указује на порекло, утицај, ангажман, скреће пажњу на биографску дату и све поетске детерминације српских писаца. Поетска жица, карактер инвенције, стваралачко умеће, књижевни јунаци, природа хумора и комике, језик и стил, разлике и сличности, категорије су које карактеришу књижевни профил крајишких уздржа прозне књижевности. Поетска реч сведока једне епопеје српског народа је, оцењивачки говорећи, најбољи израз српског језика.

Кочићеве и Ђопићеве следбенике — земљаке, судећи према интерпретацији аутора *Ламје*, као да није требало уводити у јавност или извлачити из сенке заборава. Умеће и дисциплина исказивања мисли и слика, пре свега, гибак, свеж, динамичан и експресиван језик, упућују, узгред буди речено, да је књижевно дело у језику и да је сав писац у језику. Све је то препознатљиво код песника као што су Ђоко Стојичић, Ранко Прерадовић, Михајило Орловић, Душко Трифуновић, Драган Колунџија; подједнако код прозаиста: Ђуре Дамјановића, Стевке Козић-Прерадовић, Здравка Кеџмана, Ранка Павловића, Ранка Рисојевића, Слободана Јанковића, Радмиле Трбојевић. Тек, у ауторовом критичком фокусу нашла су се остварења која, с обзиром на њихову отвореност у ековском смислу, допуштају могућност размишљања и тумачења на неколико нивоа, у исто време остварења која презентују свога творца.

Сагледавајући дела и књижевне појаве, Зорица Турјачанин показује интелектуалне врлине књижевног тумача: образовање, естетичка предспрема, интуиција, имагинација, аналитичност, ученост, искреност. Човек од науке и литературе, са страшћу за критичким промишљањем, са живом представом и моћи уживљавања, тумачи дело на више нивоа и сензитивно. Пружајући информацију о делу, тумачећи и оцењујући, приближава га кориснику и помаже његово боље разумевање и доживљавање, разгибава читаочеву имагинативну активност, покреће већи број асоцијација које усмеравају читаочев поглед и

слух. Указујући на оригиналност песме, богатство идеја и осећања, отвореност, несврховитост, стилску разуђеност, Зорица Турјачанин не одузима песми од њеног естетског сјаја. Тешко је ући у тајне стваралачког процеса (без тајне ништа не би имало ни лепоте ни смисла; изузетност поетске лепоте остаје загонетка; протумачена и разумевањем продубљена песма губи сјај и лепоту мистерије), открити изворе, везе и утицаје, сагледати природу остварења и уочити механизме естетског и изванестетског деловања.

Књижевно стваралаштво је „прављење” од живота нове уметничке стварности, давање живе лепоте речима изграђене. У њему се цени ново и оно што иде напред као и у науци. Управо обликовање нечега, узето у релативном смислу, на нов начин, карактеристика је аутора који су се нашли у фокусу Зорице Турјачанин. Аутор *Ламје* истиче, на један индиректан начин, да је вредност дела крајишких аутора у њиховом плуралном значењу као и у читаочевој доживљајној конкретизацији; лелујав, треперав сјај потиче од специфичности литерарног израза, од форме и поступка којим су створени; лепота се исказује у нијансираним сликама многоструких значења, у асоцијацијама метафора и других елемената стилске орнаментике.

Зорица Турјачанин третира текст активистички, приказује његове унутарње перспективе, неретко доводи текстовне вредности у оштрију жижу. Приметно је ауторкино свраћање пажње на добру страну текста. Не подлегнувши, међутим, похвали или олаком суду, она апострофира неравнине које слабе уметнички ефекат текста, не умањујући тиме песничку вредност; напротив, одстрањење сенке доприноси снази уметничкој. Препуштена естетском утиску и реакцијама свога духа, она своје виђење своди у исто време на доживљавање уметничке радње, на суђење „од ока” и на успутне импресије, које ретко воде потпунијој и објективнијој књижевној слици. Испитујући естетску страну дела, његов облик, структуру и садржину, чува се насумичних и произвољних оцена, нагомилавања небитног и уопштеног. Оцене и судови поткрепљени су доказима, а не пуким уверењем и емоционалним разлозима. Пратећи „по дужности” дела и појаве из области књижевности, својом критиком прелази принцип комуникативности и јавног културног чина. Тежња ка унутарњим, естетским вредностима, успостављање интимнијег додира са делом, преузимање улоге арбитра лепоте и разума, укуса и суда, неретко, приближава проблемској критици.

Књижевнокритичко произлази из ауторовог поимања књижевности. По страни од доктринарне ускогрудости и принципа са унапред планираним мерилима, Зорица Турјачанин вредност дела своди на поетски доживљај, верификује његову вишеслојност, његова значења и треперења. Мисаони захвати се испољавају у критичком тумачењу или проблематизовању визије и потпуности дела, у откривању његових тешко уочљивих вредности, у интерпретацији уметничког дожи-

вљаја који израњају из његовог поетског језгра и остају неартикулисани у читаоачевој свести. Полазећи од дела као исходишта и одлучујуће инстанце, настојећи да обухвати његово естетско дејство и формалне елементе, протумачи на промишљен и мерљив начин, вреднује његову унутарњу структуру. Дело је сагледано у његовој реалности, у светлости његове особености. Тумачи самерљиво уметничкој вредности и снази, са правилним распоредом светла и сенки и даје тачну меру. Са смислом за самостално и разложно разматрање теоријских проблема, са уверењем и искрено, приближава се естетичком приступу, као једном од недовољно дефинисаних али делотворних метода. Суд Зорице Турјачанин је синтеза узајамног и срећног допуњавања емоција и интелекта. Јасно се уочавају, у њеној критичкој визури, елементи естетске комуникације: писац, текст, контекст, прималац и појам лепог.

Евидентно је ауторкино умеће да на разложен начин продре у смисао и тајне уметничког текста и преведе његов говор у дискурзиван израз. Логична строгост и научна егзактност, далеко од загрљаја гвоздене логике и тежине научног дискурса, није карактеристична црта ауторкине критике. Њена опсервација и сама носи обресе литерарног текста. Речи које је изговорила о другим ауторима, могле би се, сасвим слободно, приписати њеним критичким текстовима: „Увијек на ивици грча ... пуних лирских и драмских честица, читају се са лакоћом и радозналошћу. Актуелизујући питање да ли је критика наука или умјетност и да ли се књижевна знаност и књижевност тако међусобно разликују да између њих (никад) није могуће ставити знак једнакости.” Зорица Турјачанин цени једноставан и одмерен језички израз; држи до значења и зрачења речи, до њене тачности и тачности; форма је носилац онога што се означава као естетска порука, то јест лепота.

Стил је препознатљиво обележје једног писца, лична ствар као што су боја очију и гласа, или линије длана на једном човеку. Реч Зорице Турјачанин, када говори о поменутиим ауторима или романописцу, драмском писцу и сликару Јовану Спреми, о песницима Драгану Студену, Николи Гузијану, Р. Прерадовићу, Д. Трифуновићу и прозаистима: Р. Павловићу, З. Кеџману, М. Стојичићу, или када пише о критици Миљка Шиндића и Миодрага М. Вулина, карактерише суптилност и елеганција. Уколико би се само условно прихватило одсуство убедљиво изложених ставова, не би се могло, у накнаду за то, оспорити чисто језичка вредност њених текстова. Значај критичких анализа је у језику са свим стилским врлинама. Дајући израза своје осећању и облик замасима своје мисли, ауторка показује чисто списатељско умеће; узев и као целина, њен критички опус је „расцветана метафора”, ако није неправилно рећи, нека врста напевавања са аутором — песником. Ретко, оно што се постигне у замасима експресије и потисне рационално води ка заобилазним путевима размишљања.

Извесно, добитак је у богатству и истанчаности израза, заводљивости и многостилности форме, у ономе што текст прилагођава најиндивидуалнијим читалачким диспозицијама.

Познавалац модерне књижевне продукције, широког увида у српску књижевну продукцију, Зорица Турјачанин је била прва и п(р)озвана да читалачкој јавности представи крајишке ауторе, са Кочићем и Ђопићем као њиховим предводницима. У свачијем делу, као „илузији која сјаји”, игри и привиду стварности, свежини и милини, нађено је по неко светлуцаво зрно. Способношћу критичара и професорском одговорношћу, указано је на специфичност свих књижевних остварења. Текстови Зорице Турјачанин су, могло би се рећи, од текстова који учвршћују и подижу углед српске књижевности овога поднебља. Настала обједињењем у једну целину од критички оштроумних и избалансираних радова, *Ламџа на њисаћем столу* је солидно дело у коме је казано много новог и доброга.

Тихомир ПЕТРОВИЋ

ПЕСНИК И ЊЕГОВА СЕНКА

Зоран Ђерић, *Песник и његова сенка. Есеји о српском њисничтву*, „Бесједа”; Народна и универзитетска библиотека РС, Бања Лука 2005

Књига Зорана Ђерића, која има поетски наслов *Песник и његова сенка*, подељена је на четири тематске целине — *Сенке њисника*, *У сенци њисника*, *Песници у сенци* и *У сенци критичара*. Ова књига садржи очигледну поетску нит, јер како би другачије, када је настала из пера књижевног критичара са песничком душом. У њој су пробрани текстови дугогодишњег књижевнокритичког и књижевноисторијског рада основне целине: расправе о традицији као узоритој предходници и расправе о поетички блиским савременицима, чија дела чекају нека мирнија времена за трајнију валоризацију.

Сто деведесет и две странице, које обухватају књижевнокритичке текстове ове књиге, изискују озбиљно читање и пре свега озбиљно размишљање о „постављеним питањима, посебно када је реч о књижевној критици и критичарима. Једно од суштинских које поставља Зоран Ђерић је следеће: Шта је задатак критичара? Да ли је он садржан у моделу приказивања или моделу убеђивања, како их дефинише Стенли Фиш? Први је стари, не знам да ли и застарели, док је други нови модел, обавезујући и одговорнији јер, одлучујући се за њега, критичар *није више само истрач, већ и шворац њавила игре*. Дајући предност овом другом моделу, Зоран Ђерић заправо задира у основни проблем данашњег свеукупног бивствовања у нашем несрећном вре-

мену, који је заснован на *произвољности и неодговорности*, на чиниоцима који су у чврстој узрочно-последичној вези. Непостојање *поуздатих чињалаца*, како их Ђерић именује, доводи до квара на вези између аутора и његовог дела и читаоца. Њиховим изостанком отвара се простор за произвољне и неодговорне квалификације које су у неслагасју са основном функцијом критике: утврдити и разликовати добро од рђавог, вредно од безвредног. За тако нешто је потребно знање и креативна вештина, која се постиже инференцијалним процесом (термин Бернда Вагнера) на којем Ђерић инсистира с пуним правом. Његова суштина је у повезивању текста са већ постојећим знањем и спознајним интересима, при чему се места празнине и неодређености пуне властитим интерпретацијама. Овакво размишљање о књижевној критици и критици уопште, поткрепљено теоријским именима од Ролана Барта до Миодрага Радовића, када су наши простори у питању, представља озбиљно књижевно штиво које препоручујем свима који би се евентуално позабавили писањем критике. Уз напомену да би увек требало да остану у сенци дела о којем пишу.

А сада неколико речи о прве три целине из ове књиге, које осветљавају аутора у улози књижевног критичара. И одмах питање које логично произилази из претходно реченог: Да ли је Зоран Ђерић доследан својим ставовима изреченим у последњем одељку ове књиге? Треба прочитати ових шеснаест есеја и критика о српским песницима и уверити се да је одговор потврдан. Увек у сенци онога о коме пише, али савршено усклађен са творцем сенке, Зоран Ђерић осветљава личности и њихова дела на себи својствен начин, поетско-теоријско-историјски. Када пише о Лази Костићу, он заправо хвата један тренутак из вртлога живота разбарушеног песника божанске љубави, који је морао походити Париз, јер је Париз то тражио од њега. Овај историјски податак довољан је да се изроди есеј о могућим и немогућим доживљајима и дотицањима Лазе Костића са дивотама Париза, које ће преточити у поему *Париз*. Пише Ђерић и о прелому два столећа, једнако сурова и једнако лепа, која су променила слику света, како појединачну тако и колективну. Наводи све *светионике* који су красили уметничко море тадашње Европе, којој смо се полако али сигурно приближавали, захваљујући светлости коју су одашиљали Лаза Костић, Бура Јакшић, Змај и други.

Следећи светионик о којем пише Ђерић је Алекса Шантић, *Српски анђео*, како га назива, верујући да је дошло време да му се тај, дуго прећуткивани, национални епитет дода уз име и презиме. Разлога има много. Ђерић их проналази у Алексиним обитаваљима: Божјим, анђеоским, небесним, земним и људским, који се пре свега препознавају у књижевном контексту његовог дела, поетском и лирском, као и у његовим веровањима и заблудама, који су били пре свега производ идеализовања света у којем је дисао.

Путујући даље, попут разигране сенке Петра Пана, Зоран Ђерић нам чудновато осветљава стражиловског Милоша Црњанског, помало заборављеног, тестаментарног Тодора Манојловића, лирског хроничара Војводине Жарка Васиљевића који је тихо ходио улицом Златне греде и Хлебарским сокаком у нади да ће га неко озбиљније прочитати и да ће се отворити као шкољка из које извиру стихови. На том путу десио се и сусрет са бисерима Васка Попе, избрушеним филигранским језиком чудотворца који је пристигао из вечности, па сусрет са Јованом Христићем, путником који је свој песнички пртљаг дао на увид и контролу, да би га након провере поново спаковао али сада као пртљаг за будућност. На једној од следећих станица на путу, чији је трасер Зоран Ђерић, испречио се облак звани Мирослав Антић, широко осмехнувши се саопштио им је: „Пронашао сам формулу бесмртности. Ако ми верујеш путуј са мном, ако не верујеш бежи из мог сокака од облака кад не знаш да машташ.” У том сокаку срео се Зоран Ђерић и са Јованом Дунђином, Вујицом Решиним Туцићем и Јудитом Шалго, која је достојанствено држала у руци своју књигу поезије *Обалом*, чекајући да је неко, после тридесет година, узме на читање.

На крају свог промишљеног путешствија, аутор поставља питање: Како да читамо поезију, прозу... данас? Заправо, Зоран Ђерић упућује једно свеобухватније питање: Како да читамо уметност данас, или како мислити уметност данас? У времену када су све вредности доведене у питање, када не постоји поуздан начин којим ће се измерити ваљаност створеног, ово питање (или питања) остаје без одговора. Зато ће постојати разноразни тумачи, знани и незнани, који ће из своје убеђености у читалачке способности нудити своје савршенство и површност као меру за све постојеће. На тај начин ће стварати сенку делу и тако и сами остати вечна сенка. Ови други, попут Ђерића, остаће у сенци дела, као оригинал трајних вредности.

Лука КЕЦМАН

АНЂЕЛКО АНУШИЋ, рођен 1953. у Градини код Велике Кладуше. Пише поезију, прозу, критику и есеје. Књиге песама: *Човјек ње-ва на радном мјесцу*, 1980; *Предикајно сћање*, 1987; *Међујад*, 1989; *Зимзелен и олово*, 1992; *Некршћени дани*, 1994; *Штај од њисмена*, 1996; *Крст од леда*, 2000; *Лијурџија за њоражене*, 2003; *Мислиш у злату, чиниш у сребру*, 2003; *Сребро и шамјан* (избор), 2004. Књиге прича: *Христ са Дрине*, 1996; *Приче са маргине*, 1997; *Одблесци*, 1998; *Успомене из њакла*, 1999; *Прекодринчеви зајиси о Косову*, 2004. Романи: *Сила-зак сина у сан*, 2001; *Адресар изљубљених душа*, 2006. Књига публицистичких и новинарских текстова: *Да мршви и живи буду на броју*, 2002. Књига есеја: *Мркаљев ламенш*, 2002. Књига мемоарско-дневничких записа: *Загребачке ефемериде*, 2003. Приредио: *Јадова јабука — изабране народне њјесме Срба у Хрвајској*, 2005; *Насукани на лисш лирике — аншологија сршског њјеснишшва у Босни и Херцеговини у другој њоловини ХХ вијека* (коаутор Ж. Малешевић), 2006.

ЈОСИП БАБЕЛ, рођен 1951. у Сомбору. Дипломирао на Филолошком факултету у Београду, на Групи за југословенске и светску књижевност. Од 1975. године је новинар и уредник у Телевизији Нови Сад, чији је био стипендист. Од 1993. године ради у Телевизији Београд, као уредник емисија о књигама. Аутор многобројних телевизијских фељтона о нашим најзначајнијим писцима и сликарима, а интервјуе са њима објављивао у многим листовима и часописима. Сада је уредник у Редакцији за културу и уметност у Телевизији Београд.

САША ВАЖИЋ, рођена 1952. у Великој Плани. Новинарка, астролог, преводилац, пише прозу и поезију, аутор је електронске књиге хаику поезије *Muddy Shoes Candy Heart*, 2005.

СЛАВКО ГОРДИЋ, рођен 1941. у Дабрици (Столац, Херцеговина). Пише прозу, књижевну критику и есејистику. Био је главни и одговорни уредник *Лешојиса* од 1992. до 2004. године. Књиге прозе: *Врховни силник*, 1975; *Друго лице*, 1998; *Оишш*, 2004. Књиге есеја, критика и огледа: *У видуку сшиха*, 1978; *Слађање времена*, 1983; *Примарно и нијанса*, 1985; *Поезија и окружје*, 1988; *Образац и чин — огледи о роману*, 1995; „*Певач*” *Бошца Пешровића*, 1998; *Огледи о Велку Пешровићу*,

2000; *Главни посао*, 2002; *Профили и ситуације*, 2004; *Размена дарова — оџледи и записи о савременом српском песничштву*, 2006; *Савременост и наслеђе*, 2006.

НЕБОЈША ДЕВЕТАК, рођен 1955. у Малој Градуси код Сиска. Пише поезију. Књиге песама: *Пресудна жеђ*, 1980; *И друже болести*, 1980; *Нейвожељни гости*, 1984; *Заустављена пројекција*, 1988; *Кључаница*, 1991; *Жуђено војевање*, 1995; *Расуло*, 1997; *Разгртање пейела* (ратни записи), 1998; *Кораци без одредишта* (изабране песме), 2004; *Лицем према наличју* (изабране и нове песме), 2004; *Боре и браздошине*, 2005. Приредио: *Анџолоџија српског џјесничштва у Хрватској двадесетом вијека*, 2003; *Друмови су наша ошацибина — српских џјесника шамног појања глас о сеобама, изнанштву, избјежлицштву и осшалим несрећама бездомничким*, 2006.

МИРКО ДЕМИЋ, рођен 1964. у Горњем Класнићу код Глине. Пише прозу. Објављене књиге: *Јабуре Хесјерида*, 1990; *Сламка у носу*, 1996; *Ђилибар, мед, оскоруша*, 2001; *Ајокрифи о Фурјули*, 2003; *Слуђе хировишом лучоноше*, 2006. Приредио више књига.

ЛАБУД ДРАГИЋ, рођен 1954. у Љевишту (Горња Морача). Пише прозу, преводи с италијанског. Књиге приповедака: *Који немају печаша*, 1985; *Срам у катедрали*, 1990; *Долином сенки*, 1994; *Уочи шрећних џјешлова*, 1998; *Дивљи анђео*, 1999. Романи: *У зашонима Леше*, 2003; *Пандорини вешрови*, 2004.

СТОЈАН ЂОРЂИЋ, рођен 1950. у Модричи. Пише књижевну критику, есеје и студије. Објављене књиге: *Надахнућа и значења*, 1978; *О џјесничким књигама*, 2001; *Превођење и чашање Андрића*, 2003; *Три кришике*, 2004; *Песничка нарација — књижевнокришички џоршрей Радована Белог Марковића*, 2006.

ДУШАН ИВАНИЋ, рођен 1946. у Грубачевом Пољу код Грачаца. Књижевни историчар, есејист, бави се епохом српског реализма и романтизма. Објављене књиге: *Српска џришовјейка између романшике и реализма*, 1976; *Забавно-џоучна џериодика „Јавор” и „Сшражилово”*, 1987; *Модели књижевног гловора*, 1990; *Српски реализам*, 1996; *Књижевност Српске Крајине*, 1998; *Основи шексшолоџије*, 2001; *Свијет и џрича*, 2002; *„Сшармали” Јована Јовановића Змаја* (студија и избор текстова), 2005. Приредио *Сербианку С. Милутиновића Сарајлије, Сабрана дела Ђ. Јакшића, Сшевове Ђ. Марковића Кодера, Сеобе М. Црњанског, Сабране џесме Б. Радичевића, Прејиску Лазе Костића и антологију Пришовјейка српских џисаца из Хрватске* и др.

КАЈОКО ЈАМАСАКИ, рођена 1956. у граду Каназава у Јапану. Од 1981. живи у Београду, ради као доцент на Филолошком факулте-

ту на Катедри за јапански језик и књижевност. Пише поезију и есеје, преводи с јапанског. Књиге песама: *Пшцицама*, 1995; *Родина, ибусина*, 2000; *Ружа, шуђина*, 2001; *Скривено јушро*, 2001; *Сановник, река*, 2005. Књига есеја: *Оданде се чује азурна шмама*, 2003. Студија: *Јапанска авангардна поезија*, 2004. Превела на јапански књиге Данила Киша *Рани јади*, 1995. и *Енциклопедија мртвих*, 1999. Приредила: *Четири годишња доба — савремена јапанска хаику поезија*, 1994.

ВЛАДЕТА ЈЕРОТИЋ, рођен 1924. у Београду. Психијатар, пише студије, огледе и есеје, преводи с немачког, академик. Главна дела: *Личности младог наркомана*, 1974; *Психоанализа и култура*, 1974; *Болести и стварање*, 1976; *Између ауторитета и слободе*, 1980; *Неуротичне појаве нашег времена*, 1981; *Дарови наших рођака I, II, III, IV*, 1984, 1993, 1999, 2002; *Неуроза као изазов*, 1984; *Психодинамика и психотерапија неуроза* (коаутор М. Поповић), 1984; *Човек и његов идентитет*, 1988; *Јунг између Истока и Запада*, 1990; *Мистичка стања, визије и болести*, 1992; *Путовање у оба смера*, 1992; *Како замишљам да бих разговарао са владиком Николајем Велимировићем*, 1993; *Разговори са православним духовницима*, 1994; *Психолошко и религиозно биће човека*, 1994; *Вера и нација*, 1995; *Само дела љубави остају*, 1996; *Посете, одломци*, 1996; *Старо и ново у хришћанству*, 1996; *Учење светог Јована Лествичника и наше време*, 1996; *Учење светог Исака Сирина и наше време*, 1997; *Духовни разговори*, 1997; *Хришћанство и психолошки проблеми човека*, 1997; *Свети Марко Подвижник и други огледи*, 1998; *Светозар Самуровић — сликарство*, 1998; *Индивидуализација и/или обожење*, 1998; *Моја путовања — Европа и Европљани*, 1999; *Изабрани огледи*, 2000; *50 питања и 50 одговора из хришћанске психотерапеушке праксе*, 2000; *Мудри као змије и безазлени као голубови*, 2000; *Повраћац оцима*, 2000; *Србија и Срби — између изазова и одговора*, 2001; *Божанска и људска мудрост у Давидовим Псалмима*, 2001; *Најлепши есеји Владете Јеротића*, 2002; *Приближавање Богу*, 2002; *Путовања, записи, сећања: 1951—2001*, 2003; *Старе и нове мрвице из православних српских манастира: 1979—2000*, 2003; *Нова питања и одговори из хришћанско-психотерапеушке праксе*, 2003; *Постојаности Владете Јеротића: постојбина душе, одбрана животи, адресе времена* (разговарао М. Јевтић), 2004; *Хришћанство и његове претече: Лао-Це — начела Таоа*, 2004; *Сабрана дела Владете Јеротића у 10 књига*, 2005—2006; *Прикази и преторуче — религија, филозофија, књижевност*, 2006; *Савременост руске религиозне философије*, 2006.

БОРО КАПЕТАНОВИЋ, рођен 1953. у Санском Мосту. Пише поезију и прозу. Књиге песама: *Песмовано доба*, 1974; *Како се калио Боро*, 1976; *Црнка и лешник*, 1982; *Пасићухове елеџије*, 1987; *Ветераново причешће и књига о бику*, 1994; *Нису ласте будаласте* (за децу), 1995; *Цез раша*, 1995; *Далеко је Сана ривер*, 1997; *Дријачки ноћурно*, 1997;

Цурице, 2002; *Рижа и баруш*, 2003; *Брашно и блашо*, 2005. Књиге приповедака: *Хероји досаде*, 2000; *Деца њросћора*, 2001; *Шампиони њаланчких ѡршоара*, 2003.

ЛЕШЕК КОЛАКОВСКИ (LESZEK KOŁAKOWSKI), рођен 1927. у месту Радом код Варшаве. Један од најистакнутијих пољских филозофа и есејиста. Био је шеф Катедре за историју новије филозофије на Варшавском универзитету до 1968. када је избачен са њега. Тада одлази у емиграцију, најпре у Беркли, а потом у Оксфорд где и данас живи и предаје. Важнија дела преведена код нас: *Филозофски есеји*, 1964; *Филозофија ѡпозитивизма*, 1972; *Главни ѡтокови марксизма I—III*, 1980; *Кључ небески / Разговор са ѡвалом*, 1990; *Религија*, 1992; *Ужас мейтафизике*, 1992; *Мини предавања о макси стварима*, 1997; *Боѡ нам нишћиа није дужан*, 1998.

ТАЊА КРАГУЈЕВИЋ, рођена 1946. у Сенти. Пише поезију, препеве, књижевну критику и есеје. Књиге песама: *Вратио се Волођа*, 1966; *Несан*, 1973; *Студ*, 1978; *Самица*, 1986; *Осмејак омчице*, 1993; *Мушка срма*, 1993; *Дивљи булевар*, 1993; *Душа ѡрна*, 1995; *Осмејак ѡд стѡражом*, 1995; *Аућојорћрећ са крилом*, 1996; *Словочувар и словочуварка*, 1998; *Пејзажи невидљивоѡ*, 2001; *Године, ѡесме*, 2002; *Писмо на кожи*, 2002; *Њућиново дремеж*, 2004; *Жена од ѡесме*, 2006. Књижевна студија: *Мишско у Насћасијевићевом делу*, 1976. Књиге критичко-есејистичких текстова: *Додир ѡауновоѡ ѡера: књиђа чишћања 1*, 1994; *Трећейш и чвор: књиђа чишћања 2*, 1997; *Божанство ѡесме*, 1999; *Орфеј из ћерейтане: књиђа чишћања 3*, 2001; *Кућија за месечину*, 2003; *Свирач на влаћии ћраве*, 2006.

ВАСИЛИЈЕ КРЕСТИЋ, рођен 1932. у Ђали. Историчар, ужа специјалност српско-хрватски односи и историја Срба и Хрвата у Хрватској у XIX и XX веку, академик. Објављене књиге: *Хрвајско-уђарска нађодба 1868. године*, 1969; *Историја срћске шћамие у Уђарској 1791—1914*, 1980; *Срћско-хрвајски односи и јуђословенска идеја 1860—1873*, 1983; *Срћско-хрвајски односи и јуђословенска идеја у друђој ѡоловини XIX века*, 1988; *Историја Срба у Хрвајској и Славонији 1848—1914*, 1991; *Из историје Срба и срћско-хрвајских односа*, 1994; *Срби и Хрвајии — узроци сукоба*, 1997; *Геноцидом до Велике Хрвајске*, 1998; *Знаменићии Срби о Хрвајима*, 1999; *Бискуй Шћросмајер у свейлу нових извора*, 2002; *Из ѡрошћошћии Срема, Бачке и Банайиа*, 2003; *Бискуй Шћросмајер — Хрвај, великохрвај или Јуђословен*, 2006; *Јаша Томић — ѡолићички ѡорћрећ (1856—1922)*, 2006.

АЛЕКСАНДАР Б. ЛАКОВИЋ, рођен 1955. у Пећи. Пише поезију и књижевну критику. Књиге песама: *Ноћи*, 1992; *Заседа*, 1994; *Поврајак у Хиландар*, 1996; *Дрво слејоѡ ѡаврана*, 1997; *Док нам кров ѡро-*

кишњава, 1999; *Ко да нам враћи лица усјуи изгубљена* (избор), 2004. Студије: *Од шoшeма до сродника: митолошки свети Словена у српској књижевности*, 2000; *Хиландарски јуђојиси*, 2002; *Токови ван шокова — аутентични јеснички јосјуици у савременој српској поезији*, 2004; *Језикoтворци — жонђоризам у српској поезији*, 2006.

РАЈКО ЛУКАЧ, рођен 1952. у Међеђи код Босанске Дубице. Пише поезију и прозу. Књиге песама: *Плавуша и јуђиник*, 1977; *Сирално сјeјеништe*, 1982; *Књига јaљеница*, 1986; *Одливци и силуете*, 1987; *Који куну дане и ноћи*, 1990; *Ухолаже*, 1994; *Јајица за ћивот*, 1994; *Реликвијар*, 1994; *Бишћанање јред лайот*, 1995; *Јона из фиоке*, 1997; *Плес двојника — сјаре и нове јјесме*, 2004. Романи: *Чийкарска школа*, 1988; *Јејине санше*, 1995; *Божији уђодници*, 1998; *Архивске жробнице*, 2002; *Хроничар*, 2005. Књиге приповедака: *Мојин краљ*, 1996; *Шејалиштe хромих*, 2001; *Самрјини загрљај*, 2006. Приредио *Анђолођију јриповедака српских књижевница*, 2002.

ИЛИЈА МАРИЋ, рођен 1953. у Луци код Босанског Грахова. Филозоф, бави се филозофијом науке и историјом филозофије, посебно византијском, руском и српском, филозофске текстове преводи с руског и енглеског. Објављене књиге: *Философија и наука — сјудије и чланци*, 1997; *Плајон и модерна физика*, 1997; *Философија на исјоку Евроје — огледи из византијске, руске и српске филозофије*, 2002; *Философија на Великој школи*, 2003; *О српској филозофији*, 2003; *Усјон српске филозофије — јочечи сисјематјских филозофских исјраживања код Срба*, 2004; *На Ефеском јушу*, 2006. Приредио више књига српских филозофа.

СРБА МИТРОВИЋ (1931—2007). Писао поезију и преводио с енглеског. Књиге песама: *Последњи сјоменик*, 1971; *Мејасјрофе*, 1972; *Ојкорачења*, 1975; *Подне на Теразијама*, 1983; *Ојис и јруње*, 1984; *Шума која лебди*, 1991; *Библиошека* (поема), 1992; *Жаоба*, 1993; *Лосјина*, 1995; *Снимци за јанораму*, 1996; *Кай росе на цвешку*, 1996; *Изабране јесме*, 1996; *Узмицање*, 1999; *Ноћ и сан*, 2002; *Разђовеш ил вршлог*, 2003; *Изабране: 1970—2003*, 2003; *Гозба*, 2004. Приредио *Анђолођију америчке поезије 1945—1994*, 1995; *С Калемедана — јесења хајку сликовница*, 2006.

МИЛАН МИХАЈЛОВИЋ, рођен 1966. у Косовској Митровици. Геолог, новинар, пише поезију. Књиге песама: *Колашински расковник*, 1994; *Ценшом*, 1998; *Раскојани шемел*, 2002.

МИЛАН НЕНАДИЋ, рођен 1947. у Грковцима код Босанског Грахова. Пише поезију и књижевну критику. Књиге песама: *Сшефанос*, 1971; *Нови Сшефанос*, 1974; *Ојшћи одар*, 1978; *Усамљена исјори-*

ја, 1979; *Освећена маска*, 1981; *Песме*, 1984; *Књиџа четворорице*, 1984; *Песме* (коаутор И. Урсу), 1985; *Оишћи одар и друџе њесме*, 1985; *Вринула је мајка*, 1985; *Почињем да бирам*, 1988; *Дрхџање у своду*, 1988; *Изабране њесме*, 1989; *Бели анђео*, 1990; *Венац за Гаврила*, 1991; *Уиоцишће*, 1994; *Средовечан соко*, 1995; *Уџрушак*, 1997; *Суви њечаш*, 1998; *Оишћи одар и нове њесме*, 2000; *Ноћна слика*, 2001; *Дивљи боџ Балкана*, 2003; *Пола каји росе* (изабране и нове песме), 2004; *Камен са именом*, 2006.

ЖЕЛИДРАГ НИКЧЕВИЋ, рођен 1956. у Пријепољу. Пише поезију и књижевну критику. Књиџе песама: *Осећајна архишекџура*, 1980; *Језуишќи колец*, 1987; *Харфа њред водом*, 1993. Критика: *Тренинџ кришќике*, 1991; *Оишћис*, 1994. Приредио: *Кварење омладине*, 1989; *Савремена црноџорска њоезија*, 1990; *Меланхолија расџа — млада књижевност Црне Горе*, 1991.

ТИХОМИР ПЕТРОВИЋ, рођен 1949. у селу Бошњаце код Лесковца. Професор књижевности. Објављене књиџе: *Оџледи и кришќике из књижевности и језика*, 1993; *Велибор Глиџорић о реализму*, 1993; *Школски њисци*, 1999; *Књижевни зајиси I*, 2000; *Ишќорија срџске књижевности за децу*, 2001; *Књижевни зајиси II*, 2003; *Умеће џоворења — оџледи о реџорици са њримерима*, 2003; *Књижевност за децу — шеорија*, 2005; *Реџорика*, 2006.

НАТАША ПОЛОВИНА, рођена 1980. у Новом Саду. Ради као асистент приправник на предмету Средњовековна књижевност, пише књижевну критику, објављује у периодици.

ЈОВАН ПРЕМЕРУ, рођен 1932. у Београду. Пише поезију, прозу и критику, а бави се и новинарским радом. Објављена књиџа путописа *Ишќалика*, 1997. и књиџа дневничко-есејистичке прозе *Ишќалски зајиси*, 2005.

БИСЕРКА РАЈЧИЋ, рођена 1940. у Јелашници код Ниша. Пише есеје и радио драме, преводи с пољског, руског, чешког, словачког, бугарског и словеначког (Шимборска, Милош, Липска, Ружевич, Херберт, Мрожек, Гловацки, Кот, Колаковски, Загајевски, Барањчак, Гомбрович, Виткјевич, Анцејевски, Брандис, Лем и др.). Објављене књиџе: *Писма из Праџа*, 1999; *Пољска цивилизација*, 2003; *Мој Краков — из кулшурне археологије џрада*, 2006.

МИТРА РЕЉИЋ, рођена 1952. у Врапцу, Србија. Од детињства до 1992. живела, школовала се и радила у Сарајеву. Од 1995. живела и радила у Приштини, а од 18. марта 2004. у српском селу Чаглавица. Слависта, пише научне радове, огледе и књижевну критику, а послед-

њих пет година је новински хроничар погрома српског народа на Косову и Метохији. Објављена књига: *С душом на ђишовс — Сведочења: Косово и Метохија 1999—2004*, 2005.

ДАРА СЕКУЛИЋ, рођена 1931. у селу Кордунски Љесковац. Пише поезију. Књиге песама: *Пјесме* (коаутори П. Матеовић, Л. Павловић), 1956; *Одсањани дом*, 1958; *Грлом у јагоде*, 1963; *Горак конак*, 1970; *Пјесме*, 1973; *Ни велики, ни мали*, 1973; *Блиско било*, 1975; *Лицем од земљице*, 1978; *Четири босанскохерцеговачка ђесника* (коаутори С. Куленовић, М. Диздар, А. Вулетић), 1981; *Пјесме* (избор), 1983; *Поезија. Поезија*, 1985; *Облик студи*, 1985; *Дух ђустоши*, 1990; *Изабране ђесме*, 1997; *Поезија Даре Секулић* (зборник), 1998; *Браи мој Тесла*, 2000; *Реч се игра*, 2001; *Лицем ђрема сунцу*, 2004.

БРАНИСЛАВА ШУШИЋ, рођена 1977. у Новом Саду. Бави се савременом српском књижевношћу, радове објављује у периодици.

Приредио
Бранислав КАРАНОВИЋ